

Univerzita Karlova
Právnická fakulta

RIGORÓZNÍ PRÁCE

REFLEXE KONCEPCE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI DO RAKOUSKÝCH ÚSTAV 19. STOLETÍ

**The reflection of the conception if the civic society into Austrian
constitutions**

Petr Hájek

Vedoucí rigorózní práce: Prof. JUDr. PhDr. Karolína Adamová, DSc.

Katedra dějin práva

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 14. července 2014

„Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatury byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne

.....
Petr Hájek

Poděkování

Děkuji paní profesorce JUDr. PhDr. Karolině Adamové, DSc. za podnětné návrhy a pomoc při zpracování své rigorózní práce.

OBSAH

I.	ÚVODEM	6
II.	EVROPSKÉ KONCEPCE ROVNOSTI A SVOBODY NA KONCI 18. A NA POČÁTKU 19. STOLETÍ	8
III.	DEKLARACE NEZÁVISLOSTÍ Z ROKU 1776	37
IV.	FRANCOUZSKÁ DEKLARACE PRÁV ČLOVĚKA A OBČANA JAKO INSPIRAČNÍ ZDROJ KROMĚŘÍŽSKÉ „ÚSTAVY“	43
V.	LISTINA PRÁV SPOJENÝCH STÁTŮ AMERICKÝCH 1791....	45
VI.	ROK 1848 Z HLEDISKA PROSAZOVÁNÍ OBČANSKÝCH PRÁV	47
VII.	OBČANSKÁ SPOLEČNOST A OBČANSKÁ PRÁVA V RAKOUSKÝCH ÚSTAVÁCH 19. STOLETÍ	51
	1. Dubnová ústava	52
	2. Březnová ústava	52
	3. Únorová ústava	54
VIII.	KROMĚŘÍŽSKÝ NÁVRH ÚSTAVY	55
IX.	ZRUŠENÍ ROBOTY	59
X.	SNAHY O ZRUŠENÍ ŠLECHTICTVÍ	63
XI.	OBČANSKÁ PRÁVA PŘED ROKEM 1867	65
XII.	PROSINCOVÁ ÚSTAVA Z ROKU 1867	66
	1. Občanská práva prosincové ústavy v praxi	67
	2. Právo shromažďovací	68
	3. Právo spolčovací	69
	4. Svoboda projevu	71
	5. Ochrana osobní svobody	72

6. Právo petiční	73
7. O nedotknutelnosti vlastnictví	74
8. Právo na vzdělání	75
9. Náboženské právo – svoboda vyznání	79
10. Jazykové právo	82
XIII. TISKOVÉ PRÁVO	88
a. Zákon č. 32/1869 ř. z.	90
b. Zákon č. 33/1869 ř. z.	92
XIV. PRÁVO VOLEBNÍ	97
XV. ANENSKÉ PATENTY	99
XVI. OBČANSKÁ PRÁVA PO VYDÁNÍ ANENSKÝCH PATENTŮ	100
XVII. JE ÚSTAVNÍ ZAKOTVENÍ OBČANSKÝCH PRÁV ZÁVAZNÉ?	101
XVIII. ZÁVĚR	103
RESUMÉ	106
ABSTRAKT V ANGLICKÉM A ČESKÉM JAZYCE	107
SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV V ANGLICKÉM A ČESKÉM JAZYCE	107
PRAMENY A LITERATURA	108

I. ÚVODEM

Idea občanské společnosti, která se rozvinula v 19. století, se nejlépe projevila v ústavněprávní úpravě občanských a lidských práv. Problematika vzniku a fungování občanské společnosti a jejího propojení s občanskými právy je neustále velmi aktuální. Proto má smysl vracet se i do historie a hledat vznik teorií o obsahu a významu občanských a lidských práv. Proto má smysl studovat i staré ústavní dokumenty a porovnávat úpravu občanských práv i jejich garancí. Nelze se přitom omezovat pouze na ústavněprávní úpravu, ale i na realizaci občanských práv *de facto*.

Smysl má zkoumat i vznik a projevy občanské společnosti, která se zejména spojuje s vytvářením zastupitelských orgánů státu na základě voleb. Projevy občanské společnosti má smysl zkoumat i v současném světě. Ve světě, kdy se na ideje občanské společnosti často zapomíná.

Z tohoto důvodu je mým cílem ukázat podrobně i teoretické zázemí, ze kterého idea občanské společnosti vycházela. Její vývoj poznamenal velmi závažně i státoprávní charakter rakouské a rakousko-uherské monarchie.

Nesporně zajímavou kapitolu z dějin občanské společnosti a českého ústavního práva tvoří i rakouské ústavy 19. století, doby, kdy se utvářela občanská společnost a pod vlivem francouzské revoluce pronikaly i do českého prostředí ideje svobody a rovnosti. Ty našly odraz zejména v představách české politické reprezentace směřující k zlepšení postavení českých zemí v rámci rakouské monarchie.

Od roku 1848 se datují počátky moderního konstitucionalismu¹, a právě proto je třeba zvláště druhé polovině 19. století věnovat stále zvýšenou pozornost. Konstitucionalismus po roce 1848 se rozvíjí i s parlamentarismem, který je spojován právě s důsledky společensko-politických změn, ke kterým došlo v důsledku revoluce v roce 1848.²

Ve své práci se budu věnovat evropským koncepcím občanských práv zejména konce 18. a počátku 19. století, neboť právě ony, zvláště koncepce

---

1 GERLOCH, A, HŘEBEJK, J., ZOUBEK, VI. *Ústavní systém České republiky*. Praha 1996. s. 10-11.

2 SCHELLE, K. *Dějiny českého ústavního práva*. Ostrava 2010. s. 7.

francouzské (Voltaire, Rousseau) ovlivnily pojetí občanských práv v Rakousku a také v českých zemích. Dále rozeberu průběh roku 1848 z hlediska občanskoprávních požadavků české politické elity.

Zejména v návrhu kroměřížské ústavy se projeví osvícenské ideje, které směřovaly proti autoritě, což se ukázalo v Riegrově koncepci lidové suverenity.

Těžiště mé práce bude tvořit rozbor úpravy občanských práv v rakouských ústavách 19. století. Povinnosti ponechám stranou, neboť šlo v podstatě jen ústavní povinnosti-dodržovat zákony, o povinnost věrnost státu, povinnost poslušnosti a povinnost nésti břemena, které stát ukládá svým občanům.³ Ostatní povinnosti vyplývaly z jiných právních předpisů, nikoli z ústavní listiny.

Zvláštní pozornost budu věnovat katalogu většiny politických občanských práv v návrhu kroměřížské ústavy. Právě tento návrh přinesl proslulou zásadu, že moc ve státě pochází z lidu, kterou prosazoval František Ladislav Rieger a odmítala pochopitelně rakouská vláda.

V neposlední řadě poukážu alespoň stručně na rozdíly v ústavněprávní úpravě občanských práv a jejich uskutečňování v praxi. Dobře tak vynikne rozdíl mezi stavem *de iure* a *de facto*.

Závěr pak bude patřit prezentaci nejdůležitějších poznatků, ke kterým jsem ve své práci došel a naznačení dalších směrů možného výzkumu.

---

3 „z těchto břemen tíží zvláště povinnost vojenská výhradně občany státní, kdežto dávky věčné zpravidla postihují i cizozemce, pokud se tyto nacházejí v poměrech zakládajících dotčenou povinnost.“ PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*. Praha 1898, s. 26.

II. EVROPSKÉ KONCEPCE ROVNOSTI A SVOBODY NA KONCI 18. A NA POČÁTKU 19. STOLETÍ

K teoretickým východiskům uvažování o koncepcích a realitě uplatňování občanských práv v Evropě koncem osmnáctého a počátkem devatenáctého století náleží jednak ideový odkaz reformace, renesance a osvícenství, jednak obsah filozofických, politických a právních diskusí o směřování dalšího vývoje společnosti po vítězství americké a francouzské revoluce.

Reformace byla v tomto smyslu předním duchovním proudem usilujícím o novou rovinu chápání člověka jako jedince v lidském společenství. Požadovala pro něho svobodu vyznání a důstojnost jako něco existujícího nad vůlí vládce, co musí sám panovník respektovat ve vztahu k poddaným.⁴

Podstatou politického reformačního myšlení byla vnitřní konverze jednotlivců „od falešného k pravému“ náboženství. Podle názoru reformátorů⁵ to, co bylo v jejich době považováno za církev, byla směs aristotelovských (tedy pohanských) „představ o ctnosti a papežských výmyslů“. Za nesprávné považovali učení římské církve, že věřící se musí snažit zasloužit si spásu „dobrymi skutky“, zejména předepsanými praktikami a rituály.

Pravé biblické učení podle reformátorů vychází z toho, že lidská přirozenost je zcela neschopná zasloužit si spásu jako „odměnu za dobré chování“. Naopak Bůh přijímá hříšníky bez ohledu na jejich špatnost „skrze milosrdenství a Kristovu obět“.

Jediným nevyhnutelným vnějším předpokladem pravého náboženství, jak píše Harro Höpfl⁶, je hlásání slova Božího, které si každý musí sám pro sebe vyložit. Luther ho lakonicky vyjádřil dvěma hesly: „spása skrze víru“ a „křesťanská svoboda“.

Při rozdělení společenských zájmů na „duchovní a světské“ (a později na „náboženství a politiku“) reformátoři spoléhali na pomoc a ochranu vládců.

---

4 J. KUBA. *Filosofie lidských práv a právo*. ZČU Plzeň, str. 6 an.

5 Mezi nejvlivnější náleželi Luther, Kalvín, Melancthon a Zwingli.

6 Viz H. HÖPFL. *Renesanční politické myšlení*, in Blackwellova encyklopedie Politického myšlení, str. 407.

Většina nově vzniklých evangelických církví byla tak závislá na panovnicích, kteří je při preferenci svých vlastních zájmů brali v ochranu před „papeženci“.

Přes tuto těsnou vazbu na politickou vůli světských vládců nedospěli představitelé nových církví (ani šířitelé jejich učení) k vytvoření samostatné teorie politického uspořádání společnosti. Místo toho došlo k podstatné a těžko kontrolovatelné radikalizaci myšlení a chování jak na straně umírněného „měšťansko-opozičního“ křídla, usilujícího o likvidaci mocenských pozic katolické církve, tak radikálního „selsko-plebejského“ křídla, požadujícího likvidaci celého feudálního systému.

Na principiální otázku, zda má křesťan jako osobnost poslouchat více světskou vrchnost nebo Boha, odpovídal reformátor Luther s plnou rozhodností, že Boha. Vůli panovníka musí poddaný respektovat a plnit jen pokud se nepřičí principům božského práva. Nespravedlivému panovníkovi i jakékoliv jiné světské vrchnosti mohou lidé poslušnost dokonce odepřít, ale nesmí tak činit násilnou cestou.

V rámci kompromisu reformace s německou šlechtou Martin Luther nakonec požadoval nejen plnou povinnost poslušnosti poddaných vůči světské vrchnosti, ale hlásal i kontroverzní tezi, že mají přijímat náboženské vyznání svých pánů.⁷

V tomto kontextu jeden z představitelů reformace ve Francii Jan Kalvín uvažoval o křesťanské obci, ve které měly být podstatnými a rovnocennými složkami řízení vláda světská a vláda duchovní, obě nezávislé, pověřené Bohem, spolupracovat při rozvíjení „božské kázně“. Vysvětloval, že smyslem „dvojitých vlád“ v „Boží obci“ je harmonizace náboženských a občanských závazků, zabezpečení tresty nebo zastrášením pro ty, kteří by se chtěli svým povinností vyhnout.⁸ Politickou obec přijímal jako autokracii, to znamená vládu účelu, na jehož uplatňování mají účast všichni lidé (i když uznával, že tato účast může být i dobrovolná). Dokonce připouštěl, že by se mohli podílet i na výběru osob jak pro světské, tak církevní úřady.

Ke Kalvínovu učení o božském předurčení (predestinaci) se hlásil i švýcarský církevní a náboženský reformátor Ulrich Zwingli. Důraz kladený na

---

7 Srov. viz blíže: L. KRŽIŽKOVSKÝ, K. ADAMOVÁ. *Dějiny myšlení o státě*. Část VI. „Reformace, monarchismus a utopické myšlení o stětě“. Codex, 2000, str. 142 an.

8 Viz blíže H. HÖPFL. *The Christian Polity of John Calvin*. Cambridge, 1982. Viz též: F. WENDEL. *Calvin: The Origins and Development of his Religious Thought*. London, 1963.

absolutní vůli Boha podle něho nepredestinovaného jedince „nevyklučoval z aktivní občanské činnosti, protože i když člověk nezná svůj osud, může úspěchy ve svém osobním životě dokázat, že je Bohem vyvolaný“.⁹

Klíčovou otázkou reformátorů byl vztah víry a právních povinností určených státní mocí. Podstatu rozporu neomezeného svědomí a světské moci vyjádřil lapidárně Martin Luther: „Světský řád má své zákony, týkající se jen našeho těla a majetku, to znamená všeho materiálního. Ale nad duší vládnout nemůže, to Bůh nechce dovolit nikomu, jen sobě samému. Tam, kde se světská moc odvažuje diktovat zákony „duším“, hrubě se vměšuje do řízení Hospodinova.“¹⁰

Zároveň ale vyslovuje typicky feudální názor, že podřídit se dané politické moci je povinností každého křesťana, zakotvenou v „Písmě“. Tuto povinnost nelze porušit ani pod tlakem materiálních potřeb. Ale protože svoboda svědomí není pouhá materiální potřeba, z jejího hrubého narušování plyne oprávněnost masové neposlušnosti.

Lutherova teze, že nikdo nemá právo „dotýkat se Hospodinova trůnu“ se vztahovala na všechny pozemské vládce, včetně papeže.

V podstatě je možno konstatovat, že právě „motiv mravní povinnosti dal požadavku svobody svědomí obecně občanský patos a na dlouhé období mu zajistil ústřední postavení v systému rozvíjejícího se buržoazního právního vědomí“.¹¹

Důležité je, že idea svobody svědomí se postupně začala prosazovat jako jádro stále obecnějšího pohledu na soubor občanských svobod i v tak konkrétních podobách, jako je svoboda slova, pohybu, profese a vlastnictví. Ztrácela nábožensko-konfesionální charakter a měnila se v přirozený právní požadavek vidět stát „lidskýma očima“ a prosazovat, aby odvozoval zákony z rozumu a zkušeností, nikoliv z teorie.

To vše probíhalo v mnohostranně rozporných podmínkách nejen dějinně progresivních bojů za vytváření základů nové sociálně ekonomické formace (přechodu od feudalismu ke kapitalismu), ale i v rostoucím úsilí knížat, šlechty a různých skupin ochlokracie přisvojit si násilím materiální a

---

9 Viz výše cit. L. KŘÍŽKOVSKÝ, K. ADAMOVI. *Dějiny myšlení o státě*. Str. 145.

10 M. LUTHER. *Studienausgabe*. Sv. 3. Berlín 1983, str. 51-52.

11 Viz *Formování novověké filosofie*. Kol. autorů, Praha 1989, str. 242.

duchovní výtěžky reformace.¹²

Knížata pod novými konfesijními „prapory“ dál vedla své tradiční války o kořist, šlechta v touze po penězích ještě více zbídačovala své poddané a vojenské sbory námezdních lancknechtů plundrovala města a vesnice všech krajů. V této doslova apokalyptické době politických a náboženských zmatků se v polovině sedmnáctého století postupně formovala na jedné straně nová ideologie státního absolutismu a na druhé puritánská ideologie, kladoucí důraz na „novou hospodářskou etiku a státoprávní obhajobu soukromého vlastnictví nabytého nikoliv feudálně vojenskými loupežemi, ale prací a šetrností.“¹³

Právě v oblasti těchto tzv. puritánských ideologií se prosazoval názor, že svoboda svědomí je základnou všech práv, jádrem souboru občanských svobod, zejména svobody slova, pohybu a myšlení. Jejich působení vyvolalo na jedné straně oživený zájem o klasický republikanismus (který dával přednost politické nebo smíšené vládě, včetně humanistické etiky a cyklické teorie dějin), na druhé straně potřeba podpořit tuto suverenitu vedla ke vzniku nových názorů na podstatu a funkci absolutní moci, práva a státu.

Místo racionálního úsilí o řešení nakupených náboženských, politickomocenských, sociálních, právních a etických rozporů uvnitř reformačního hnutí cestou diskusí, kompromisů a smíru došlo tzv. „Augšpurským náboženským mírem“ (v roce 1555) k jejich dogmaticko-iracionálnímu vyhocení až do roviny rozpoutání mnoha válečných konfliktů a masově páchaných ukrutností při likvidaci jinověrců a lidí označených za služebníky satana (čarodějnic, věštců, zaříkávačů apod.).

Značně přínosnějším civilizačním proudem filosofického, ekonomického, sociálního a státoprávního uvažování o postavení člověka ve společnosti a o zákonitostech vývoje struktur a funkcí politického uspořádání byla **renesance**. Vznikla v historické epoše přechodu od středověku k novověku a stimulovala proces postupného rozkladu feudálního ekonomického sociálního a právního uspořádání v Evropě.

Pro epochu vzniku, vývoje a dějinného působení renesance jsou charakteristické a stimulující čtyři zdroje ideového rozvoje: návrat k hodnotám světské antické kultury a filozofie, vznik humanismu, významné úspěchy

---

12 Ochlokracie – lůzovláda, podle Aristotela zvrhlá forma lidovlády.

13 Viz výše citovanou knihu „Formální novověké filosofie“, str. 244.

v oblasti přírodovědy a nové státoprávní koncepce související se vznikem a vývojem samostatných městských států v Itálii.

Pro hodnocení koncepcí občanských práv v Evropě koncem osmnáctého a počátkem devatenáctého století (což je úkolem této práce) jsou přínosné úvahy, které se ve všech těchto směrech týkaly nového pojetí postavení a úlohy člověka jako jedince v organizovaném lidském společenství, vyjádřené zejména v obsahu kategorií svobody, občanství, spravedlnosti, rovnosti, a vlády zákona. Renesance tak klesla cestu k teoretickému vysvětlení, racionálnímu zdůvodnění a praktickému usměrňování ekonomických, sociálních a politicko-mocenských procesů, vyústujících přes období osvícenství až k americké a francouzské revoluci.

Téměř ve všech vývojových etapách renesance většina teoretiků konfrontovala své názory s filozofickými, etickými a státoprávními konstrukcemi starověkých a helenistických myslitelů, zejména Platona, Aristotela, Zenóna z Kritia, Chrýsipposa a Cicera.

Například mnohé zaujal (v kladném či kritickém smyslu) řecký filozof **Platon** (427 – 347 př. Kr.) svým přesvědčením, že politická svoboda je sice cílem demokracie, ale její úloha v podobě účasti jedince či lidu na řízení společnosti je nicotná.

Niccolo Machiavelli (1469 – 1527) ve svých spisech, zejména „Vladař“ (1513), „Rozpravy o první desítce knih Tita Livie“ (1517), „Umění válečné“ (1520)¹⁴ se do hloubky zabýval problematikou nového chápání podstaty politiky, morálky a náboženství a hlavně republikánství.

Svou novou politickou metodu vysvětloval „jako čerpání pravidel úspěšného politického chování z historie a zkušenosti, aby bylo možné napsat něco užitečného pro toho, kdo se táže“.¹⁵ V podstatě „redukoval veřejné a občanské činy na pravidla získaná z nejužitečnější oblasti historie“. Jeho metoda byla tehdy považována na „induktivní či vědeckou“ v tom smyslu, že činila závěry z praktické a historické zkušenosti s lidskou přirozeností, která se v politických režimech podstupujících přirozený cyklus růstu a úpadku nemění.¹⁶

---

14 Od roku 1557 až do roku 1850 byly všechny Machiavelliho knihy na církevním indexu.

15 Viz blíže Vladař (přeložil A. Novotný). Praha 1969, kap. 15.

16 Srov. M. HULLIUNG. *Citizen Machiavelli*. Princeton 1983, kap. 5. Viz blíže A. BROWN,

Nový postoj k dějinám měl výrazné důsledky pro celé další renesanční politické myšlení. Podle kritika Machiavelliho **Francesca Guicciardiniho** (1483 – 1540) renesanční myslitelé pod vlivem arabské ideologie a klasických pojetí dějin věřili, že všechno co existuje, se událo již v minulosti v jiné době, pod jiným jménem a na jiném místě. Člověk však musí být dostatečně bystrý, aby si všiml podrobností.¹⁷

Determinismus a relativismus tohoto pohledu, jak uvádí A. Brown, byl v rozporu s křesťanským pohledem, „který chápal dějiny jako zprávu o vykoupení skrze Boží milost“.¹⁸

Pokud jde o vztah morálky a náboženství, Machiavelli nijak nepopíral významnou úlohu náboženství ve státě vedoucím občany k dobru a poslušnosti, ale při konfrontaci politiky s volbou mezi veřejným úspěchem a soukromou ctností doporučoval tradiční morálku opustit. Křesťanství vytýkal, že učí ctnostem, které jsou nevhodné pro silný a úspěšný stát. Ve spise „Vladař“ se vyjadřoval v tom smyslu, že „rozumný vládce.... Nemůže a neměl by držet slovo, je-li to v jeho neprospěch“.¹⁹ Vždy by měl být připraven otočit se po větru Štěstěny a při změně situace jednat jak proti slibům, tak proti křesťanské lásce, lidskosti a náboženství.²⁰

Celá koncepce Machiavelliho myšlení o politice a státu se zakládá na preferenci smělosti, odvahy a pružnosti. Vzhledem k tomu, že se tyto vlastnosti jen málokdy soustřeďují v jediném člověku, doporučoval upřednostnit republiku před knížectvím, protože disponuje širší paletou charakterů schopných přizpůsobit se měnícím okolnostem.²¹

Klasické pojetí republikánství v teoretických koncepcích Machiavelliho a jeho stoupenců odpovídalo úsilí ospravedlnit rostoucí moc státu a jeho politické a etické humanistické poslání. Machiavelli to vyjádřil slovy: „Domnívám se, že největší dobro, které lze vykonat a které je Bohu nejmilejší, je to, které je konáno pro vlastní zemi“.²²

---

stať „Machiavelli Niccolo“ in výše cit. Blackwellova encyklopedie Politického myšlení, str. 278.

17 Viz F. GUICCIARDINI. *Dialogo e Discorso del Reggimento di Firenze*. Laterza 1932, str. 17.

18 Srov. Ve výše cit. Blackwellově encyklopedii, str. 415.

19 Viz. N. MACHIAVELLI. *Vladař*. Praha 1969, kap. 18.

20 Viz tamtéž.

21 Viz blíže „Rozpravy“, II.2, vyšlo česky pod názvem „Vlády a státy“, Zlín 1939.

22 Viz tamtéž.

Obsah pojmu svrchovanost státní moci byla většinou renesančních myslitelů chápán zaprvé jako nejvyšší moc politickosprávní hierarchie, zadruhé jako její konečná rozhodující moc; zatřetí jako obecnost ve smyslu celkového vlivu na průběh událostí a začtvrté jako autonomie svrchovaného subjektu vlády – to znamená nezávislost vůči jiným vnitrostátním či zahraničním subjektům.

V tom smyslu definoval svrchovanost i francouzský filozof a politický teoretik **Jean Bodin** (1529 – 1569) ve svém hlavním díle „Šest knih o republice“ (Les six livres de la republique) z roku 1576. Její podstatu viděl v neohraničené a nedělitelné moci tvořit obecné zákony. Obsah a způsob vyjádření této moci určuje charakter státu, a to jak monarchistického, tak demokratického.

David Parket k tomu připomíná, že tato definice jednak vyloučila smíšené státy aristotelovského typu, jednak se vzdálila od tradičního důrazu na krále jako soudce.²³ Svrchovanost podle Bodina nespočívá v tom, zda zákony jsou či nejsou spravedlivé, ale v moci tyto zákony uplatňovat. Tím, že nepřipouští možnost poddaných schvalovat obsah zákonů nebo se proti nim bránit, opustil ideu demokracie a vytvořil jeden z podstatných pilířů monarchického absolutismu, který většina teoretiků nejen renesance, ale i nastupujícího osvícenství odsuzovala.²⁴

Přitom ale i Bodin uznával, že monarcha by neměl zneužívat svá práva, že by měl vždy myslet na blaho svých poddaných. Hlavním cílem všech států by podle něho měl být rozkvět zbožnosti, spravedlnosti, statečnosti, cti a ctnosti. Jen díky vývoji intelektuálních ctností – moudrosti, vědění a náboženství – může podle Bodina stát dosáhnout svého nejvyššího cíle tím, že dovede lidi k „božské kontemplaci o tom nejkrásnějším a nejskvělejším, co si jen lze představit.“²⁵

Pojátkem mezi renesancí a následujícím osvícenstvím byl zvláštní sociálněpolitický, etický a estetický směr označovaný pojmem humanismus (lat. humanus – lidský). Představoval souhrn názorů vyjadřujících úctu

---

23 Viz blíže D. PARKET. *Law society and the state in the thought. Jean Bodin. History o Political Thought?* (1981), str. 253-285.

24 Srov. D. PARKET. Studie: Bodin Jean in výše cit. Blackwellově encyklopedii Politického myšlení, str. 40 an.

25 Viz tamtéž, str. 41.

k důstojnosti a právům člověka, péči o blaho lidí a jejich všestranný rozvoj.

Jako ucelené ideové hnutí se humanismus postupně formoval v průběhu celé epochy renesance. Za jeho nejvýznamnější tvůrce a hlasatele jsou považováni F. Petrarca, A. Dante, G. Bocceaccio, Leonardo da Vinci, Erasmus Rotterdamský, G. Bruno, Fr. Rabelais, M. Montaigne, M. Koperník a W. Shakespeare.

Každý z nich vyjadřoval duchovní obsah humanismu sobě vlastním způsobem (cestou poezie a jiné literární tvorby, filozofických, sociálně politických, etických a jiných traktátů, divadelních her, výtvarného umění, vědeckých objevů, vynálezů apod.).

Například **Francesco Petrarka** (1301 – 1374) zaujal tehdejší inteligenci básněmi psanými vytříbeným italským jazykem. Byl a je považován za obnovitele subjektivní lyriky (sbírka Zpěvník aj.). Na pozvání českého krále Karla IV. navštívil v roce 1355 i Prahu.

Dante Alighieri (1263 – 1321) pronikl do myšlení inteligence všech dalších generací obsahem „Božská komedie“, která je považována za vrchol středověkého eposu (do češtiny přeložil J. Vrchlický). Osnovou obsahu je básníková pouť do podsvětí, kde v rozhovorech s dušemi mrtvých podává kritiku tehdejší společnosti a vysvětluje principy svého humanistického myšlení.

Rovněž **Boccaccio Giovanni** (1313 – 1375) sděloval své humanistické přesvědčení pomocí básní a novel. Jeho sbírka sta novel nazvaná „Dekameron“ představuje vzor italské a světové realistické literární tvorby novelového žánru.

Polský astronom, matematik a lékař **Mikuláš Koperník** (1473 – 1543) přispěl k nové historicky převratné koncepci přírodovědního poznání vytvořením ucelené teorie heliocentrické soustavy. V ní zdůvodnil pro tehdejší církev nepřijatelný fakt, že se Země točí kolem Slunce. Tím podnítil další přírodovědní myslitele, matematiky a filozofy k úsilí o prohlubování poznatků o postavení člověka v přírodě.

Význačným filozofem a společenskovedním myslitelem, jímž vrcholila renesanční a humanistická vědecká tvorba, byl **Giordano Bruno** (1548 – 1600). Jeho ucelená koncepce světa byla a je považována za filozofické domýšlení Koperníkova heliocentrismu. Protože jeho filozofické a přírodovědní názory neodpovídaly tradičním dogmatům katolické církve, byl

v roce 1600 inkvizicí upálen. Důležité však je, že jeho humanistické myšlení přežilo a významně ovlivnilo následující generace vynikajících filozofů, například Spinozu, Leibnize a Herdera.

Do řady předních humanisticky smýšlejících osobností náleží i francouzský filosof, lékař a spisovatel **Francois Rabelais** (1495 – 1553). Byl čelným představitelem racionalistické renesanční literatury, pomocí níž vyjadřoval svůj vztah k životu, přírodě a také k teorému svobody. Z tohoto hlediska se jeho humoristicko-satirický román „Gargantua a Pantagruel“ stal encyklopedií nejen dobového vědění, ale i hodnot mezilidských vztahů.

Nejuniverzálnější osobností vrcholné renesance a humanistického myšlení byl a natrvalo zůstává mimořádně nadaný malíř, sochař, architekt, přírodovědec, inženýr a vynálezce **Leonardo da Vinci** (1452 – 1519). Jeho literární odkaz, vyjádřený ve velkém počtu „zrcadlových záznamů“ obsahuje optimistický obrys ucelené koncepce světa a člověka.

Přírodu chápal jako věčnou a aktivní realitu, zbavenou všech vnějších vlivů a nadpřirozených sil. Člověk v jeho humanistické koncepci je nedílnou součástí přírody, jejím nejdokonalejším výtvozem.

V duchu renesančního naturalismu se snažil vysvětlit i lidskou duši jako něco fyzického. Ve svých dokonalých literárních a výtvarných dílech daleko překračoval ideové postoje renesančního novoplatonismu jednak formováním základů novověké mechaniky opřené o poznatky zákonitého působení pohybu, síly, tíže atd., tak v kladení důrazu na význam zkušeností z praktického výzkumu v oblasti techniky a jejich uplatnění v řemeslné výrobě a umělecké tvorbě.

Přirozenému poznání podstaty a smyslu života musí podle Leonarda sloužit všechny druhy umění, nejen malířství a sochařství, ale i architektura a literatura. Jejich úkolem je postihnout ve všech odstínech krásu přírodních předmětů a jevů, jejich kvalitativní rozmanitost a neopakovatelnost, aby vyvolaly trvalou odezvu v duších, myšlenkách a každodenním jednání co největšího množství lidí.

Mezi přední renesanční myslitele a učence výrazně humanistického zaměření náležel i **Erasmus Rotterdamský** (1465 -1536). S hlubokou znalostí starověkých jazyků začal analyzovat biblické texty, přičemž důsledně uplatňoval racionalistickou metodu zkoumání jejich obsahu. Největší odezvu

vyvolaly jeho vtípné útoky na duchovní nadvládu církve a její trvalé úsilí o získání co největších politicko-mocenských pozic ve státě.

Například v satíře „Chvála bláznovství“ (do češtiny přeložena už v roce 1511) se vysmíval nevědomosti a tuposti církevních ideologů a kritizoval celý způsob středověkého myšlení a vzdělávání. Právě vzdělanost pokládal za nejúčinnější prostředek boje proti všemu společenskému zlu. Ve spise „De libero“ hlásal svobodu vůle, čímž zaujal řadu teoretiků revoluce, včetně Luthera.

Filozofické, sociálně politické a etické názory myslitelů reformace a renesance, prolnuté idejemi novověkého humanismu, otevřely cestu k nové epoše evropského duchovního vývoje – osvícenství. Pro tzv. osvícence bylo příznačné racionalistické pojetí dějin společnosti jako neustálého boje „světla rozumu“ s „tmou nevědomosti a tmářství“, přesvědčení, že zdrojem pokroku je šíření vědeckých poznatků o postavení člověka ve společnosti a občanského společenství při utváření a působení státní moci práva a způsobu řešení vztahů mezi sociálními skupinami v podmínkách přechodu od feudalismu ke kapitalismu.

Pokrokový ráz osvícenského hnutí se vyznačoval zdůrazňováním přirozené rovnosti lidí proti stavovství a privilegiím šlechty a církevních představitelů, demokracie proti despotismu státní moci, svobody proti feudálnímu poddanství, snášenlivosti proti fanatismu a pozemského štěstí proti pomyslné posmrtné blaženosti. Hnací silou byla „touha rozumu po svobodě“, spojená jednak s „dospíváním západoevropských národů a růstem jejich sebevědomí“, jednak se stále pronikavějšími úspěchy přírodních věd.

Svým duchovním nábojem osvícenství navazovalo na renesanční myšlení v Anglii, Francii a Německu. V Anglii se napojovalo na empirismus Johna Locka a Davida Huma, ve Francii vrcholilo v dílech Charles Montesquieu, Francois Maria Voltaire, Jean-Jacque Rousseau, Maxmiliana Robespiera a Benjamina Constanta (de Robéque). V Německu se základem osvícenství stal realismus filosofů, právníků a státovědců Gottfrieda Wilhelma Leibnize, Christiana Wolffa a později Emanuela Kanta, Fridricha Hegela a Ludwiga Feuerbacha.

Ve Francii významný učenec **Charles-Louis Montesquieu** (1689 – 1755) v řadě spisů, zejména „L'esprit des lois“ široce rozvíjel teorii obecné

zákonitosti, které jsou podřízeny všechny přírodní a společenské jevy, včetně morálky, práva a politického uspořádání.

Další francouzský osvícenec **Francois Maria Voltaire** (1694 – 1778) vynikal jako publicista, filozof, historik, básník a dramatik s rozhodným protifeudálním zaměřením. Pro jeho práce byl charakteristický jak odpor vůči nevolnictví, tak vášnivá obhajoba rovnosti občanů před zákonem a urputný boj za lidská práva proti státní moci stavovscky členěné společnosti.

Velkého mezinárodního respektu dosáhl i francouzský filozof, spisovatel a pedagog **Jean Jacques Rousseau** (1712 – 1778). Jako teoretik revolučně demokratického směru francouzského osvícenství podal nově vyhraněný pohled na postavení a úlohu člověka ve společnosti a do značné míry předurčil směr dalšího vývoje evropského civilizačního procesu.²⁶

Maxmilian Robespierre (1758 – 1794) radikální francouzský politik se stal jednou z vůdčích osobností buržoazní revoluce v letech 1789 až 1794. Jako poslanec Ústavodárného shromáždění a člen klubu jakobínů prosazoval zájmy nejrevolučnější části maloburžoazie. Zasloužil se o porážku girondistů a nastolení jakobínské diktatury. Stal se vedoucím činitelem Výboru pro obecné blaho a po svržení jakobínské diktatury tak zvanou thermideriánskou reakcí byl popraven.

S rozvojem tržních vztahů a šířícího se liberalismu na konci osmnáctého a během počátků devatenáctého století byla republikánská koncepce aktivního občana postupně nahrazena pojetím občanství jako subjektu a objektu přirozených práv. Idea občanské aktivity, zájmu o věci veřejné a politické spoluúčasti rovnoprávných občanů na řízení státu se postupně začaly považovat za nostalgický pozůstatek původního osvícenského myšlení.²⁷

To je charakteristické například pro názory **Benjamina Constanta de Rebecque** (1767 – 1830). Podle něho se v „moderní Evropě vytvářelo občanství s rovností před zákonem a svobodou myšlení, což dávalo jednotlivcům možnost určovat a realizovat své vlastní zájmy v podstatně odlišných společenských podmínkách“. Na místo solidarity bojovné vládnoucí

---

26 Viz výše cit. knihu K. ADAMOVIČ, L. KRŽKOVSKÝ. *Dějiny myšlení o státě*. Str. 200.

27 Viz výše citovaný Oxfordský slovník světové politiky, str. 581; viz blíže MICHAEL STANDAL (ed.). *Liberaralism and Its Crities*. New York 1984.

skupiny se staly největšími společenskými hodnotami osobní nezávislost a iluze osvobození od útrap a útlaku.

Veřejné blaho v pojetí občanské společnosti přitom znamenalo spíše ochranu individuálních zájmů, než jejich obětování ve prospěch petrifikované představě o postavení občana v občanské společnosti.²⁸

Nemalý vliv na vnitřně rozporné osvícenské vysvětlování charakteru občanské společnosti měly od sedmnáctého století i humanisticky orientované představy utopického socialismu a komunismu v různých variantách obsažené zejména v dílech Jeana Mesliera, Gabriela Bonneta, Mablyho, Morellyho a Saint Simona.

V různých rovinách filosofického, ekonomického, sociálního a právního hodnocení občanské společnosti se snažili ukázat, že idea občanské společnosti, jejímž základním principem má být existence soukromého vlastnictví, odporuje přirozené rovnosti a základním sociálním instinktům.

Například **Mably** (osmnácté století) argumentoval, že rozdílné postavení lidí v liberálně chápané občanské společnosti znemožňuje většině z nich „dosáhnout jejich štěstí“. Mají mít proto přirozené právo na revoluci, když nebudou přesvědčeni, že státní moc a její legislativa prohlubují ekonomický, sociální a politický antagonismus občanské společnosti.

Morelly (rovněž osmnácté století), jako důsledný představitel „racionalistického komunismu“, zdůrazňoval ve svém hlavním díle „Zákoník přírody“ principy ideální společnosti, ve které by mělo vládnout kolektivní vlastnictví. „Rozumný systém občanské společnosti“ chápal jako centralizovanou hospodářskou komunu řízenou podle jednotného hospodářského plánu, která má usměrňovat výrobu a rozdělování.

Fungování této „centralizované hospodářské pospolitosti“ mělo spočívat na třech základních zákonitostech přírody a rozumu: zaprvé na zrušení soukromého vlastnictví, zadruhé na nezadatelném právu na existenci a práci, zatřetí na povinnosti všech občanů pracovat. Přitom dogmaticky doporučoval střídmost v jídle a veškerém chování lidí a značnou reglementaci jejich chování jak v rámci celé občanské společnosti, tak v soukromém životě.

Francouzský utopistický socialista, **Francois Marie Charles Fourier**

---

28 Viz tamtéž.

(1772 – 1837) přispěl k diskusi o občanské společnosti jiným souborem svých názorů. V díle „Teorie univerzální jednoty“ (Théorie de l'unité universelle) svérázným způsobem analyzoval „hlavní zla“ civilizované občanské společnosti. Za špatné považoval obchod, podvod a cizoložství a řadu dalších skutečností vyplývajících „z dvanácti základních vášní lidstva“. Šlo podle něho zejména o vášně pro rodinu, vášně ctižádosti, vášně pro intriky, vášně pro změnu, vášně pro kombinování fyzických a duševních potěšení a vášně pro harmonii.

Všechny tyto vášně pak sjednocovala Fourierova představa utopické občanské společnosti, která bude představovat takovou organizaci, v níž by vášně každého měly být plně uspokojovány a rozvíjeny. Každý člen organizační jednotky (falangy) uvnitř společnosti by měl dělat jen to, co by ho nejvíce těšilo a navíc by se obor jeho práce měl několikrát za den měnit. Jeho utopismus šel tak daleko, že každý člen společnosti by považoval svou práci a veškerou činnost pro společnost za tak uspokojivou a přínosnou, že by společnost jako celek neměla zapotřebí formální politické organizace.²⁹

Za jednoho z největších francouzských socialistů je právem pokládám **Saint-Simon** (1760 – 1825). Pod vlivem mechanického determinismu newtonovského světového názoru a optimismu osvícenské filosofie pokroku začal odhalovat neúprosnou logiku historických změn s cílem dospět k poznání budoucnosti. Velký důraz kladl přitom na vztah mezi teoretickými vědomostmi a průmyslem, který v jeho době pojmově znamenal nejen výrobu, ale veškerou produktivní činnost. Pokrok ve vědeckém bádání považoval za základní hybnou sílu společenského vývoje.

Saint Simonova koncepce zdůvodňovala historickou nutnost nového společenského řádu jako důsledku předchozího sociálního vývoje. Byl jedním z prvních myslitelů. Kteří vystihli typické rysy budoucí industriální společnosti a snažili se ukázat, jak se bude pravděpodobně vyvíjet po pádu feudalismu, to znamená, až budou jeho ekonomicky a politicky vládnoucí třídy – pozemková šlechta a duchovenstvo – nahrazeny třídou vědců, techniků a tvůrců v duchovní oblasti včetně podnikatelů a průmyslníků v celé oblasti politiky a správy.

Saint Simon předpokládal, že v nových podmínkách budou politickou

---

29 Srov. BARBARA GOODWIN. Stat' *Fourier Charles*. In výše cit. Blackwellova encyklopedie, str. 128 an.

moc a správu provádět odborníci vedení úsilím uspokojovat zájmy všech vrstev společnosti, při zachování soukromého vlastnictví a působení vědecky organizovaného a plánovitě řízeného ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje celé společnosti.

Kolektivistický obsah Saint-Simonova myšlení je v plné šíři vyjádřen ve spisech „O průmyslovém systému“ (De système industriel) a „Katechismus průmyslníků“ (Catéchisme des industriels). Do třídy vědců a průmyslníků řadil jak továrníky, obchodníky a bankéře, tak i dělníky.³⁰

Vyvrcholením evropského filozofického myšlení o člověku a společnosti koncem osmnáctého a začátkem devatenáctého století se stala učení dvou významných německých myslitelů – Imanuela Kanta a Fridricha Hegela.

Immanuel Kant (1724 – 1804) založil koncepci svého idealisticko-filozofického myšlení o společnosti na vzájemném duchovně provázaném a zákonitě spjatém vztahu provázaném v zákonitě spjatém vztahu mravnosti, práva a politiky. Vycházel z toho, že „pravá politika“ se ve společnosti nemůže uplatnit, aniž by „nectila“ mravnost.

Kant zdůvodňoval svůj čistě idealistický přístup k pojetí těchto společenskotvorných vztahů „imperativních kategorií vzájemného působení myšlení člověka“, podstatou morálky a politiky. Podle Kanta se „morální zákon ve všech konečných bytostech majících rozum a vůli vyjadřuje v kategorickém imperativu, to znamená v „nucení pouhého rozumu k povinnému jednání“. Takový kategorický imperativ představuje objektivně nutné jednání pro sebe sama.

Kant tento kategorický imperativ vysvětloval jako tři rovnocenné a vzájemně odvoditelné formule: zaprvé formule obecnosti zákona, zadruhé formule lidství jako účelu o sobě samém a zatřetí formule obecné zákonodárné vůle. Rozhodující význam přitom přisuzoval formuli první – jedné tak, aby maxima tvé vůle mohla vždy zároveň platit jako princip všeobecného zákonodárství.³¹

Vzájemné vztahy morálky a politiky vysvětloval existencí rozdílů mezi

---

30 Viz blíže K. TAYLOR. *The Political Ideas of the Utopian. Socialists*, Cass 1982.

31 J. KANT. *Základy metafyziky mravů*. Praha 1990. J. KANT. *Kritika praktického rozumu*. Praha 1944, § 7. W. BRUGGER. *Filozofický slovník*. Heslo Kategorický imperativ.

motivory morálními, které působí na základě dobré vůle nebo úcty k mravním zákonům a motivy právními.³²

V dílech „Metafyzické principy nauky o ctnosti“ vystihl Kant svůj pohled na politiku ve dvou často citovaných pasážích. V první na straně 96-7 uvádí: „Člověk v systému přírody.... má malý význam a spolu s jinými tvory, uvažovanými jako produkty země, má jen obyčejnou hodnotu... ale člověk jako osoba, to je jako subjekt mravně praktického rozumu, je nedocenitelný. Proto mu nelze přisuzovat hodnotu pouze jako prostředku k účelu druhých lidí, ale má být ceněn jako účel o sobě“.

V druhém výše uvedeném spise (Ve sporu fakult) tutéž myšlenku vyjadřuje v rovině občanské společnosti a politiky: „Tváří tvář všemocnosti přírody, či lépe řečeno její nejvyšší první příčiny, která je nám nedostupná, není lidská bytost než nickou. Ale když vládcové lidí považují člověka za nepatrného a nakládají s ním podle toho, ať už s ním zacházejí jako se zvířetem, nebo ho pokládají za pouhý nástroj, nebo ho zneužívají ve svých konfliktech a staví jednoho proti druhému, aby byli pobiti, ... je to rozvracení nejvyššího účelu samotného stvoření“.³³

Teprve pojetí osoby jako „účelu o sobě“ dává „dobré vůli“ objektivní cíl, který je zdrojem výše uvedeného kategorického imperativu a stanoví omezující podmínky, za kterých je politicko legitimní. J. Kant tuto myšlenku spojuje s občanskou společností a republikanismem. Teprve republikánské občanství se stává nástrojem podstatného mravního cíle neuskutečnitelného samotnou dobrou vůlí. Kant z toho vyvozuje, že „ústavy všech států by měly být republikánské“.³⁴

Vrcholným představitelem osvícenského myšlení o člověku, společnosti, politice a státu byl **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1770 – 1831). Své filozofické názory vyjádřil v řadě obsahově na sebe navazujících spisů, z nichž nejvýznamnější jsou „Fenomenologie ducha“ (1807), „Logika“ (1812), „Encyklopedie filozofických věd“ (1817) a „Základy filozofie práva“

---

32 Viz blíže ve spise „Ve sporu fakult“ . 1798:

33 Citace podle stati PATRICKA RILEY. *Kant Immanuel*. In výše cit. Blackwellově encyklopedii, str. 214. Viz blíže P. RILEY. *Kant's Political Philosophy*. Totowa 1983. Viz též základní pramen: KANT, J. *Kants Werke*, 9. Sv., Berlin 1968.

34 Viz tamtéž; z knih v českém překladu je možno použít zejména: J. Kant „kritika čistého rozumu“, 1930, „Kritika praktického rozumu“, 1944; „Základy k metafyzice mravů“, 1910 a „K věčnému míru (slovensky) 1964.

(1862). V nich se snažil podat odpověď na otázku jak dospět ke všezahrnující teorii vzniku vývoje a zákonitostí „moderní občanské společnosti“.

Východiskem Hegelova filozofického uvažování se stala teoretická fikce o ztotožnění bytí a myšlení, to znamená chápání reálného světa jako projevu „ideje, pojmu, ducha“. Hegel tuto totožnost vysvětloval jako trvalý proces „sebepoznání absolutní ideje“, tezí, že principem všech jevů přírody a společnosti je duchovní a rozumová podstata, absolutní idea, světový rozum či světový duch, procházející neustálým vývojem myšlení.

Absolutní duch v Hegelově filozofické koncepci neustále prochází třemi etapami. První spočívá ve „vývoji ideje v jejím vlastním lůně, v živlu čistého myšlení, kde idea odhaluje svůj obsah v systému logických kategorií, které jsou vzájemně spojeny a jedna přechází v druhou.

Druhá etapa spočívá v tom, že vývoj ideje dospívá do formy „jinobytí“, to znamená přírody a jejího filozofického ztvárnění.

Třetí etapa představuje vývoj ideje v myšlení o podstatě dějin a nabývá charakteru „filosofie ducha“. Až v této etapě se podle Hegelova učení absolutní idea znovu vrací k „sobě samé“ a proniká do různých druhů lidského vědomí.³⁵

Hegel byl přesvědčen, že tento pochod rozumu napříč dějinami je komplexní dialektický proces, ve kterém jsou jednotlivci a národy pouhé nástroje, jen málokdy si uvědomující důležitost a důsledky svých činů. Ani úloha největších vládců a vojevůdců nevychází z jejich „vědomých záměrů nebo politických programů, protože jsou podobně jako jiní lidé motivováni svými nízkými žádostmi, jako jsou ambice, hrabivost a touha po slávě. To co je učinilo historicky významnými, byly objektivní důsledky jejich činů, nikoliv jejich subjektivní záměry“.³⁶

V tomto smyslu jsou subjektivní svobody lidského chování zakotveny v síti „mezilidských vztahů přesahujících přání jakéhokoliv jedince“.

Podstatným určením osobností je podle Hegela soukromé vlastnictví. „Absolutní právo člověka na присvojování věcí spočívá v tom, že člověk má možnost vkládat svou vůli do každé věci. Věc se tak stává jeho věcí a jeho vůle substanciálním účelem dané věci... Právě proto, že ve vlastnictví vystupuje

---

35 Viz F. HEGEL. „*Encyklopedie filozofických věd*“.

36 S. AVINERI. *Theory of the Modern State*. Cambridge 1972. Ve stručném vyjádření: S. Avineri ve stati: „Hegel, Georgy Wilhelm Friedrich“, ve výše cit. Blackwellova encyklopedie politického myšlení“, str. 161.

lidská vůle individuálního člověka, má vlastnictví charakter soukromého vlastnictví“.³⁷

Subjektivní či morální svoboda člověka v jednání s tímto soukromým vlastnictvím určuje obsah dobra či zla v jeho svědomí, chápání a myšlení. Člověk přitom musí znát objektivní realitu podmínek svého života a jednat tak, že se podřizuje zákonům světa, ve kterém žije.

Hlavním článkem spojujícím člověka s občanskou společností je rodina, obvykle definovaná jako nejdůležitější forma organizace soukromého života, založená na manželském svazku a příbuzenských vztazích (mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi, sourozenci a ostatními příbuznými, kteří společně žijí a hospodaří). Podle Hegela jde o druh lidského vztahu založený na „partikularistickém altruismu“, to znamená na vůli konat nejen ve vlastním zájmu, ale i v zájmu ostatních členů rodiny.

Rodina v tomto smyslu je základem vyššího stupně mezilidských vztahů, kterou Hegel nazývá „Občanskou společností“ sférou univerzálního egoismu, zvláštním subjektem ekonomické aktivity, založené na soukromém vlastnictví. Mechanismus vydávající pod jménem občanská společnost závazné a svým působením vynutitelné normy chování jednotlivců a všech společenských skupin označoval Hegel pojmem stát.³⁸ Jeho podstata spočívá v tom, že je „syntézou ustavujících prvků rodiny a občanské společnosti“. Jeho legitimita a ospravedlnění se opírá o předpokládanou solidaritu s ostatními subjekty politiky organizované společností.

Stát je v Hegelově filozofické koncepci institucí veřejné povahy, která spojuje a synchronizuje všechny oblasti působení soukromého a veřejného zájmu. Předpokladem duchovního a tvůrčího sepětí těchto zájmů uvnitř občanské společnosti spravované státem je podle něho politická svoboda občanů a občanských institucí. Pokládal ho za „vymoženost moderní společnosti“, za etickou nutnost, jejíž působení je zakotveno v síti mezilidských vztahů, přesahujících přání jednotlivců. Politická svoboda svým rozdílným působením vytváří rovnováhu protikladných sil, které se cestou jednání a kompromisů integrují v politickém a právním rozhodování.

V rámci všezahrnujícího filozofického systému vysvětlujícího

---

37 Viz L. KŘÍŽKOVSKÝ, K. ADAMOVIČ. *Dějiny myšlení o státě*. Praha 2000, str. 222.

38 F. HEGEL. *Základy filosofie práva*. § 184.

historický vývoj člověka, občanské společnosti (a všech jejích atributů jako jsou svoboda, spravedlnost, právo, politická moc) jako působení „Ducha“ v časovém a prostorovém světě, vytvářel Hegel svou teorií moderního státu.

Jeho charakteristiku podal ve spise „Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatwissenschaft im Grundrisse“ (1821).³⁹ Stát tam vysvětluje jako „skutečnost mravní ideje“, jako „absolutní samoúčel“, mající právo nad člověkem, který jen ve státě dosahuje svého nejvyššího poslání. Podle Hegela je stát „chod Boha světem“, jeho základem je národní duch, který žije v občanech a dosahuje v nich nejvyššího stupně sebevědomí.

Tam, kde vláda v zájmu egoistického individualismu uchvatitelů politické moci nerespektuje existenční zájmy občanské společnosti a politickou svobodu všech, nutně dochází k obdobné destrukci společenského systému, jaká nastala například v hrůzovládě francouzské revoluce.⁴⁰

O tom, že Hegelova teorie státu je nejslabším (a v podstatě reakčním) oddílem jeho „Filozofie práva“, svědčí i jeho pojetí dělby moci uvnitř státního organismu. Místo osvícenského dělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní navrhol její členění zaprvé na moc zákonodárnou, určující obecné normy práva; zadruhé na moc vládní neboli soudní, která má aplikovat tyto normy na jednotlivé případy, a zatřetí na moc panovnickou, sjednocující výše uvedené moci v individuální jednotu. Právě panovnická moc je podle Hegela „vrcholem a počátkem celku v podobě konstituční monarchie“, představující „dílo nového světa“, v němž nabyla substancionální idea svého nejvyššího uplatnění.

Ke stručnému vyjádření toho, v čem Hegel viděl tento „vrchol vývoje ducha státnosti“ a jeho reálného uplatnění je možno využít citaci z výše uvedené knihy L. Křížkovského a K. Adamové „Dějiny myšlení o státě“: „Uspořádání konstituční demokracie Hegel chápal tak, že: 1. vladař je představitelem státní suverenity, hlavou státu; 2. všechny části státu se podřizují jednotné moci a všechny soukromé účely obecnému účelu státního společenství; 3. suverenita nenáleží lidu jako beztvárné masě, ale státu, který ve své svrchované jednotě obsahuje všechny jednotlivé elementy společnosti; 4. od moci konstitučního monarchy se liší moc vlády, která plní funkce soudní

---

39 V češtině: Základy filosofie práva. Praha 1992.

40 Srov. F. HEGEL. *Základy filosofie práva*. § 258.

a policejní, realizuje rozhodnutí monarchy, bdí nad dodržováním zákonů, podporuje státní instituce atd.; 5. vládní moc se ztělesňuje v hierarchii státních úředníků, které jmenuje vladař; 6. obce, stavy a korporace spravují své záležitosti samy prostřednictvím představených, zástupců a administrátorů, kteří jsou částečně voleni zainteresovanými osobami, částečně jmenování a potvrzování shora“.⁴¹

Hegel při svých úvahách o podstatě a formě státní moci hluboce podceňoval politické vědomí lidu a odmítal názor, že by se měl podílet na zákonodárné moci. Hájil zásadu, že základním sloupem, který má být oporou trůnu, je šlechta jako stav „přirozené mravnosti“, jejíž majetek sestává z nezcizitelných statků, majorátů“.

Je pochopitelné, že tak geniální a zároveň rozporná úroveň filozofického myšlení, postupujícího od sebepoznání absolutní ideje přes dialektiku až k neochotě učinit důsledné sociální závěry z tohoto poznání a obhajobu reakční pruské monarchie jako vrcholu rozvoje společnosti, vyvolalo mohutnou ozvěnu v myšlení jak Hegelových současníků, tak následovníků. V Německu se vytvořila tak zvaná Hegelova škola, v níž působily dvě podstatě rozdílná uskupení – Starohegelovci a Mladohegelovci.

Konzervativní část Hegelovy školy Starohegelovci se snažila ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století interpretovat a rozvinout Hegelovo učení v duchu křesťanské církevní dogmatiky. Například filozofové jako Göschel, Hinrichs a Gabler začali využívat rozpory a nejasnosti v rozlišování filozofie a náboženství k obhajobě syntézy rozumu a víry.

Pozdější Starohegelovci, jako Chr. Weisse a Fichte mladší, se snažili opravovat Hegelovo učení v duchu filozofických názorů Fridricha Schellinga a více než o sto let staršího Gottfrieda Leibnize.

V opozici vůči Starohegelovcům stálo levicové křídlo Hegelovy filosofické školy, tak zvaní Mladohegelovci, k nimž se hlásil zpočátku i mladý Karel Marx. Své působení zahájili kritikou křesťanství, což vedlo v tehdejší Německu k probuzení a radikalizaci buržoazně demokratického myšlení. Ale na rozdíl od Starohegelovců šli dál a interpretovali své názory jako „filosofii činu“ a teoretický základ kritického k náboženským dogmatům.

---

41 KRÍŽKOVSKÝ, L., ADAMOVIČ, K. *Dějiny myšlení o státě*. cit.d.s.224.

Německý filosof a publicista **Bruno Bauer** (1809 – 1882) to vyjádřil např. ve spise „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker (Lipsko 1841 až 1842, 3. sv; 2. vyd. 1846). Do skupiny mladohegelovců náleželi i němečtí myslitelé **David Friedrich Strauss** (1808 – 1874), **Arnold Ruge** (1802 – 1880) a radikální publicista **Max Stirner** (1806 – 1854), který se ovšem od ostatních lišil svérázností svého postoje ke všem výchozím hodnotám Hegelova učení. V knize „Der Einzige und sein Eigentum“ (1845) dospěl k popření všech předchozích vizí občanské společnosti.

Základním východiskem Stirnerova uvažování o absolutním nadřazení „Já“ ve smyslu jedince, který vytváří veškerou skutečnost, včetně idejí a institucí jakými jsou náboženství, stát, národ, vlastnictví, mravnost atd.. Protože jedinec se začne cítit zajatcem všech svých výtvorů, touží po dosažení absolutní svobody, což je možné jedině za předpokladu, že se jich zřekne. Důsledkem je Stirnerovo popření oprávnění existence nejen náboženství, ale i státu, občanské společnosti, vlasti, lidu, mravnosti a všech ostatních společenskotvorných hodnot. Lid byl pro něho „nepřítelem ducha“ a pokroku a za hybnou sílu jen silného „kriticky myslícího jedince“.

Stirner tak otevíral cestu k duchovnímu, zejména politickému a etickému anarchismu a amoralismu některých skupin tehdejší (i pozdější) německé společnosti.

Z této pozice absolutního nadřazení silného a nadmíru sebevědomého „Já“ pak Stirner kritizoval ostatní mladohegelovce z nedostatečného radikalismu jejich působení na vytváření politických programů a cílů hnutí usilujících o přetvoření německé a ostatní evropské společnosti.

Od idejí mladohegelovců až k materialismu dospěl i další německý filosof **Ludwig Feuerbach** (1804 – 1872). Charakteristickým znakem jeho filosofie materialismu se stal antropologismus, to znamená chápání člověka jako nejvyššího produktu přírody. Hlavním nedostatkem myšlení antropologů bylo tehdy nepochopení společenské podstaty člověka a jeho vědomí. Na všechny skutečné lidské rysy a vlastnosti nahlíželi odtrženě od společenské praxe. Jejich společensko-vědní výzkum se soustřeďoval na abstrakci člověka („člověka vůbec“), namísto aby se věnoval souhrnu společenských vztahů a objektivních zákonů, které člověka a občanskou společnost neustále vytvářejí a přetvářejí.

Protože Feuerbach v podstatě nechápal skutečný svět, v němž člověk žije, vyvozoval zásady lidské morálky z přirozené lidské snahy o štěstí, které je možno dosáhnout jen, bude-li každý jedinec rozumně omezovat své potřeby a s láskou přistupovat k jiným lidem.

Hlavní Feuerbachovy spisy „Ke kritice Hegelovy filosofie“ (1809), „podstata křesťanství“ (1841), „Předběžné teze k reformě filosofie“ (1842) a „Základy filosofie budoucnosti“ (1843) vyvolaly velký zájem lidí uvažujících o stavu tehdejší německé společnosti. Jejich kritické rozpracování bylo jedním z odrazových můstků předchůdců marxismu.

Velkým i obdivovateli, ale zároveň důslednými kritiky filozofické koncepce Friedricha Hegela byli dva společenskovědní myslitelé – Karel Marx a Bedřich Engels.

Karel Marx (1818 – 1883) už jako student bonnské a berlínské univerzity se přimkl k levicovému směru mladohegelovců a ztotožňoval se s jeho radikálními a ateistickými závěry, odpovídajícími politickým názorům revolučně demokratických skupin v tehdejší Německu. Toto hnutí podporoval i jako spolupracovník a pozdější redaktor „Rýnských novin“.

Jak na základě vlastního zkoumání začal pronikat k podstatě problémů společenského života, postupně se rozcházel s Hegelovým filozofickým odkazem a začal odhalovat jeho nedostatky. Odsuzoval jeho idealistické tvrzení, že zdrojem existence společnosti je duchovní a rozumová podstata – absolutní idea, ale zároveň vysoce hodnotil učení o dialektice.

Konečný obrat ve světovém názoru Karla Marxe, jeho přechod od idealismu k materialismu a od revolučního demokratismu k proletářskému komunismu, souvisel s jeho vědeckým rozborem příčin a důsledků stále se prohlubujících ekonomických, sociálních a politických antagonismů uvnitř kapitalistické společnosti.

Ve studiích „Ke kritice Hegelovy filosofie práva“ a „K židovské otázce“ Marx poprvé zdůvodnil historickou úlohu proletariátu a své přesvědčení o nutnosti spojit hnutí dělnické třídy s vědeckým světovým názorem.

V knize „Německá ideologie“ z roku 1846 vyjádřil Marx své pojetí vývoje člověka a společnosti v dějinách. Důraz kladl na způsob, kterým si lidé zorganizovali společenskou výrobu i nástroje, které užívají. V něm viděl

skutečnou základnu společnosti, nad níž vyrůstá právní a politická nadstavba a jež odpovídají určité formy společenského vědomí. Veškerý intelektuální, politický a společenský život je určen způsobem, kterým lidé vytvářejí prostředky své existence. Hlavní úlohu přitom hrají třídy, vznikající z rozdílných vztahů společenských skupin k výrobním prostředkům.

Marxovo pojetí dějin společnosti vycházelo z toho, že v jistém stádiu vývoje výrobní síly přerostou úroveň výrobních vztahů, které pak začnou působit jako brzda a v důsledku toho nastane období společenské revoluce. Tvrdil, že právě v revoluci spočívá „hnací síla dějin“.

Obdobné zásady radikálního uvažování o podstatě lidského bytí a zákonitostech dějinného vývoje společnosti jako Karel Marx zastával německý myslitel **Bedřich Engels** (1820 – 1895). Jeho prvním velkým sociologicko politickým dílem byl spis „Postavení dělnické třídy v Anglii“, vydaný v roce 1845. V něm vyjádřil a zdůvodnil své sympatie s oběťmi kapitalistické industrializace a přesvědčení, že na místo sociální nerovnosti a ekonomického vykořisťování, způsobeného individuálním vlastnictvím výrobních prostředků, musí nastoupit kolektivní vlastnictví.

V roce 1847 vstoupil B. Engels spolu s K. Marxem do Komunistické ligy, pro kterou vypracovali a začátkem roku 1848 publikovali tzv. „Manifest komunistické strany“, který obsahoval ucelený výklad marxismu.⁴²

Z toho, co bylo dosud uvedeno, se zdá být zřejmé, že celou epochu reformace, renesance a osvícenství (až do poloviny devatenáctého století) prolínalo úsilí o nalezení odpovědi na otázku podstaty a dějinné úlohy fenoménů svobody, o občanství občanské společnosti, lidských práv a státní moci.

Pokud jde o svobodu (ve vztahu k nutnosti) bylo mnohokrát poukazováno na to, že jde o filosofickou kategorii vyjadřující vzájemný vztah mezi činností lidí a objektivními zákony přírody a společnosti. Podle

---

42 Text manifestu byl rozdělen do čtyř částí: V první, pod názvem „Buržoazie a proletariát“ bylo podáno vysvětlení zákonů společenského vývoje a nutnosti změny výrobních způsobů. Druhou část s názvem „Proletáři a komunisté“ obsahovala zdůvodnění historické úlohy komunistické strany, jako předního oddílu dělnické třídy. Třetí část se zabývala kritikou měšťáckých proudů vystupujících pod heslem socialismu a poslední čtvrtá stanoviskem komunistů k různým opozičním stranám.

Jak Karel Marx, tak Bedřich Engels svá stěžejní vědecká díla (např. K. Marx rozsáhlý spis „Kapitál“ a B. Engels „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“) vydali v době přesahující časový horizont poloviny devatenáctého století.

idealistických myslitelů sedmnáctého, osmnáctého a počátků devatenáctého století pouze ničím neomezená a bezpodmínečná svoboda tvoří jediný základ lidské odpovědnosti a tedy etiky. V podstatě byla chápána jako nespoutané, zvnějšku nedeterminované bytí, spojené s určitou vnitřní schopností sebeurčení.

Ve filozofických, etických a psychologických koncepcích byla většinou rozlišována svoboda morální a svoboda psychologická. Morální svoboda byla vykládána jako schopnost člověka rozhodnout se k něčemu, aniž by tomu bránily vnější psychologické příčiny, např. pohrůžky.

Psychologická svoboda měla spočívat ve schopnosti rozhodnout se bez psychologických vazeb předcházejících aktu rozhodnutí, jinými slovy „rozhodování jak se komu chce“.

Jak již bylo uvedeno dříve, v Platonově „Ústavě“ byla svoboda chápána spíše jako řád, vedení a duchovní osvětlení v politické oblasti života. Politickou svobodu spojoval Platon s demokracií a ve svém hodnocení ji charakterizoval jako neprostou absenci řízení činnosti jednotlivců či lidu jako celku. Na druhé straně jeho tvrzení, že pouze ctnostný čin je plně dobrovolný, vyhovoval zastáncům vnitřní morální svobody ve všech dalších etapách vývoje společnosti.

O více než půldruhého tisíce let později anglický materialistický filosof **Thomas Hobbes** souhlasil s Platonem v tom, že to, co lidé potřebují k dosažení svobody je řád. Jestliže ho chtějí dosáhnout, musí se zříci neužitečné svobody přirozeného stavu. Svoboda dělat cokoli je nepotřebná, protože uplatňování svobody „jednoho každého člověka“ může být v rozporu s uplatňováním svobody jiného člověka.

Pro Hobbese bylo typické, že se snažil vysvětlit podstatu dvou pohledů na svobodu.

V prvním pojetí byla projevem politické samovlády a jen lidová republika mohla být svobodná. Takto jí chápal již dříve Machiavelli a zčásti i Milton. V podstatě se jednalo o tzv. negativní svobodu (svobodu od něčeho), o rozsah prostoru, v němž se člověk může pohybovat, aniž by narážel na svobodu ostatních.

Pozitivní učení o svobodě (zastávané např. Kantem) spočívalo v přesvědčení, že člověk jedná dobrovolně jen tehdy, když jedná správně

(jinými slovy, že žádný jiný čin než ctnostný nemůže být svobodný).

Zejména Immanuel Kant rozlišoval dva stavy svobody: zaprvé vnitřní svobodu každého jedince jí pro sebe dosáhnout a zadruhé svobodu politickou, omezující činnost zákona na odstraňování překážek, které by stály v cestě k jejímu dosažení.⁴³

Jean Jacques Rousseau spojoval své učení o obecné a politické svobodě s pojmem obecné vůle. Vycházel z toho, že vedle vlastních zájmů každého jednotlivce má každý občan kolektivní zájem na blahu celé společnosti, ve které žije. Aby společnost byla legitimní, musí být politická rozhodnutí v souladu se zákony, které jsou svobodně schvalovány svrchovaným lidem a zároveň závazné pro všechny občany bez rozdílu. Každý občan má právo svobodně hlasovat pro zákony a řídit se jejich obsahem jako výrazu obecného dobra, aniž by tím odporoval vlastním potřebám a zájmům.

Názor, že jedinci mají právo na svobodu v soukromé oblasti, ve které mohou jednat a myslet jak se jim zlíbí, zastával i Alexis de Tocqueville, ale zároveň v obavách o demokracii usiloval o ochranu svobody před přemírou demokracie.

Jak již bylo uvedeno, podle Friedricha Hegela jsou celé dějiny vývojem směrem k vědomí svobody. Přitom rozlišoval tři stádia evoluce vědomí svobody. První představovala svobodu jedné osoby, zatímco ostatní byli nesvobodní. Po mocensko politické stránce šlo o orientální despotismus. Druhým byl tzv. „klasický svět“, ve kterém byli svobodní jen někteří lidé. V něm občanská práva (v rámci politické komunity) byla různě velká, ale nikdy univerzální.

Je charakteristické pro postupnou dekadenci politického myšlení Hegela, že za vrchol prohlašoval „Germánský svět“, ve kterém jsou všichni lidé (jako výraz křesťanského evangelia) považováni za schopné být svobodnými.

Moderní stát se podle něho zakládá na subjektivní svobodě, ale aby nedošlo k její degeneraci v boji všech proti všem, musí sehrát zprostředkující úlohu racionální instituce v podobě absolutní monarchie s plnomocným zákonodárným a vládním systémem.

---

43 Vil Alan Ryan, heslo Svoboda ve výše cit. Blackwellově encyklopedii politického myšlení, str. 509 an.

V sociálně orientované materialistické filosofii je svobodná vůle uvědomělé, cílevědomé zaměření člověka na provádění určité činnosti. Zatímco idealisté nesprávně chápou svobodnou vůli jako vlastnost, která není závislá na vnějším působení a nesouvisí s objektivní nutností, materialisté tvrdí, že zdrojem cílevědomé svobodné činnosti člověka je jeho praktická činnost, směřující k přeměně světa, založená na objektivních přírodních zákonech. Svobodná vůle je ta, která volí správně v souladu s objektivní nutností.

Bedřich Engels to stručně vyjádřil tak, že svoboda vůle neznámá nic jiného, než schopnost se rozhodovat se znalostí věci. Prvním článkem svobodného jednání je uvědomělé stanovení cíle, druhým rozhodnutí jednat na základě nejúčelnějšího způsobu dosažení cíle. Důležitou úlohu přitom vždy hraje znalost, zkušenost, výchova a sebevzdělání.

V pojetí marxismu jsou hranice legitimní svobody stanoveny přirozenými právy lidí a nejzřetelněji vystupují ve vlastnickém smyslu. Právo na svobodu je jedním z projevů skutečnosti, že každý je svou vlastní osobou a ne otrokem či částečným otrokem někoho jiného.

Obsah pojmů svoboda a nesvoboda ve všech rovinách jejich společenského uplatnění (ekonomické, sociální, politické a právní) úzce souvisí s problematikou spravedlnosti a nespravedlnosti. Jde o souvztažné normativní pojmy dosahující uplatnění ve všech oblastech života jak jednotlivých lidí, tak nejrůznějších skupin i celé společnosti. Spravedlnost přitom odráží stav jak ideálního tak reálného pohledu na skutečnosti společenského života, charakterizované jako něco žádoucího, co odpovídá bytostné podstatě a právům člověka. Naopak nespravedlností je označován stav, který je v rozporu s podstatou a působením se spravedlností a musí být proto odstraněn.

V dějinách římského práva je často uváděno, že dosud nejlepší obecná definice pochází z doby Justiniána I. (482 – 565), podle které je spravedlnost stálá a vůle dát každému, co mu patří. Zároveň se připomíná, že při právní aplikaci této definice je nutno rozlišovat mezi tím co osobě či skupině osob náleží ve smyslu odměny a tím co jí patří ve smyslu trestu.⁴⁴

---

44 Podle Justiniánova spisu „Corpus iuris civilis“ uložení spravedlivého trestu předpokládá:
a) prokázání viny při použití řádné procedury; b) rozdíly mezi tresty by měly vždy odpovídat rozdílům mezi potrestanými skutky; c) trest nemá být ani příliš krutý, ani příliš

V minulosti bylo také nezdřídka uvažováno o souvislosti spravedlnosti s minulostí. Přitom byla někdy uváděna citace anglického dramatika Williama Shakespeara (1564 – 1616): „A pozemská moc se Boží podobá, když spravedlnost mírněna je milostí“.

Jak v době renesance, tak v osvícenství byla spravedlnost vnímána v úzkém sepětí s právem, které vyjadřuje obecná pravidla určující nejen jak se lidé mají vůči sobě chovat, ale většinou i k čemu je každý oprávněn a povinen ve věcech vlastnictví, v ekonomických a sociálních vazbách dané společnosti a rovinností vůči státu. Spravedlnost byla spojována s těmito zvyklostmi a oprávněními.

Přední místo v teoretickém uvažování o problematice svobody a spravedlnosti zaujali vyznavači přirozeného práva. Vycházeli z toho, že za pozitivním právem stojí morální zákon poznatelný rozumem a v případě konfliktu právě tento přirozený zákon určuje, co je spravedlivé.

Přední místo mezi teoretiky přirozeného práva zaujímal na počátku sedmnáctého století **Hugo Grotius** (1583 – 1645). Při posuzování dobra a zla, spravedlnosti a nespravedlnosti apod. zastával názor, že všeobecná morálka spočívá v konečné instanci na dvou zásadách. Zaprvé, že sebezáchova musí být vždy považována za legitimní, zadruhé, že svévolné poškozování druhých bez sebezáchovných důvodů musí být vždy považováno za nelegitimní. Tvrdil, že jsou důležitou součástí přirozených práv a mají být přijímány jako zásady zavazující lidi nezávisle na jakýchkoliv jiných úvahách.⁴⁵

Nastíněním základů obecně platné sociální etiky, mající trvalý význam pro vývoj přirozeného práva se Hugo Grotius zařadil mezi přední zastánce propojení theoremů svobody, spravedlnosti, humanity a práva.

V průběhu osmnáctého a na počátku devatenáctého století začal převládat názor, že pojmy spravedlnost a nespravedlnost je nutno chápat jako souvislost řady jevů z hlediska roztřídění dobra a zla jak v rolích jedinců a sociálních skupin, tak v životě celé společnosti, přičemž stále větší význam nabývají rozdíly mezi prací a odměnou, důstojností lidí a jejím společenským hodnocením, mezi právem a povinností při jeho uplatňování.

---

mírný.

45 Srov. K. ADAMOVÁ, L. KŘÍŽKOVSKÝ. *Dějiny myšlení o právu*. Praha 2007, str. 97 an.; srov. R. TUCK. *Grotius Hugo*. Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 150.

Podle názorů tehdejších marxistů má obsah pojmů spravedlnost a nespravedlnost historicky podmíněný charakter a za určitých podmínek působí na „politická hnutí usilující o nastolení jiných společensko-politických a právních poměrů“.

Přítom ale samo živelné pronikání požadavků svobody, spravedlnosti do politického a právního myšlení širokých vrstev společnosti podle nich neznamená uvědomělé chápání objektivních zákonů dějinného vývoje. Marx a Engels zdůrazňovali, že vědecká teorie vývoje společnosti nemůže činit závěry z pouhých představ o spravedlnosti a nespravedlnosti, ale musí vycházet z vědeckého (materialisticko-dialektického) poznávání a využívání zákonitostí společenského vývoje.⁴⁶

Jak již bylo uvedeno, stále významnější úlohu ve filozofických koncepcích a politických úvahách teoretiků období příprav a průběhu francouzské revoluce hrál požadavek rovnosti lidí. Dokonce se stal jedním z nosných hesel této ruce. Bylo to vyvoláno ideovým působením zejména J. J. Rousseauem, který názory vyjádřil ve spise „O původu nerovnosti mezi lidmi“. Vycházel z toho, že všichni lidé jsou si od přírody rovni. Ale obdobně jako později Marx zdůrazňoval, že přirozená rovnost nemůže být zaměňována se společenskou rovností. Společenská nerovnost je produktem dějinného vývoje, který působí v souvislosti s rozvojem dělby práce, soukromého vlastnictví a formování státu.

Sama úvaha, že všichni lidé mají něco společného a že v rámci toho jsou si rovni, se vyskytovala ve všech epochách dějin filozofie. Ale teprve v novověku, zejména v renesanci a osvícenství, z ní byly vyvozovány konkrétní politické důsledky, včetně požadavku na rovnost před zákonem a odstranění nejen feudálních, ale i buržoazních třídních výsad. V tomto smyslu J. J. Rousseau ostře kritizoval feudální stavovské poměry a despotický režim a požadoval nastolení buržoazní demokracie v domnění, že zajistí rovnost lidí bez ohledu na původ. Příčiny nerovnosti nalézal ve vzniku soukromého vlastnictví, ale zároveň se vyjadřoval pro zachování drobného vlastnictví jako základu ekonomické prosperity a zachování rovnostářských hodnot.

Immanuel Kant, jehož hlavním politickým přesvědčením byla myšlenka

---

46 ADAMOVIČ, K., KRÍŽKOVSKÝ, L. *Dějiny myšlení o státě*. cit. d. s.97-n.

vzájemného vztahu mravnosti a politiky, přistupoval k otázce rovnosti z pozice svého přesvědčení, že všichni lidé mají společnou důstojnost díky tomu, že jednají morálně, že jsou schopni užívat svého rozumu k formulaci etických zákonů a podřídit se jim.

Z dlouholetých střetů různých filozofických, sociologických, politických a etických názorů na podstatu a společenskou úlohu rovnosti se během osmnáctého a v polovině devatenáctého století vyzdvihly tři rozdílná pojetí: liberální, demokratické a socialistické.

Za liberální rovnost byl považován stav, ve kterém jsou stejně svobodní lidé schopni uskutečňovat své vlastní zvolené životní plány. Přitom ani filozofové považovaní za liberální se plně neshodovali v tom, které skutečnosti společenského života konstituují rovnost svobody a svobodu rovnosti.

Někteří poukazovali na to, že podmínky buržoazně chápané rovné svobody ve skutečnosti znemožňují rovné rozdělování příjmů podle zásluhy a potřeb, zabezpečení rovnosti přístupu ke vzdělání, lékařské péči a k odvrácení bídy nezaměstnaných a starých občanů.

Demokratickou rovností byla označována možnost občanů podílet se jako politicky rovní na vládě společnosti, v níž žijí. Také zde, jak již bylo uvedeno, vystupoval v roli hlavního myslitele a propagátora J. J. Rousseau. Hlavně se zajímal o přerozdělování ekonomických zdrojů jako prostředku přerozdělování politické moci mezi občany skrze eliminaci zastupitelské vlády. Zároveň přemýšlel o potřebě a možnostech dostatečného zmenšení společnosti, aby se občané mohli starat o své potřebné spoluobčany stejně jako o své vlastní rodiny.⁴⁷

Někteří další obhájci demokratické rovnosti kladli požadavek radikální decentralizace politických a právních institucí jako prostředku, jak vytvořit pro všechny občany účast přímo na vládě. Jim, při respektu k instituci zastupitelské vlády, hledali nejúčinnější ústavní prostředky k tomu, aby „veřejní úředníci“ byli co nejvíce odpovědní svým voličům.

Politické a mravní pojetí tzv. socialistické rovnosti vzniklo v době, kdy představitelé socialismu a později marxisté začali zdůvodňovat obavy, že třída vlastníků výrobních prostředků (kapitalistů a bankéřů) natolik ovládne instituce

---

47 Viz ANY GUTMAN. *Rovnost*. In výše cit. Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str.435.

státní moci, že budou suverénně pomocí práva rozhodovat o všech oblastech ekonomického a sociálního života všech pracujících a celé společnosti. Socialistická kritika kapitalismu se od konce osmnáctého a začátku devatenáctého století opírala o „marxistické pojetí člověka jako druhové bytosti, která nachází seberealizaci v tvořivé, společensky hodnotné práci“.⁴⁸ Vysvětlovala, že nebezpečí pro takovou rovnost spočívá v tom, že kapitalismus zákonitě vytváří antagonismus nerovnosti nejen v rozdělování bohatství, ale i v uspokojování lidské tvořivosti.

---

48 Viz tamtéž.

III. DEKLARACE NEZÁVISLOSTI Z ROKU 1776

Deklarace nezávislosti třinácti amerických osad na Velké Británii z roku 1776 obsahovala mnohé zajímavé body, které mohli využít zvláště tvůrci návrhu kroměřížské ústavy.

Zamysleme se nad textem Deklarace, jejímž hlavním autorem byl Thomas Jefferson,⁴⁹ která měla význam pro moderní pojetí zdroje a obsahu občanských práv.

Text Deklarace a Komentář (P. H.)

„Když v průběhu lidských událostí nastane některému národu nutnost zrušit politické závazky, které jej poutají s národem jiným, a zaujmout mezi mocnostmi světa své vlastní a rovné místo, k němuž jej opravňují zákony přírody a jejího Boha, vyžaduje si náležitá úcta k mínění světa, aby takový národ vyhlásil důvody, jež jej k odtržení vedou.“

Autoři tu vyhláší právo na sebeurčení, které považují za právo přirozené.

„Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, že jsou obdařeni svým stvořitelem určitými nezcizitelnými právy, že mezi tato práva náleží život, svoboda a sledování osobního štěstí.“

V textu Deklarace se zdůrazňuje idea rovnosti všech lidí, kteří mají nezadatelná práva daná jim Bohem. Oproti řadě osvícenských dokumentů proklamujících, že každý má vrozená přirozená práva, je tu zdrojem Bůh a nikoli rozum. Jefferson původně navrhoval formulaci – neodmyslitelná a nezadatelná práva.

„Že k zajištění těchto práv se ustanovují mezi lidmi vlády, odvozující svoji oprávněnou moc ze souhlasu těch, jimž vládou. Že kdykoliv počne být některá vláda těmto cílům na překážku, má lid právo jí změnit nebo zrušit a ustanovit

---

49 Jefferson byl považován i za autora Virginské Deklarace práv z roku 1776. Tato Deklarace přijatá jen několik měsíců před Deklarací nezávislosti charakterizovala občanská práva jako univerzální a stanovila povinnost státu zajistit jejich uplatňování a ochranu. Svým pojetím občanských práv ovlivnila Deklaraci nezávislosti.

vládu novou, která by byla založena na takových zásadách a měla svoji pravomoc upravenou takovým způsobem, jak uzná lid za nejvhodnější pro zajištění své bezpečnosti a svého štěstí.“

V této pasáži se hovoří o garancích práv ze strany státu, vládnoucích. Vláda, se kterou je lid nespokojený, může jím být svržena. Objevuje se zde tedy právo na odpor.

„Rozvážnost sice přikazuje, aby dlouho ustavené vlády nebyly měněny pro nejasné a prchavé důvody; a souhlasně veškerá zkušenost ukazuje, že lidstvo je mnohem náchylnější ke strádání, dokud je zlo snesitelné, než k narovnání sebe sama zavržením forem, kterým je přivyklé. Jestliže ale dlouhý sled zlořádu a uchvacování, pronásledující trvale týž objekt, se rozvíjí do podoby podřízenosti naprosté despotii, je jejich právem, je jejich povinností, svrhnout takovou vládu a obstarat nové strážce své budoucí bezpečnosti.“

Opět je tu zdůrazněno právo na odpor.

„Takové bylo trpělivé strádání těchto kolonií, taková je i nyní nutnost, jež je dohání k tomu, aby změnily své dřívější vládní zřízení. Vláda nynějšího krále Velké Británie je vládou opakovaných křivd a skutků bezpráví, jednoznačně směřujících k zavedení naprostého násilí nad těmito státy.

Zde je rovněž jasný vliv Johna Locka. Ten ve svém Druhém pojednání o vládě⁵⁰ prohlašuje za právo lidu svrhnout výkonnou moc, pokud je nespravedlivá a nezáleží jí na potřebách celku. Uznání tohoto práva prolíná, jak jsme viděli, celou Deklarací.

Na důkaz toho necht' jsou nezaujatému světu předložena fakta.

Odmítal schválit nejprospěšnější a nejnutnější zákony pro veřejné blaho.

Zakázal svým guvernérům schvalovat bezprostředně a naléhavě důležité zákony, leč že by nevstoupily v platnost, dokud je neschválí on; a když tak byly zadrženy v platnosti, naprosto jim opominul věnovat pozornost.

Odmítal schválit zákony k prospěchu obyvatel velkých zemí, leč že by se zřekli práva na zastoupení v zákonodárném sboru, práva to pro ně neocenitelného a hrůzu snad nahánějícího jedině tyranům.“

---

50 LOCKE, H. *Druhé pojednání o vládě*. Praha 1992. např. s 158-159.

Právo na odpor se v konkrétních případech mělo projevovat také tvorbou vlastních zákonů, která by upravovala i občanská práva.“

„Svolával zákonodárná shromáždění na neobvyklá a nevyhovující místa, vzdálená jejich archívů, jen aby je tak únavou z všelijakých obtíží přinutil k přijetí svých vlastních opatření.

Vytrvale rozpouštěl sněmovny za to, že se s mužnou pevností stavěly proti jeho útokům na práva lidu.

Po takových rozpouštěních pak dlouho odmítal umožnit zvolení sněmovny nové, čímž se zákonodárná moc, již nelze zničit, vrátila do rukou širokých vrstev lidu, zatímco stát byl vystaven všem nebezpečím vpádu zvenčí a zmatků vnitřních.

Pokoušel se bránit zalidnění těchto států tím, že mařil vydání zákonů o nabytí občanského práva cizinci, že odmítal schvalovat zákony na podporu jejich přistěhovalectví a znesnadňoval podmínky pro nabytí půdy.

Překážel vykonávání práva tím, že odmítal schválit zákony ustavující soudcovské pravomoce.

Učinil soudce závislými na jeho jedině vůli tím, že jim přiděloval do užívání úřad a určoval výši i platbu jejich platů.

Zřídil množství nových úřadů a vyslal sem hordu úředníků, aby sužovala náš lid a vyjídala ho z podstaty.

Udržoval u nás, i v dobách míru, zahálejší armády bez souhlasu naší legislatury.

Přičinil se, aby vojsko bylo nezávislé na moci civilní a jí nadřazeno.

Spojil se s jinými, aby nás podrobil právnímu zřízení, jež je cizí našemu založení a není potvrzeno našimi zákony, dáváje svůj souhlas k činům vzešlým z domnělé zákonodárné moci:

K usazení velkých jednotek ozbrojeného vojska u nás.

K jejich ochraně falešnými procesy před potrestáním za jakékoliv vraždy, které by spáchaly na občanech těchto států.

K zamezení našeho obchodu se všemi částmi světa.

K našemu zdanění, aniž bychom dali svůj souhlas.

K tomu, aby nás zbavil mnoha případů výsad procesu s porotou.

K tomu, abychom byly poslány za moře a tam souzeni za domnělá provinění.

K zákazu svobodného systému anglických zákonů v sousední provincii, kde ustavil svémocnou vládu a rozšířil hranice, aby tak vytvořil precedent a zároveň vhodný nástroj k uvedení těžce absolutní vlády v těchto koloniích.

K zastavení činnosti našich vlastních zákonodárných sborů, prohlašuje se za oprávněného dávat nám sám jakékoliv zákony.

Vzdal se u nás vlády tím, že nám odepřel ochranu a vyhlásil nám válku.

Plenil naše moře, pustošil naše pobřeží, páčil naše města a připravoval o život naše lidi.

V současné době k nám přepravuje velké armády cizích námezdníků, aby tak bylo dokončeno dílo smrti, zpusťování a násilí, již započaté událostmi ukrutnosti a věrolomnosti stěží obdobnými i v nejbarbarštějších obdobích a naprosto nehodnými hlavy civilizovaného národa.

Nutil naše spoluobčany zajaté na širokém moři, aby se chopili zbraní proti své vlasti a stali se katany svých přátel a bratrů, nebo sami zahynuli jejich rukama.

Podněcoval mezi námi domácí povstání a snažil se poslat na naše hraničáře kruté indiánské divochy, jejichž známým pravidlem boje je pobíjení všech, bez ohledu na stáří, pohlaví a stav.

Při každém z těchto případů útisku jsme co nejpokorněji prosili o nápravu; v odpověď našim opakovaným prosbám přicházely než opakované křivdy.

Vladař, jehož charakter je takto poznamenán všemi činy, jimiž se dá označit tyran, nehodí se za vládce svobodného lidu.“

Autoři tu vyjmenovali všechna příkoří ze strany britského panovníka, která směřovala proti právům amerického lidu, a která opravňovala vystoupit proti takové vládě. Právě ve výčtu „zločinů“ panovníka vůči vlastnímu lidu vidíme i kořeny občanských práv, která jsou panovníkem porušována.

„A nespouštěli jsme ze zřetele ani své britské bratry. Čas od času jsme je upozorňovali na pokusy jejich zákonodárství podrobit nás neospravedlnitelným soudním nařízením. Připomínali jsme jim své potíže s vystěhovalectvím a zdejšími usidlováním. Dovolávali jsme se jejich vrozené spravedlnosti a velkomyslnosti a zapřísahali jsme je ve jménu svazků našeho příbuzenství, aby se postavili proti všem těmto násilnostem, které povedou nevyhnutelně k přerušení našeho spojení a vztahů. I oni však byli hluší k hlasu spravedlnosti a

pokrevenství. Nemůžeme tudíž než dát průchod nezbytnosti, jež nás nutí k odtržení, a zaujmout k nim totéž postavení jako k ostatnímu světu: nepřátelé ve válce, v míru přátelé.“

V textu Deklarace se projevuje i jistá solidarita s „britskými bratry.“

„Pročež my, představitelé Spojených států amerických, shromáždění na generálním Kongresu, dovolávající se nejvyššího soudce světa o správnosti svých úmyslů, ve jménu a zmocněním poctivého lidu těchto kolonií slavnostně dáváme na vědomí a prohlašujeme: že tyto spojené kolonie jsou a po právu mají i napříště tvořit SVOBODNÉ A NEZÁVISLÉ STÁTY; že jsou zproštěny jakéhokoliv poddanství vůči britské koruně a že veškeré politické spojení mezi nimi a státem Velkou Británií je a má být naprosto zrušeno; a že jakožto svobodné a nezávislé státy mají plnou moc vyhlášovat válku, uzavírat mír; vstupovat ve spolenectví, navazovat obchodní styky a vykonávat všechny jednání a všechny záležitosti, jak nezávislé státy po právu činí.“

Samostatnost svobodných a nezávislých států odmítla poddanství vůči Velké Británii a převzala práva jako např. vyhlášovat válku na své orgány.

„Aby pak toto prohlášení co nejpevněji bylo zajištěno, za tím účelem s pevnou důvěrou v ochranu Boží prozřetelnosti si navzájem dáváme v ochranu své životy, svůj majetek a posvátnou nám čest.“

Autoři doufali v závěru textu v Boží prozřetelnost, opět se zde potvrzuje pojmání lidských práv i práv národů za práva přirozená daná samým Bohem. Občanská práva mají být formulována a zajišťována pouze americkými občany.

Deklaraci podepsali John Hancock a 55 dalších poslanců

Deklarace byla výrazně ovlivněna myšlenkami Johna Locka, obsažených zvláště v jeho díle o Druhém pojednání o vládě, Praha 1992. Zároveň se její finální text značně lišil od původního Jeffersonova návrhu. Jefferson například včlenil do původního textu zákaz obchodu s otroky a jak již bylo v komentáři v textu upozorněno navrhoval použít formulaci- neodmyslitelná a nezadatelná práva.

Cílem uvedení celého textu Deklarace bylo zvýraznit pramen, který bývá

při pojednání o občanských právech poněkud opomíjen, neboť se týká vyhlášení nezávislosti. Ale právě v tomto dokumentu se nacházejí četné inspirační momenty pro rozvoj koncepcí občanských práv. Právo na odpor se v rakouských ústavách pochopitelně nenachází a netroufli se je zařadit do návrhu ani tvůrci kroměřížské ústavy.

IV. FRANCOUZSKÁ DEKLARACE PRÁV ČLOVĚKA A OBČANA JAKO INSPIRAČNÍ ZDROJ KROMĚŘÍŽSKÉ „ÚSTAVY“

Při úvahách o občanských právech v rakouské monarchii, zejména pak v návrhu katalogu občanských práv v kroměřížském návrhu ústavy, je nezbytné věnovat se také francouzské Deklaraci člověka a občana z roku přijaté Ústavodárným národním shromážděním v roce 1789.⁵¹

Je to nezbytné proto, že v Deklaraci se výrazně spojuje přirozenoprávní a lidskoprávní aspekt s občanskoprávním. To vyplývá již z názvu tohoto významného dokumentu, kde se hovoří o člověku i občanu.⁵²

Deklarace neboli Prohlášení byla ovlivněna zvláště myšlenkami Rousseaua a Montesquieu. Byla to zejména idea suverenity lidu,⁵³ dělby moci a odpovědnosti úředníků lidem.⁵⁴ Rovnost a svoboda měly podle autorů Deklarace přirozenoprávní základ a zákon byl pokládán za výraz všeobecné vůle.

Tento dokument byl „přijat nikoliv proto, aby lidská práva založil, ale proto, aby již existující posvátná a nezcizitelná práva člověka deklaroval a upřesnil tak hranice, které stát nesmí nikdy překročit.“⁵⁵

Deklarace vyhlášovala zásadu rovnosti svobody a blaha lidu. Velmi závažná však byl již zmíněný princip o suverenitě lidu, který směřoval proti dědičnému právu panovníků.⁵⁶

Deklarace obnovila mimo jiné starou antickou zásadu, která zdůraznila, že – svoboda znamená možnost činit vše, co neškodí jinému. Další důležitá zásada byla, že nikomu nemůže být zabráněno činit to, co není zakázáno zákonem- tedy – vše je dovoleno, co není zakázáno.

---

51 Text deklaráce viz Výbor z textů, ed. TUREČEK, J. Praha 1959. s. 394- 396.

52 Srv. Dějiny Francie. Praha 1988, s. 308. Zde je též uvedeno, že ještě před dobytím Bastilly dne 14. července 1789 požadoval Jean Mounier (politik a monarchista, aktivní účastník francouzské revoluce) vytvoření dobré ústavy, která měla být založena na přirozených právech a na jejich ochraně. Tamtéž. s. 307-308.

53 Idea suverenity lidu se kombinovala s myšlenkou suverenity národa. K tomu srv. KIRSCH, M. Monarch und Parlamentim 19. Jahrhundert, Göttingen 1999. s. 82-83.

54 Srv. KINCL, J. a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha 1983. s. 363

55 Dějiny evropského kontinentálního práva (KOL. AUTORŮ). Druhé doplněné vydání. Praha 2004, s. 301-302.

56 SCHAMA, S. *Občané- Kronika francouzské revoluce*. Praha 2004. s. 464.

Všeobecná vůle se projevovala prostřednictvím zástupců v parlamentu. Zde měly být tvořeny zákony zajišťující rovnost před zákonem.

V článku 7 se pravilo, že „každý může být obžalován, zatčen nebo uvězněn jen v případech určených zákonem a způsobem, jak zákon předpisuje. Ti, kteří žádají, vyřizují a vykonávají nebo dávají vykonávat svévolné příkazy, mají být potrestáni. Avšak každý občan vyzvaný nebo vzatý do vazby podle zákona, má okamžitě poslechnouti.“

Článek vycházel i ze zásady ochrany soukromého vlastnictví, kterého nemohl být nikdo „zbaven“, pouze tehdy to bylo možné, pokud se tak stalo na základě veřejného zájmu a na základě zákona. Přitom muselo být vyplaceno předem spravedlivé odškodnění.

Velmi důležité bylo, že Deklarace vycházela z presumpce nevinny. Nikdo nesměl být stíhán pro své názory a přesvědčení.

Prohlášení práv člověka a občana byla v ústavodárných výborech a v Národním shromáždění velmi diskutovaná a její původní text, předložený Gilbertem du Motier, markýzem de La Fayette⁵⁷, prošel mnohými změnami.⁵⁸

La Fayette jej totiž koncipoval podle daleko liberálnějšího amerického modelu - Deklarace nezávislosti USA z roku 1776 -, který dával lidem více svobod, než byli ochotni generální stavy. Ty dávaly důraz rovněž na povinnosti.⁵⁹

Osvícenská Deklarace práv člověka a občana předcházející ústavě přijaté 1791 byla demokratickým dokumentem ovlivňujícím svým textem obsah ostatních ústavních evropských ústav nastupujícího liberalismu.⁶⁰

---

57 La Fayette / 1757-1834/ bojoval za americkou nezávislost a účastnil se počátečních fází francouzské revoluce.

58 SCHAMA, S. *Občan etc.* Cit.d. s. 464.

59 Tamtéž. s. 465.

60 Srv. Např. ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky.* Praha 1999, s. 74.

V. LISTINA PRÁV SPOJENÝCH STÁTŮ AMERICKÝCH 1791

Listina práv - Bill of rights – zahrnovala deset doplňujících článků ústavy z roku 1787 a byla přijata podle návrhu Jamese Madisona v roce 1789. K ratifikaci došlo roku 1791.⁶¹ Podobně jako francouzská Deklarace práv člověka a občana byla inspiračním zdrojem pro Fr. L. Riegra při koncipování katalogu občanských práv v kroměřížském návrhu ústavy.

Listina obsahovala nedotknutelnost osoby a majetku, svobodu svědomí, slova a tisku svobodu shromažďovací, zásadu ne bis in idem, právo na porotu a na konfrontaci obžalovaného se svědky obžaloby.⁶²

Zpravodaj ke katalogu občanských práv a svobod kroměřížské „ústavy“ Fr. L. Rieger se ve svém vystoupení k porotnímu soudnictví výslovně odvolal na americké⁶³ a anglické zkušenosti s porotním soudnictvím. Zdůraznil zásadu, na které jsou v těchto zemích budovány porotní soudy- a sice neodvislost soudcovskou.⁶⁴ Upozornil na to, že „porotce, když vyšel z lidu, kterýž vynese tento jediný rozsudek a opět v lid se vrátí, ten jest a bude vždy neodvislým.“⁶⁵

Poroty zcela jistě, jak uvedl i Rieger v návaznosti na anglického myslitele Huma, představují jednu ze záruk rovnosti a spravedlnosti.⁶⁶ Proto i Rieger dával na zřízení porotního soudnictví velký důraz.

V kroměřížském návrhu ústavy pak článek o porotách zněl – „Poroty mají rozsuzovati na každý způsob při zločinech, při politických a tiskovních přestupcích.“⁶⁷

Vraťme se ale k Listině práv, která do jisté míry omezila státní moc ve

---

61 Text deseti doplňků ústavy Spojených států patřících do 1. cyklu oprav ústavy známých jako Listina práv viz in TUREČEK, J. *Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva*. Praha 1956, s. 402-404.

62 KINCL, J. a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha 1983, s. 337.

63 Porotám je v americké Listině práva věnován článek šestý, který zní- „, Při všech soudních stíháních bude se obžalovaný těšiti právu na rychlý a veřejný soud před nestrannou porotou státu a okresu, v němž čin bude spáchán, kterýžto okres bude předem určen zákonem, jakož i právu býti poučen o povaze a příčině obvinění; býti konfrontován se svědky proti sobě a míti závazné přelíčení na vyslechnutí svědků ve svůj prospěch a právu na pomoc právního zástupce při své obhajobě.“ In Tureček, J. *Výbor etc.* cit. d. s. 403. Zde i článek sedmý o porotách v občanských sporech.

64 Řeči Dra. Frant. Lad. Riegra, cit.d. s.135.

65 Tamtéž . s. 135.

66 Tamtéž.

67 ČERNÝ, M. *Boj za právo*, cit.d. s. 478. § 5 kroměřížského návrhu ústavy.

prospěch jednotlivce, a to platí i v oblasti občanských práv.⁶⁸ Madison očekával, že při zavádění garancí občanských práv do praxe sehrají závažnou roli federální soudy, které budou strážcem občanských práv a nedopustí převzetí moci legislativou nebo exekutivou.⁶⁹

I Rieger, jak vyplývá i z výše řečeného, spoléhal při ochraně občanských práv na činnost soudů, a to nejen porotních.

---

68 INCIARDI, J. A. *Trestní spravedlnost*. Praha 1994, s 141. Inciardi zde cituje předsedu Nejvyššího soudu USA, který po více než 150 letech od přijetí Listiny práv napsal „Poslanci prvního kongresu...věděli... že ať bude mít vláda jakoukoliv formu, je potenciálně nebezpečná, jako nezbytná. Věděli, že moc musí někde sídlit, aby se zabránilo anarchii zevnitř a útokům zvenčí, ale že tuto moc lze zneužít na úkor svobody.“

69 INCIARDI, J. A. *Trestní spravedlnost*. Cit. dílo, s.141- 142.

VI. ROK 1848 Z HLEDISKA PROSAZOVÁNÍ OBČANSKÝCH PRÁV

Česká historička Pavla Vošahlíková ve své publikaci o české občanské společnosti napsala, že důležitým předpokladem „pro vznik občanských vztahů, a tím i formování občanské společnosti, bylo prosazení zásady rovnosti všech lidí a její zakotvení v právním řádu. Tuto ideu s sebou přinesla v 18. století francouzská a americká revoluce.“⁷⁰

V české společnosti se ovšem zásada rovnosti uplatňovala velmi obtížně. Občanská emancipace probíhala pomalu a s velkými těžkostmi. Teprve v revolučním roce 1848⁷¹ se projevil zlom v otázce přístupu k občanským právům.⁷²

Století devatenácté je také stoletím zrodu národně reprezentačního státu, kdy na významu nabývá požadavek volebního práva do zastupitelských sborů.⁷³

Konstitucionalistický a reprezentační princip se tu kombinoval s principem národnostním, kdy národy v rakouské monarchii požadovaly větší autonomii v rámci říše.

Základním požadavkem zde byla tzv. konstituce, která ovšem neměla znamenat pouze ústavní listinu, ale zahrnovala v sobě myšlenky rovnoprávnosti a zejména snahu o úpravu občanských práv. Heslo konstituce bylo namířeno proti stavovsky rozdělené společnosti, která se projevovala

---

70 VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Formování české občanské společnosti ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. Praha 1993. s. 5.

71 K průběhu revolučního roku 1848 viz MALÝ, K. A kol. *Dějiny českého práva*. Praha 2003, s. 209- 216. a URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982.

72 VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Formování etc.cit.d.s.* 6. K roku 1848 se vyjadřovali i doboví kronikáři a pro úplné pochopení revolučních událostí tohoto roku je jistě dobré jejich popisy tehdejších událostí využít. Jedním z nich byl např. Sedlák Josef Dlask / *Zápisky Josefa Dlaska v Dolánkách u Turnova. 1716- 1853*. Sestavil VAŇEK, V. Turnov 1898. Píše, že v roce 1848 panovala planeta Saturnus neb Smrtonoš a ten rok byl vskutku strašlivý. Jakmile lidé se dozvěděli o konstituci a svobodě ihned nakoupili knížky s patentem a od té doby, totiž od března roku 1848 už nikdo nešel ani nejel na robotu. Nikdo se ničeho nebál- žádná bázeň jako dřív byla-. J. Pekař k tomu poznamenává, že v postoji J. Dlaska můžeme spatřovat kritický postoj sedláků ke zrušení roboty. Dále pak Pekař píše, že uvážíme-li „tuto skutečnost a uvážíme-li, jak málo dotklo se hnutí roku 1848 právě oně vrstvy, o jejíž emancipaci šlo především, jak vlastně toto hnutí vyšlo z nespokojené inteligence třetího stavu, z měst, pak jsme na okamžik v pokušení věřit, že masy nejsou přece hlavními činiteli dějinnými, nýbrž jen jejich trpným předmětem.“ Srv. PEKAŘ. *O smyslu českých dějin*. Praha 1990. s. 375.

73 Srv. ADAMOVIČ, K. *Úsvit moderního konstitucionalismu*. Praha 2007. s. 75-76.

mimo jiné i existencí privilegovaných soudů, proti poddanství a robotě.⁷⁴

Pojem konstituce vysvětlil právě v onom širším pojetí český politik a historik František Palacký. Ve svém článku věnovaném konstituci na otázku- co jest konstituce- odpověděl, že „jest to takové právo a zřízení zemské, podle kteréhož panovník aneb mocnář jakýkoli neustanovuje zákony zemské sám toliko s ministry a úředníky svými, ale povinen jest ve všech důležitějších věcech, týkajících se všeobecného práva i pořádku v zemi, slyšev nejprv žádost a vůli celého národu a šetřiti jí.“⁷⁵

Důležitými v té době byly i požadavky národnostní, které směřovaly k rovnoprávnosti Čechů s Němci a také svobodné volební právo a svoboda slova a tisku.

Jak již bylo řečeno, důležitým charakteristickým rysem občanské společnosti a postupného prosazování zásady rovnosti. V české společnosti byla tato zásada naplněna zejména národnostními požadavky a snahami české reprezentace o větší práva zemí České koruny v rámci Rakouska. Dne 17. března 1848 uveřejnil Karel Havlíček Borovský v Pražských novinách článek- Korouhev naše. V něm podal základy rodícího se moderního českého politického programu.⁷⁶ Navazoval na první pražskou petici a dále rozvíjel požadavky rovnosti v ní obsažené.

Pokud jde o rovnost Karel Havlíček Borovský se v článku zmínil o rovnosti v „ouřadech“ a o rovnosti ve školách. Měl přitom na mysli zejména rovnost jazykovou.⁷⁷

Idea svobody, která zaznívala z úst mnoha českých politiků, byla páteří hesla konstituce, i když nevyústila ve snahu o zřízení samostatného českého státu.

Úvahami o pojmu svoboda se zabýval i František Palacký. Velmi správně spojoval svobodu se spravedlností a mravností. Podle jeho slov

---

74 Srv. MASARYK, T. G. O demokracii / výbor ze spisů a projevů/. ed. GAJON, K. Praha 1991. Zde od Masaryka, článek- Karel Havlíček o demokracii/1896/. Masaryk zde na s. 20 zdůraznil, že slovo konstituce „znamenalo konstituční parlament a tudíž odstranění starého stavovství.“ Masaryk / s. 24/ také uvedl, že „Havlíček byl pro politickou rovnoprávnost podle přirozeného práva; speciálně volební právo do sněmu / zemského i říšského/ chtěl mít rovné bez cenzu – v nejhorším případě připouštěl skrovný census, ale census jednotný.“

75 Františka Palackého Spisy drobné, díl I. Uspořádal a poznámkami opatřil RIEGER, B., Praha 1898. s. 9. Palackého článek Co jest konstituce. Praha 1848.

76 Borovského článek viz in: VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky v dokumentech*. Praha 2005. S 77- 80.

77 Tamtéž. 80.

„svoboda bez mravního základu, bez práva a spravedlnosti jest pouze pud dravce, jest libovůle a tyranství despoty.... spravedlnost spočívá však v uznání a šetření práv druhého.“⁷⁸

Podobnou myšlenku zastával Palacký již v roce 1849, kdy rovněž zdůraznil, že ve svobodném konstitučním státu platí zákony pro všechny stejně. Palacký tu vycházel i ze staré římské zásady- *neminem laedere* a zdůrazňoval-
čeho sobě nechceš, jinému nečič.⁷⁹

Postupné prosazování požadavků v oblasti občanských práv, které zazněly zejména ve dvou peticích Svatováclavského výboru z března 1848, z nichž některé se podařilo naplnit, vedlo k utváření se občanské společnosti, kde občanskoprávní prvek posléze splýval s přirozenoprávním a tudíž s lidskoprávním.

Zmiňme se nyní o obsahu obou petic, neboť v ústavněprávním vývoji Rakouska a českých zemí hrály nezastupitelnou úlohu.⁸⁰

První petice z 11. března 1848, jejímž iniciátorem byl František Brauner, obsahovala jedenáct požadavků. Vedle jazykové rovnoprávnosti a volebního práva zde byly zejména požadavky ústnosti a veřejnosti soudního řízení, svobody tisku, víry, ochrany osobní svobody, ozbrojení občanů, svoboda univerzitního vyučování. Původní širší formulace týkající se spolčovacích práva, práva petičního a ochrany listovního tajemství se do konečného znění petice nedostala.

Druhá pražská petice z 29. března vycházela z obsahu první a navíc požadovala volební právo do zemských sněmů pro všechny obyvatele. Jediným cenzem měl být cenzus majetkový.

Státoprávní požadavky, které měly vést k větší samostatnosti českých zemí, ale nebyly vládou vyslyšeny.

Jak již bylo řečeno řada požadavků ohledně občanských práv, byla vídeňskou vládou vlažně akceptována. Objevila se i v ustanoveních ústavy

---

78 Politické myšlenky Františka Palackého. Uspořádal a úvodem opatřil SRB, A. Praha 1907. s. 38. Úryvek z Palackého díla *Rusové a Češi*, 1873. V této souvislosti je třeba připomenout protirakouský spis- *Pláč Koruny české*- od Antonína Kotíka bývalého redaktora *Národních listů*. Byl uveřejněn v červenci roku 1866 a mimo jiné vycházela z pojetí svobody opět spíše z hlediska státoprávního a národnostního. Viz VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky*. Cit.d. Praha 2005. Např. s. 221.

79 Tamtéž. s. 39. Úryvek z Palackého díla *O centralisaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku*, článek z roku 1849.

80 K obsahu petic viz MALÝ, K. A kol. *Dějiny etc.* Cit. d. s. 210- 211.

dubnové a pak březnové. Ani jedna z nich však nebyla naplněna. Dubnová se nestala vůbec platnou a březnová byla velmi rychle suspendována nástupem Bachova absolutismu.

Jistou naději znamenal kroměřížský návrh ústavy, který se ovšem ústavou nikdy nestal. Komplexní soubor občanských práv pak obsahovala ústava prosincová z roku 1867.

VII. OBČANSKÁ SPOLEČNOST A OBČANSKÁ PRÁVA V RAKOUSKÝCH ÚSTAVÁCH 19. STOLETÍ

Občanská společnost, resp. její pojem se rozvíjel společně s pojmem občan.⁸¹ Na občanství kladla důraz zejména prosincová ústava. Občané měli vůči svému státu povinnosti, ale zároveň měli i ústavou zaručená práva.⁸²

Občanská práva byla upravena v ústavě dubnové, která nevzešla v platnost, v ústavě březnové a ústavě prosincové. Ta svým katalogem občanských práv ovlivnila ústavní listinu Československé republiky z roku 1920.

V ústavněprávním vývoji měla velký význam koncepce kroměřížské ústavy z roku 1848-1849, která se ale nikdy pro odpor Vídně ústavou nestala. Kroměřížský sněm byl v březnu roku 1849 vládou rozehnan. A císař vyhlásil tzv. březnovou ústavu, která ovšem platila jen krátce. Bachův absolutismus nastolený právně silvestrovskými patenty roku 1851, znamenal její konec. Občanská práva byla suspendována.

Zatímco v dubnové, březnové i prosincové ústavě jsou občanská práva upravena s malými odchylkami v podstatě stejně, to znamená, že je tu uveden tradiční výčet občanských práv, v kroměřížském návrhu ústavy se setkáváme s prvky zcela novými.⁸³

V podstatě lze říci, že koncepce občanských práv a svobod odpovídá požadavkům v oblasti občanských práv a svobod se národní princip se snoubil s principem občanským.⁸⁴

---

81 Pojem Burger byl původně chápán jako měšťan - tak tomu bylo ještě ve Všeobecném občanském zákoníku z roku 1811.

82 Například německý filosof Lorenz von Stein / 1815- 1890/ pokládal občana za základ státu. Zvláště zajímavá je jeho myšlenka, že čím je inteligentnější občan, tím je inteligentnější i stát, který obývá. Srv. Der europaische Rechtsstaat 200 Zeugnisse seiner Geschichte./ hrsg. HATTENHAUER,H./Heidelberg 1994. s. 104-105.

83 Viz dále.

84 Srv. ADAMOVÁ, K. *Občanská práva a svobody v rakouských ústavách 19.století*. In: *Vývoj české ústavnosti*. Praha 2006. s. 428.

1. Dubnová ústava

Dubnová ústava měla platit v neuherské části monarchie, avšak ve skutečnosti nikdy nebyla uvedena do praxe, neboť se proti ní zvedl odpor zejména v českých zemích. Na jejím základě proběhly pouze volby do říšského sněmu.⁸⁵

Poslance volili volitelé, kteří museli dosáhnout alespoň 24 let věku, museli mít stálé bydliště ve volebním okrese. Jeden volitel „připadal na 500 voličů a poslanec na 50 tisíc obyvatel. Poslanci se volili podle zásad absolutní většiny hlasů volitelů, jichž se muselo volby účastnit nejméně 75%.“⁸⁶

Velmi široký byl katalog občanských práv, který nad obvyklá osobní a politická práva obsahoval právo svobodně si zvolit živnost, dále pak svobodu vystěhování a navíc ještě chránil soudce před propuštěním. Stejně jako pozdější březnová ústava počítala dubnová ústava se zavedením porotních soudů a zakládáním národních gard.

Dubnová ústava neboli ústava Pillesdorfova (rakouský ministr vnitra) byla poměrně liberální, jak o tom svědčí i úprava občanských práv a svobod. Pillersdorf se inspiroval při koncepci dubnové ústavy ústavou belgickou.

Tato ústava pominula slib daný 15. března konstitučním patentem, že zřízení zemská budou nadále uznávána, a zvolila „jednotejnou šablonu centralistickou.“⁸⁷

Místo zemí existovaly nadále provincie a jediné byla zajištěna „neporušitelnost národnosti a jazyka“.⁸⁸

Práva zemí byla koncipována jako odvozená od říšské ústavy, volební právo bylo omezeno majetkovým cenzem a bylo nepřímé. Země tak nemohly posílat jako svéprávné jednotky své zástupce do říšského sněmu přímo.

2. Březnová ústava

Oktrojovaná ústava ze 4. března 1849 neboli ústava Stadionova byla

---

85 Text dubnové ústavy in: Národní noviny 1848,

86 SCHELLE, K. *Dějiny českého ústavního práva*. Ostrava 2010. s.8.

87 Drobné spisy Bohuše svob. Pána Riegra. Uspořádal KADLEC, K. Praha 1915. s.97.

88 Tamtéž.

ústavou silně centralistickou, nicméně kapitola věnovaná občanským právům byla podrobná. Tvoří dodatek ústavní listiny, ale na rozdíl od ní platila pouze pro rakouské země. Inspirovala se do jisté míry kroměřížskou „ústavou“, belgickou ústavou a také ústavou pruskou z prosince 1848.⁸⁹

Občanská práva byla obsažena ve dvanácti paragrafech.

V § 1 byla zaručena svoboda víry, v § 2 se pak stanovilo, že každá zákonem uznaná církev a náboženská společnost má právo k výkonu svého kultu a „zůstává v držení a požívání ústavů, nadání a fondů, určeným jejím svatoslužebným, vyučebním a dobročinným účelům, jest ale jako každá společnost podrobena obecným státním zákonům.“⁹⁰ Církev byly tedy pokládány za držitele majetku, který užívaly a spravovaly. Přirozeně se také musely řídit světským právem.

V § 3 byla zakotvena svoboda vyučování a svoboda vědeckého bádání a v dalším paragrafu pak právo na vzdělání. Přitom měla být šetřena i menšinová práva.

V § 5 a 6 jsou upravena práva na svobodu projevu a tisku a právo petiční. Velmi netypické pro oktrojovanou ústavu je zásada uvedená v § 5, že tisk „nesmí se cenzuře podrobovati“.

Právo shromažďovací a spolčovací bylo součástí § 7. Výkon práva shromažďovacího a spolčovacího ale nesměl odporovat zákonům. V takovém případě nebyla tato práva státem chráněna.⁹¹

V §§ 8 a 9 je uvedena – svoboda osoby a jsou tu stanoveny limity, ve kterých se mohou úřady pohybovat tak, aby svoboda osoby byla narušena co nejméně. Důležité bylo ustanovení o tom, že je nutné v průběhu 48 hodin „odevzdat zatčeného soudu nebo jej propustiti“.

V dalších dvou paragrafech jsou garantovány právo domovní a svobody listovní. Opět je tu ale stanoveno, že ve výjimečných případech stanovených zákonem je možné tato práva nerespektovat.

V § 12 se ještě připomíná, že za války a vnitřních nepokojů se § 5 až § 11 vyjímají z platnosti zákona o občanských právech.⁹²

Je třeba zdůraznit, že březnová ústava zaváděla jednotné občanství

---

89 Srv. KADLEC, K. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha 1921. s. 409.

90 Základní práva ústavy oktrojované, in ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Praha 1893. s. 580.

91 Tamtéž.

92 Tamtéž, s. 581.

monarchie a odstranila mezi zeměmi celní povinnosti. Tak bylo vytvořeno jediné celní území říšské.⁹³

Z výčtu občanských práv v březnové ústavě je patrné, že katalog občanských práv se nikterak nelišil od běžné úpravy v jiných ústavních listinách. Vždy platilo, že v době války bylo možné jinak ústavou zajištěná práva omezit.

3. Únorová ústava

Únorová ústava neboli ústava Schmerlingova byla vyhlášena 26. února 1861. Skládala se ze tří patentů č. 20-22/ 1861ř.z.⁹⁴ Tato ústava se poněkud vymykala z ostatních rakouských ústav. Neobsahovala totiž katalog občanských práv a svobod. Byla zaměřena pouze na zastupitelskou soustavu. Zřizovala říšské zastupitelstvo složené z poslanecké a panské sněmovny a zaváděly zemské zřízení pro neuherské země. Říšské zastupitelstvo bylo širší a užší - jen pro Rakousko.

Důležitou součástí únorové ústavy byla zemská zřízení a volební řády do zemských zastupitelských orgánů. Volby do zemských sněmů byly od roku 1861 přímé založené ale na kuriálním systému a majetkovém cenzu.

Ústava únorová znamenala obnovení ústavnosti a byla nadějí pro liberalizaci a další rozvoj občanské společnosti. A to i přesto, že státoprávní nároky české reprezentace tu byly ignorovány. Staročeši pak roku 1863 iniciovali v důsledku porušování historického státního práva společně s moravskými poslanci pasivní rezistenci. Ta spočívala v tom, že se neúčastnili zasedání říšského sněmu. S přestávkami trvala politika pasivní rezistence do roku 1879.

V období 1874 až do roku 1878 setrvali čeští poslanci v pasivní rezistenci i vůči českému zemskému sněmu.

---

93 Cestou osvobození, obrazy a vzpomínky. II. doplněné a upravené vydání- Památníku československých rotmistrů z povolání. Upravil HZDEC, R. Praha 1924.s.64.

94 K únorové ústavě srv. Zvláště MALÝ, K. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha 2003., s. 223- 224. Viz dále v textu. Znění únorové ústavy in PRAŽÁK, J. *Právo ústavní . Ústava říšská, třetí část. s. 3- 7 přílohy.*

VIII. KROMĚŘÍŽSKÝ NÁVRH ÚSTAVY

Kroměřížský sněm připravoval pro předlitavské země ústavu, která obsahovala řadu myšlenek, které stojí za to vyzvednout. Tou nejdůležitější byla zásada, že veškerá moc pochází z lidu. František Ladislav Rieger, který zodpovídal za kapitolu věnovanou občanským právům, usiloval o včlenění této zásady do ústavy jako východiska pro úpravu občanských práv.⁹⁵ Musel tím samozřejmě narazit na politiku vídeňského dvora, neboť Vídeň pochopitelně vycházela z dědičného panovnického práva. A nepřipouštěla ani náznak lidové suverenity.⁹⁶

Ve svých vystoupeních hájil Rieger zásadu lidové suverenity, avšak ani celý ústavní výbor mající na starosti občanská práva s Riegrelem nesouhlasil a tak nakonec zejména na nátlak Vídně byla tato zásada obsažená v navrhovaném § 1 zcela vypuštěna.

Rieger především varoval před absolutní monarchií a zdůrazňoval, že zásada o původu moci v lidu předurčuje ústavu k tomu, aby byla opravdu svobodnou.⁹⁷

Na koncepci Riegrova katalogu občanských práv měla vliv Deklarace práv člověka a občana z roku 1789, dodatek americké ústavy věnovaný občanským právům z roku 1791 a ústava belgická z roku 1831.

Jak konstatuje Ladislav Soukup, úkolem státu bylo chránit přirozená, rovná a nezcizitelná práva všech lidí a pomáhat k jejich realizaci v praxi. Právě idea přirozených, rovných a nezcizitelných práv byla výchozím principem

---

95 K zásadě suverenity lidu v kroměřížském návrhu ústavy srv. ADAMOVIČ, K. *Idea státní moci a suverenity lidu v návrhu kroměřížské ústavy*. In: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Kroměříž 1998. s. 25-28.

96 Rieger tu byl ovlivněn francouzským osvícenstvím. Projevil se tu vývojový společenský proces od autority směrem k solidaritě, která se ovšem projevila více až ve druhé polovině 19. století, např. v sociálním zákonodárství. Srv. DUROSELLE, J.-B. *Dějiny Evropy*. Praha 2005, s. 231. V této publikaci je poukázáno na to, že princip autority je odsouzen k zániku, jak tvrdil anglický historik Norman Hampson ve své knize *Století osvícenství*. Psal o tom, že v raném 17. století byl duchovní horizont většiny lidí určen dvěma zdroji autority- Písmem svatým a klasickými autory. Oba zdroje přicházely s ideou, že civilizace je po počáteční „zlaté době“ v úpadku. Během 17. století však byl princip autority zpochybněn. „Pravda“ se tehdy začala hledat v antických spisech. Posléze nastoupil racionalismus a do jisté míry svobodné myšlení.

97 Řeči Dr. Frant. Ladisl. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech z let 1848-1849. Praha 1883. s. 117. V této publikaci řada Riegrových projevů majících k problematice občanských práv přímý vztah.

kroměřížského ústavního návrhu.⁹⁸

V kontextu debat o občanských právech jsou zcela nepominutelné Riegrovy úvahy o zrušení šlechtictví a o zrušení trestu smrti.

Zrušení šlechtictví obsahoval § 3. Bylo tu stanoveno, že před zákonem jsou si všichni občané rovni a všechny přednosti stavů jsou zrušeny.⁹⁹

V projevu o zrušení šlechtictví Rieger zdůrazňoval¹⁰⁰ ve svém srpnovém projevu, že je nutné zrušit šlechtické výsady, neboť odporují zásadě rovnosti, ale nelze akceptovat radikální názory, které směřovaly k urychlenému zrušení oněch privilegií bez rozmyslu, neboť jinak „to vypadá právě tak, jako bychom my mužové rodu měšťanského se nemohli dočkat doby, ve které šlechta bude oloupena o své přednosti a tituly.“¹⁰¹

František Palacký informoval o průběhu sněmu svoji ženu Terezii. Psal o zasedání ústavního výboru, který se zabýval i otázkou zrušení šlechty. Palacký byl pro zrušení šlechty jako stavu a všech jejích předností. Svě ženě ovšem na uklidněnou psal, že návrh ústavního výboru přiznal šlechtě víc práv, než bude možné prosadit na plenárním zasedání říšského sněmu.¹⁰²

Dne 5. dubna 1848 uveřejnil Karel Havlíček Borovský v Národních listech program těchto novin. Mimo jiné v něm požaduje rovnost před zákonem a také prohlásil, že si váží všech stavů. „Privilegia šlechty, které ostatní stavům škodí a překážejí, buďtež zrušeny.“¹⁰³ Karel Havlíček Borovský ale zároveň napsal, že si váží šlechticů, kteří se angažují ve věci národní. Záslužné však bude, když se šlechtici sami dobrovolně vzdají svých privilegií.

Neméně zajímavá je dále v kontextu úvah o občanských právech Riegrova argumentace týkající se zrušení trestu smrti pro politické zločiny. Ve své lednové řeči na kroměřížském sněmu zdůrazňoval, že trest smrti může být uložen jen na základě zákona.¹⁰⁴ Podle jeho slov výbor se domníval, že „trestu smrti jest k odstrašování...“ Rieger shrnul důvody, které vedly některé členy

---

98 SOUKUP, L.. *Občanská práva a svobody v kroměřížském návrhu ústavy*. In: Kroměřížský sněm etc., cit. d., s 32.

99 Text návrhu Kroměřížské ústavy viz ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Praha 1893. K § 3 srv. s 477.

100 Řeči Dr. Frant. Ladisl. Riegra etc., cit.d., s.

101 Tamtéž, s. 45.

102 Ke korespondenci Palackého s Terezii viz KOŘALKA, J. *Jednání kroměřížského sněmu v dopisech Františka Palackého jeho ženě Terezii*. In Kroměřížský sněm etc. Cit. d. s. 272.

103 ČERNÝ, M. J. *Boj za právo*, cit. d. s. 88.

104 Tamtéž, s. 151-164.

výboru k hájení trestu smrti, ale uvedl i názory směřující proti trestu smrti. Tu si objevily pochybnosti o právu státu vzít někomu život. Názory pro zachování trestu smrti např. v případě vraždy převážily. Proč by měl stát živit vrahy a jiné zločince, proč pečuje více o ně než o počestné obyvatele? Tak by se mohli ptát mnozí lidé. Rieger také upozornil na skutečnost, že žádný jiný stát nezrušil trest smrti úplně.

Z celého Riegrova proslovu vyplývá jeho nechut' k trestu smrti, musel však jako zpravodaj hájit názor většiny výboru. Podrobně se Rieger zabýval požadavkem zrušení trestu smrti za politické zločiny. Varoval zejména před možným justičním omylem, pokud by takový trest byl zachován.

Zákaz ukládání trestu smrti za politické zločiny byl do návrhu ústavy včleněn. Celý paragraf věnování trestu smrti pak zněl takto:

„Trest může být vložen jen výrokem soudním dle zákona, který v čas skutku trestu hodného stával. Trest smrti pro politické zločiny jest zrušen. Trestů veřejné práce, veřejné výstavy, bití, cejchování, občanské smrti neb pobrazení statků nesmí užití.“

Ostatní práva politické povahy byla upravena v dalších ustanoveních. Šlo o osobní svobodu, svobodu domovní, právo petiční a listovní právo, dále pak svobodu vyučování a vzdělávání, svobodu projevu a svobodu náboženskou. Důležitým bylo právo na vlastní národnost. Vlastnické právo mělo být pod ochranou státu.

V § 21 bylo stanoveno, že „všichni národní kmenové říše jsou rovnoprávní. Každý národní kmen má neporušitelné právo na zachování a pěstování své národnosti vůbec a svého jazyka zvlášť. Rovnoprávnost všech zemi obvyklých jazyků ve škole, úřadě a veřejném životě státem se nezaručuje.“ Obsah tohoto ustanovení ovlivnil i ústavu březnovou a pak i prosincovou z roku 1867¹⁰⁵.

Rubem práv jsou povinnosti a kroměřížský návrh ústavy tak stanovil osobní povinnost vojenské služby.

Zajímavou kapitolu v celoříšském ústavněprávním vývoji představují i pokusy české a moravské politické reprezentace, která se ve sém úsilí dostala dále než reprezentace česká, o vypracování české zemské a moravské zemské

---

105 KADLEC, K. *Dějiny etc. cit.d.*, s. 409.

ústavy. Snahy směřovaly především k takovému organizačnímu modelu soustátí, kde by Čechy i Morava měla silně autonomní postavení. Pokud se týká občanských práv, předpokládalo se jejich deklarování říšským sněmem.¹⁰⁶

Zastavme se ale ještě u belgické ústavy, která měla zejména velký vliv na kroměřížský návrh ústavy. Belgická ústava z roku 1831 vycházela z anglických vzorů a z francouzských ústav z let 1781, 1814 a 1830.¹⁰⁷

K. Adamová ve své práci věnované evropskému konstitucionalismu k otázce občanských a lidských práv píše, že jejím kladem bylo, „že obsahovala podrobný soubor lidských práv a jejich mocensko-politických a právních garancí, přičemž respektovala specifika národnostně a nábožensky rozdílných částí obyvatelstva. Belgičtí „otcové ústavy“ přitom kladli hlavní důraz na svobodu a upřednostňovali ji před rovností, stejně jako osobnostní práva před právy politickými.“¹⁰⁸

Belgická ústava vycházela z přesvědčení, že zdrojem moci ve státě je národ. Riegrova idea o suverenitě lidu nebyla od pojetí belgické ústavy příliš vzdálena. Pojem Volk obsahoval podle Riegra nejen občanskoprávní prvek, ale i prvek národnostní.

V návrhu kroměřížské ústavy se projevovaly osvícenské ideje, na které navazoval liberalismus a myšlenka národního obrození. Ty se projevovaly rovněž v návrhu o uspořádání říše tak, jak je navrhoval František Palacký který ve svých představách kombinoval zemský a etnický princip.

---

106 Sr. VOJÁČEK, L. *Projekty české a moravské zemské ústavy v roce 1848*. In: Kroměřížský sněm etc., cit. d. s. 37-46.

107 ADAMOVIČ, K. *Úsvit moderního konstitucionalismu*. Praha 2007, s. 78.

108 Tamtéž. s. 78.

IX. ZRUŠENÍ ROBOTY

Jedním z nejvýznamnějších výsledků jednání vídeňského a posléze kroměřížského sněmu bylo zrušení roboty. Do jejího zrušení platil patent Josefa II. z roku 1781, který rušil nevolnictví. To znamenalo, že částečně ještě trvalo poddanství a povinnost roboty. Vazba bývalého nevolníka ve vztahu k vrchnosti se ale uvolnila.

Zrušení roboty znamenalo naplňování moderní zásady rovnosti a proto si alespoň stručné pojednání v popisu vývoje právní úpravy občanských práv a svobod, nepochybně zaslouží.

S návrhem zrušení poddanství a roboty vystoupil mladý slezský poslanec Hans Kudlich.¹⁰⁹

Robota byla po dlouhých parlamentních debatách nakonec sněmem zrušena a sněmovní usnesení potvrdil Ferdinand V. patentem ze 7. září 1848 o zrušení poddanství. Zásadně byly poddanské povinnosti zrušeny bez náhrady. Avšak za některá zrušená břemena měla být poskytnuta náhrada.¹¹⁰

Velmi instruktivní příspěvek ke zrušení roboty publikoval historik Jan Havránek.¹¹¹ Autor v něm popisuje politické události v Rakousku krátce před zrušením roboty a ukazuje růst aktivního přístupu občanů k politice. Zabývá se svatováclavskými peticemi a heslem občanů, kterým byla konstituce. Již tehdy se z poddaného formoval občan, který požadoval volební právo, které se ale již v užším měřítku uplatňovalo. Šlo tu především o nepřímé volby do zemských sněmů. Havránek v této souvislosti uvádí výňatek z článku Karla Havlíčka Borovského z 30. května 1848. - Volení poslů na sněm zemský / Prostonárodní slovo k lidu vesnickému a městskému.¹¹²

Podívejme se ještě blíže na důvody zrušení roboty, které bylo jedním z výsledků revolučních událostí roku 1848 v Rakousku. Rozhodující vliv tu

---

109 GAVRECKÁ, M. *Hans Kudlich v revoluci 1848-1849*. In.: *Kroměřížský sněm etc.* cit.d. s.167-177. O zrušení roboty se velmi zasloužili také Brauner, Smolka, Rieger, Palacký, Trojan, Trnka, Plaček a Strobach.

110 Text patentu viz ČERNÝ, M. J. *Boj za právo*, cit.d. s. 380-382. K provádění zrušení roboty v praxi srv.např. Kronika Bilichova, autor NOVOTNÝ, V., kronikář z Vrbičan. Internetový zdroj- Kronika Bilichova /1/ doc. OpenOffice etc.

111 HAVRÁNEK, J. *Z poddaného občanem a voličem- prožitek roku osmačtyřicátého*, in. *Kroměřížský sněm etc.* Cit.d. s. 313-318.

112 Tamtéž, s. 317, rrv. Politické spisy, ed. TOBOLKA, Z: V. . I-II/2, . Praha 1900- 1902.

měla hospodářská krize, která v polovině 40. let 19. století zachvátila rakouské hospodářství. V tomto období došlo ke zvýšení všeobecné nespokojenosti obyvatelstva, která vyvolala řadu protirobotních povstání. Pod vlivem těchto událostí byl 18. prosince 1846 vydán dvorský dekret o výkupu z roboty, který však nenašel své uplatnění, neboť ze strany obyvatelstva bylo očekáváno zrušení roboty.

Požadavek na „vzdvižení poddanosti a všeobecné vykoupení z roboty a z jiných urbánních povinností“ zazněl již na shromáždění ve svatováclavských lázních dne 11. března 1848.¹¹³

Tento požadavek o zrušení roboty se poté promítl do petice ze dne 20. března 1848 vytvořené ze strany českých velkostatkářů. 21. března 1848 byla tato petice předložena ve šlechtické besedě k podpisu a zároveň bylo stanoveno, aby poselstvo ve složení kníže Hugo Salm, hrabě Josef Mat. Thun, hrabě Albert Nostitz, František Becher a dr. Doubek se s ní vypravilo 23. března do Vídně.¹¹⁴ Této petici císař následně vyhověl.

V jednotlivých bodech této petice bylo požadováno: „1. Zákon aby přikázal vykoupení se z roboty; 2. cena výkupní ročního úkolu aby ustanovena byla soudem rozsudním, zřízeným na každém zemském statku, majíc zřetel k všemožnému ulehčení poddaným. K tomuto soudu buď volena jedna polovice od poddaných, druhá od vrchnosti a nejvyšší rozdílece od vlády; 3. cena tato aby uvedena byla na jistinu podle ouroků v zemi obyčejných, a tato jistina buď vrchnosti dána za náhradu v dlužních úpisech, od země zaručených, a to spolu s ouroky v zemi obyčejnými; 4. dluh tento zemský aby se i s ouroky uplácel slušným ročním platem, jež by poddaný, dříve robotou povinný, spolu s daní zemi odváděl“.¹¹⁵

Patentem Ferdinanda V. ze dne 28. března 1848 bylo nařízeno nejdéle do roka zrušit za náhradu robotní povinnosti.

V záhlaví tohoto patentu se odkazuje na rozhodnutí již z 15. prosince 1846:¹¹⁶

---

113 ADAMOVÁ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 173.

114 V šlechtické besedě zůstal ještě pak vyložen arch pro později došlé podpisy, který se měl s dodatkem poslat do Vídně. ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I., s. 73.

115Text převzat z ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I., s. 75.

116Tamtéž. Text převzat z ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I., s. 103.

„Naším rozhodnutím ode dne 15. prosince 1846 zařídili jsme příslušné ustanovení, aby dobrovolné smlouvy o vykoupení roboty podle možnosti se ulehčily, a [se] zvláštním zalíbením shledali jsme, že pravidlo toto tam, kde se použití mohlo, zdárných mělo následků“.

Tímto patentem bylo nařízeno:

„1. Povinnost robotování ať do roka, a to nejdéle dnem 31. března 1849 přestane pod tou výminkou, aby se za ni tomu, kdo právo má, dostalo přiměřené náhrady ode dne, kde naturální robota přestala.“

Bod druhý stanovuje dále:

„2. Sprostředkování této náhrady a ustanovení způsobu, kterak ji jednotliví robotníci vykonati, a uprávněnému dáti mají, vyjde zákonní cestou jak možno nejrychleji“.

Ve třetím bodě je zakotveno, že:

„3. Vykoupení již docílená ustanoveními těmito se neruší, a rovně jest také součastencům svobodno, učiniti v dobrotě porovnání, jakýmž naturální robotování ještě před vyjitím ustanoveného času přestane“.

Závěr patentu je opatřen tímto prohlášením:

„V tomto nařízení učiněném po pečlivém uvážení všeho pro veřejné blaho prospěšného, uznají milovaní poddaní, především ale majitelové sedlských statků, obnovený důkaz Naší otcovské pečlivosti a Našeho dobromyslného vynasnažení, abych se jejich stavu, pokudž jenom bez újmy trvajících práv vyvedeno býti může, ulehčilo. My ale také od jejich poctivého smejšlení s důvěrností očekáváme, že až do času zmíněného povinné roboty na vlas a beze vzdoru konati, a nasnadnění jim popřálého svědomitou vážností práv, jaká gruntovním pánům jejich přísluší, hodna se stanou“.

Po vydání tohoto patentu poskytovaly mnohé vrchnosti úlevy z roboty a jiných poddanských povinností. O tom informovala celá řada novinových plátků a časopisů. Například v *Oznamovateli* číslo 45 na straně druhé, se psalo: „Několik desítek domkařů a podruhů panství Vršovského děkují J. Adolfu knížeti ze Švarcenberka ,za obdrženy dar odpuštění roboty beze vsí náhrady na věčné časy“.¹¹⁷

---

117 ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I., s. 104.

V časopise Květy na straně 221, sloupci 2 „Hrabě Kinský, „maje velikou radost z neočekávané dobyté svobody“, snížil ceny za dříví a slíbil všem sedlákům, kteří se v povinnostech svých mírně a slušně zachovají, že jim čtvrt léta roboty daruje, dále umínil sobě, že města Chlumecká a Žiželice z panské poddanosti propustí a za samostatné obce prohlásí“.¹¹⁸

Avšak definitivně byla roboty zrušena na návrh říšského sněmu ve Vídni, který se konal v srpnu roku 1848. Na návrh říšského sněmu vydal císař dne 7. září téhož roku patent o zrušení poddanství, kterým byla roboty zrušena za náhradu¹¹⁹ a zrušeny byly také všechny ostatní poddanské povinnosti a vztahy. Zrušení roboty a poddanských vztahů bylo rozhodujícím průlomem do stavovských výsad šlechty.

„Víte, že ten deputovaným bude, kdo nejvíce hlasů dostane; jestli se ale více obcí z vikariátu aneb všechny vespolek nesmluví, lehce se může státi, že skoro každá obec jiného voliti bude... Nehleďte při volení na žádnou důstojnost a učenost a volte si rozumné zachovalé sousedy, kteří užívají důvěry vaší a jsou lidé samostatní, aby se nemuseli na nikoho ohlížeti. Hleďte na to, aby byli vaši vyslancové mužové světa zkušení, kteří dovedou pravdu každému do očí říci, buď si on kdokoli třeba sám J. M. C. král náš Ferdinand.“

---

118 Tamtéž.

119 Oproti návrhu zákona, který předložil slezský poslanec Hans Kudlich, požadující zrušení roboty bez náhrady. Z českých poslanců hlasovalo 53 pro náhradu, 14 bylo proti a 11 poslanců se hlasování zdrželo. ADAMOVÁ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 173. K problematice zrušení roboty za náhradu či bez náhrady srv. také MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 208

X. SNAHY O ZRUŠENÍ ŠLECHTICTVÍ

Výše v kapitole o Kroměřížském sněmu¹²⁰ jsem se dotkl snah o zrušení šlechtictví, aby mohla být naplněna idea rovnosti. Tato otázka si však vyžaduje více pozornosti.

Pokusy o zrušení šlechtictví se inspirovaly francouzskou Deklarací práv člověka a občana z roku 1789 a srpnovými dekrety z téhož roku¹²¹, které byly vyhlášeny krátce před Deklarací. V té se v článku 1 hovoří o tom, že lidé se rodí a zůstávají rovni a svobodní.

Poslanec Löhner v srpnu 1948 předložil na sněmu, který zasedal ještě ve Vídni, návrh, aby stát přestal udělovat a také uznávat šlechtické tituly. Poslanec Sierakowski dokonce požadoval okamžité zrušení šlechtických titulů a všech výsad s nimi spojených.

Poslanec Klauudy vyzýval všechny přítomné, aby odhlasovali zrušení šlechty. Na to replikoval poslanec Hein, který varoval před ukvapeným postupem a navrhl předat tuto záležitost příkazati ústavněprávnímu výboru. Toto stanovisko podporoval i Rieger.

Poslanci ale nakonec odhlasovali, že o eventuálním zrušení šlechtictví se bude jednat na zasedání sněmu k ústavnímu návrhu.

V ústavním výboru navrhovali Palacký, Pinkas a další zachování šlechtických predikátů, ale přimlouvali se za zrušení výsad šlechty. Rieger, jak jsme již viděli, Violand a Goldmark chtěli zrušit šlechtu a jejich výsady zcela bez výhrad.

V § 5 návrhu bylo stanoveno, že - veškeré způsoby označování šlechtictví jsou od tohoto okamžiku zrušeny a nesmí být propůjčovány-. V návaznosti na to bylo zdůrazněno rovné právo občanů v přístupu k veřejným úřadům.

I když šlechtictví nebylo vzhledem k rozpuštění kroměřížského sněmu,

---

120 K jednání Kroměřížského sněmu a ústavního výboru srv. URBAN, O. Kroměřížský sněm 1848-1849. Praha 1998. Viz dále.

121 Srv. např. čl. 1 srpnových dekretů, kde se hovoří o zrušení manského systému. Všechna práva vztahující se k nevolnictví se prohlašují rovněž za zrušena, a to bez náhrady. Vit. TUREČEK, J. Výbor z textů, cit. d. s. 392. Viz též čl. 10, tamtéž. V tomto článku se stanoví, že se ruší všechna privilegia provincií. I zde se uplatňuje tedy idea rovnosti.

zrušeno, majetková i politická pozice šlechty se po zrušení roboty oslabila. Došlo ke zrušení pozemkově-vrchnostenských vztahů a k odstranění dalších břemen s robotou spojených.

Po roce 1848 se šlechta v habsburském soustátí dělila podle původu vzniku na tři skupiny:

1. šlechta původní, což byla šlechta starobylá- byli to šlechtici rodem,
2. šlechta diplomová, která se vytvářela z řad prostých obyvatel, přičemž panovník povýšil občana do šlechtického stavu diplomem např. za zásluhy např. v oblasti vědy,
3. křížová šlechta, která odvozovala titul a znak od udělení šlechtictví na podkladě konkrétního řádu- byly to vojenský řád Marie Terezie, královský uherský řád svatého Štěpána, řád svatého Leopolda (II.) a řád Železné koruny.

Konec šlechtickým titulům a privilegiím učinil až po vzniku samostatného Československého státu zákon č. 61/1918 Sb.

XI. OBČANSKÁ PRÁVA PŘED ROKEM 1867

Karel Malý píše, že činnost parlamentu se v šedesátých letech soustředila na zakotvení základních občanských práv.¹²² Byl přijat tiskový zákon č. 6/ 1863 ř.z. , dále pak zákon na ochranu osobní svobody č. 87/ 1862 ř.z., na ochranu svobody domovní č. 88/1862 ř.z. a těsně před vydáním prosincové ústavy zákony spolkovací a shromažďovací (č. 134 a 135/1867 ř.z.)¹²³

Na tomto místě se budeme věnovat zákonu na ochranu osobní svobody a zákonu na ochranu domovní svobody, neboť šlo o důležité zákony přispívající k rozvoji občanské společnosti.

Zákon na ochranu osobní svobody¹²⁴ si kladl za cíl chránit osobní svobodu před přehmaty orgánů veřejné moci. Jasně se tu praví, že nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci. K zatčení mohlo dojít pouze na základě řádně odůvodněného soudcovského rozkazu.

Zadrženého chránila lhůta 48 hodin, po jejímž uplynutí musel být propuštěn nebo v jejímž rámci musel být předán příslušnému úřadu. Zákon pamatoval i na další záležitosti- např. propuštění na kauci.

Zákon pamatuje v § 6 na potrestání těch úředníků, kteří překročili svoji pravomoc Stejně na to pamatuje i zákon o ochraně domovní svobody.

Zákon chráníci domovní svobodu začíná podobně jako zákon předcházející- „ K ochraně práva domácího¹²⁵ od přehmatů orgánů veřejné moci vidí se Mi k návrhu obou sněmoven Mé říšské rady naříditi toto...“¹²⁶

V tomto zákoně dochází k vytyčení pravidel a regulaci domovních prohlídek. V § 4 se stanoví, že každou „, proti těmto předpisům předsevzatou domovní prohlídku dlužno v případě zlého úmyslu trestati jako zločin zneužití moci úřední (§101 tr.z.) mimo tento případ však jako přestupek proti povinnostem veřejného úřadu...“

---

122 MALÝ, K. Dějiny , cit.d. s. 224- 225.

123 O těchto dvou zákonech viz dále v textu

124 PRAŽÁK, J. *Rakouské právo ústavní*, cit. d. s. 67- 69.

125 Tamtéž. s. 69.

126 Tamtéž. Znění zákona je na s. 69- 71.

XII. PROSINCOVÁ ÚSTAVA Z ROKU 1867

Prosincová ústava neboli ústava **Beustova** byla polylegální. Byla rovněž ústavou oktrojovanou, neboť byla přijata „nekompetentní říšskou radou, která nemohla při rokování a hlasování jednati svobodně, nýbrž musela uznati dohodnutí panovníkovo s Maďary.“¹²⁷ Skládala se z několika zákonů (č. 141 - 145), z nichž jeden, a to č. 143/ 1867 ř. z., byl věnován všeobecným právům státních občanů.¹²⁸ Při komparaci právní úpravy občanských práv a svobod v dřívějších ústavách lze konstatovat, že katalog občanských práv prosincové ústavy využil právní úpravu občanských práv v návrhu kroměřížské ústavy i jejich úpravu v dubnové a březnové ústavě z roku 1848 a 1849.

I koncepcí občanských práv v prosincové ústavě byla založena na ideji rovnosti, která byla zakotvena v článku 2.¹²⁹

V dalším článku bylo stanoveno, že všichni občané mají přístup k veřejným úřadům. Cizinci museli nejdříve nabýt státní občanství a teprve pak měli toto právo rovněž zaručeno.

Článek 4 obsahoval zásadu volného stěhování i vystěhování ze země. Právo vystěhovat se bylo ale limitováno, a to stanovením branné povinnosti. V článku 6 je v této souvislosti stanoveno, že každý „občan státní může na každém místě v státě se zdržovati a bydleti, jakýchkoli věcí nemovitých nabývati a jimi volně vládnouti...“. Též zde byla stanovena svoboda živnostensky podnikat.

Článek 5 vycházel ze zásady ochrany majetku, vlastnické právo tak mohlo být porušeno pouze na základě zákona.

Článek 7 navázal na výsledek roku 1848 - a sice na zrušení roboty. Stanovil, že poddanství a člověčenství se navždy ruší.

---

127 KADLEC, K. *Dějiny* etc.cit.d.s. 424.

128 Text zákona srv. v PRAŽÁK, J. Rakouské právo ústavní. Praha 19...s. Ke katalogu občanských práv v prosincové ústavě srv. MALÝ, K. *Die allgemeine Rechte der Staatsbürger in Österreich in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: Vývoj české ústavnosti etc.cit.d. s. 432-450.

129V tomto kontextu je třeba upozornit na návrh katalogu občanských práv, který vypracoval brněnský advokát a představitel moravských německých liberálů, politik a poslanec moravského zemského sněmu a dolní komory říšské rady Eduard Mathias Sturm/ 1830-1909/ v roce 1867. Tento návrh byl pro konečnou úpravu občanských práv v prosincové ústavě velmi inspirativní. K tomu srv. BRAUNEDER, W. *Die historische Entwicklung der modernen Grundrechte in Österreich*. St.Polten 1987.

Další články zajišťovaly osobní svobodu, svobodu domovní, zásadu listovního tajemství, právo petiční, shromažďovací a spolčovací, dále pak svobodu projevu a tisku a svobodu náboženskou.

I v této ústavě bylo stanoveno, že věda a vědecké učení je svobodné, jakož i výběr povolání. V neposlední řadě pamatovala prosincová ústava i na národnostní práva v oblasti vzdělání a jazykové.

1. Občanská práva prosincové ústavy v praxi

Uvedení jen některých případů realizace občanských práv jasně ukazuje častý rozpor mezi stavem de iure a stavem de facto.¹³⁰

Tento rozpor umožňovala někdy vágnost úpravy výkonu a ochrany občanských práv, někdy tu ale hrála roli i nechuť státních orgánů vycházet vstříc. Zaměřím se zde zejména na dvě politická práva, která byla upravena v roce 1867 samostatnými zákony č. 134/1867 ř.z. o právu spolčovacím a č. 135/1867 ř.z. o právu shromažďovacím. Oba zákony se volně přimykaly k prosincové ústavě.

Dále se dotknu i práva na ochranu osobní svobody, petičního práva a práva volebního, neboť jde o velmi závažná politická práva, na kterých je postavena koncepce v prosincové ústavě.

V této souvislosti připomeňme slova Františka Palackého z českého memoranda z roku 1870 o tom, že Češi doufají „do poslední chvíle, že konečně přece jednou se dojde k poznání, že spravedlnost a veřejné právo pro všechny je nejlepší politikou pro Rakousko.“¹³¹

Palacký tedy v memorandu zdůrazňuje, že rakouská vláda stále nedbá na to, že základem státu je spravedlnost pro všechny, a že rovné právo je pro Rakousko to nejlepší.

---

130 K tomu zejména MALÝ, K. *Policejní a soudní persekuce dělnické třídy ve druhé polovině 19. století*. Praha 1967.

131 FRANTIŠKA PALACKÉHO *Spisy drobné*, cit.d. s. 322.

2. Právo shromažďovací

Právo shromažďovací bylo upraveno zákonem č. 135/1867 Sb.¹³² Podle tohoto zákona bylo k tomu, aby mohlo být uspořádáno shromáždění „bez omezení na zvané hosty“ tři dny před jeho uspořádáním nahlášeno pořadatelem příslušnému úřadu. V žádosti musely být uveden účel, místo a také čas shromáždění.

Těchto shromáždění se nesměli účastnit příslušníci ozbrojených sil.

Z ustanovení shromažďovacího zákona byly vyjmuty svatební průvody, pohřby, procesí poutě nebo průvody k výkonu povoleného náboženství.

Shromáždění podporující trestním zákonům, ohrožující bezpečnost nebo veřejné blaho mohly řady zakázat. Rovněž mohly takové shromáždění rozpustit.

Pokud se konalo v době shromáždění zasedání říšské rady nebo sněmu nesmělo se takové shromáždění konat v místě zasedání ani v okruhu pěti mil.

Jako svolatelé ani pořadatelé nesměli vystupovat cizinci, pokud bylo účelem shromáždění projednat veřejné záležitosti.

V § 18 bylo stanoveno, že ze všech nařízení nižších úřadů je možné se odvolat do osmi dnů k ministerstvu vnitra.

V § 20 se praví, že v případě války nebo vnitřních nepokojů mohou být ustanovení zákona na čas „zbavena působnosti.“

Důležité bylo ustanovení § 19, kde se stanovilo, že, pokud by nebylo možné aplikovat na porušení shromažďovacího zákona, měl y soudy trestat mírněji, a sice jako přestupky uložením vězení až do délky šesti týdnů nebo pokutou do výše dvouset zlatých.

Policejní zásahy do shromažďovacího práva byly časté zejména po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 a po vydání prosincové ústavy. Konaly se mnohatisícové tábory lidu, na kterých byly vznášeny požadavky všeobecného hlasovacího práva a nezávislosti Českého království.¹³³

V roce 1868 se opět konaly lidové tábory, což vedlo k vyhlášení výjimečného stavu nad Prahou a okolím, konání táborů bylo zakázáno a byla

---

132 Text zákona viz in: PRAŽÁK, J.: *Právo ústavní*, Praha 1898. s. 63-66.

133 Minulost našeho státu v dokumentech. Praha 1971. s. 278.

proti nim vysílána vojenská asistence. To ovšem mělo za následek konání dalších táborů, na kterých se požadovalo zejména všeobecné volební právo.¹³⁴

V roce 1890 vydala sociální demokracie provolání k 1. máji 1980 – Lide pracující- , ve kterém žádala osmihodinovou pracovní dobu a zejména všeobecné rovné volební právo.¹³⁵

3. Právo spolčovací

Právo spolčovací bylo upraveno č. 134/ 1867 ř.z.¹³⁶ Navazovalo na spolkový patent č. 253/ 1852 ř.z., na jeho základě vznikaly obchodní společnosti, zejména společnost s ručením omezeným. Ta nebyla upravena obchodním zákoníkem z roku 1863 a až do právní úpravy vzniku společností s ručením omezeným, což se stalo roku 1914, řídily se tyto společnosti spolkovým patentem z roku 1852.

Tento patent je důležitý také proto, že upravoval nepřímo definici politických spolků, ze které vycházel zákon č. 134/1867 ř.z. V § 3 se totiž pravilo, že zřizovati „ spolky , ježto sobě kladou za účel věci, které náležejí v obor zákonodárství správy veřejné, jest zakázáno.“¹³⁷

Zákon č. 134/1867 ř.z. Stanovil přísnější režim pro vznik politických spolků. Členy politických spolků nesměli být cizinci, vojáci, nezletilci a ženy. Zákon vycházel přitom nikoli z dosavadního koncesního systému, ale z braní vzniku spolku na vědomí. Pokud ze zákonných důvodů zamítl vznik spolku, musel tak učinit ve lhůtě čtyř neděl od podání oznámení o vzniku spolku.

Podobně jako u zákona shromažďovacího mohly příslušné spolky ze zákonných důvodů ve své činnosti omezeny nebo mohly být zakázány.

V případě války nebo vnitřních nepokojů mohla být podle § 37

---

134 Tamtéž. s. 286. K zásahům do výkonu shromažďovacího práva scházelo již dříve, kdy s výjimkou období Bachova absolutismu, bylo shromažďovací právo po roce 1848 poměrně liberální. Viz např. Text zákazu ze dne 21. září 1849 slavností na počest generála Kničanina, kterou chtěli v září 1849 uspořádat obrozenci, in: ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. cit.d. s. 676-677. V textu se mimo jiné praví, že „výmíneční stav města Prahy tomuto předsevzetí se přiči, a že sobě přáti musí, by obmyslená serenáda atd. provedena nebyla.“

135 Minulost našeho státu v dokumentech. Cit. d. s. 319-322.

136 Text zákona viz PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*. Cit. d. s. 50-57.

137 Patent z roku 1852 je publikován in: PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*. Cit. d. s. 57-63. § 3 je na s. 56.

„ustanovení tohoto zákona na čas a pro určité místo zúplna nebo zčásti ...vládou zbavena působnosti.“

Pokud jde o politické strany, mělo se zato, že v souladu s liberálním pohledem na svět, existují fakticky a není třeba jejich vznik a fungování upravovat právem. Spolkový zákon se tedy na ně nevztahoval. Je ovšem třeba zdůraznit, že politické strany za Rakouska se odlišovaly od politických stran z pozdější doby. K. Malý píše, že šlo spíše o seskupení okol časopisů nebo o sympatizantů kolem poslaneckých klubů.¹³⁸

Jak bylo možné tedy politické strany podle rakouského práva postihnout, když existovaly de facto a nikoli de iure? Opět přináší odpověď K. Malý. Podle něho bylo možné postihnout stranu, která podle vlády vyvíjela protistátní činnost, na základě trestního zákona podle ustanovení o tajných spolcích. Její členové mohli být souzeni za protistátní a velezrádnou činnost.¹³⁹

Ani litera zákona ovšem nezaručovala rovné spolčovací právo. Jak již bylo řečeno, ženy se nemohly stát členkami politických spolků. Na počátku 20. století se ženy vedle volebního práva domáhaly v tisku i v parlamentě toho, aby mohly vstupovat do politických spolků, ale marně.¹⁴⁰

Na druhé straně ale spolkový zákon více otevíral možnost studentů zakládat zájmová sdružení. Na univerzitě v Praze vznikaly četné spolky, které „si vzaly za úkol nejen doplňovat a mnohdy nahrazovat vlastními přednáškovými cykly chybějící české přednášky, ale také zastávat zájmy studentů.“¹⁴¹

K. Malý přinesl ve své publikaci – *Policejní a soudní perzekuce etc.*“ řadu příkladů porušování svobody spolčovací státními orgány.¹⁴²

Státní orgány hledaly rozpor mezi spolkovými stanovami a činností spolků, která tyto stanovy překračovala. Opírala se přitom o § 24 spolkového zákona, podle kterého bylo možné proti spolku zasáhnout. Spolek mohl být rozpuštěn, pokud jeho činnost přesahovala povolený účel nebo neodpovídala

---

138 MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha 1995. s. 241-242.

139 Tamtéž. s. 242.

140 Srv. NEUDORFLOVÁ, M. L. *České ženy v 19. století*. Praha 1999. s. 262.

141 Dějiny Univerzity Karlovy III 1802- 1918 (redaktor svazku HAVRÁNEK, J.) Praha 1997.s. 113.

142 MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha 1975.

podmínkám jeho existence.

Orgánům byla dávana ministerstvem vnitra doporučení v takových případech proti spolku zasáhnout. Karel Malý píše, že pokyny, které „ se takto dávají praxi orgánů státní správy, směřují jednoznačně k vyloučení otázek politických z činnosti dělnických vzdělávacích spolků, k zákazu spojení takových spolků s jinými spolky politické povahy ať již domácími či zahraničními...“¹⁴³

Na základě archivního studia ukázal K. Malý na mnohých příkladech, že presidium místodržitelství a policejní ředitelství často zasahovaly do činnosti spolků z ryze formálních důvodů. Například v případě Dělnické besedy, která byla zakázána zemským místodržitelstvím v roce 1971 stačilo v odůvodnění zákazu uvést, že nejsou pochybnosti o tom „ že se zakladatelům spolku, jakož i dříve se zamýšlelo , i nyní se o to jedná, by se jen účelům vzdělávání svých členů, nýbrž zároveň též sociálně demokratických a politických účelů domáhali, a členy spolkové pro ně získali...“¹⁴⁴

4. Svoboda projevu

Jedním z požadavků české politické elity byl v roce 1848 požadavek svobody projevu. Po peripetiích vývoje tohoto práva, které bylo za Bachova absolutismu omezeno, bylo nakonec upraveno v prosincové ústavě, a to v článku 13/1 základního zákona o všeobecných právech občanských.

Projev však bylo možné učinit pouze v mezích zákona. Mlhavost právní úpravy svobody projevu umožňovala při aplikaci tohoto ustanovení uvažovat, co to vlastně jsou meze zákona. Zde se otevírala cesta státní moci k zásahu pro ni nepohodlných projevů.¹⁴⁵

Za zmínku v této souvislosti jistě stojí, že požadavek svobody projevu hájili vehementně i studenti pražské univerzity. Byla tu pak alespoň na čas zrušena cenzura a policejní dohled nad vysokými školami. V. Urfus píše, že svoboda výuky a studia na univerzitě nebyla v praxi uplatněna příliš

---

143 Tamtéž.s. 79.

144 Tamtéž. s. 87. Malý odkazuje na SÚA, PP V/8/26 suv. 4063/1871.

145 PRAŽÁK, J. *Rakouské právo ústavní*, cit.d. s. 118.

důsledně.¹⁴⁶

5. Ochrana osobní svobody

Ochrana osobní svobody byla základní myšlenkou jednotlivých ústav. Proto i této svobodě upravené i prosincovou ústavou je třeba věnovat pozornost.

Právní úprava prosincové ústavy vycházela ze zákona ze dne 27. října 1862 a ve sbírce říšských zákonů nesl číslo 87.¹⁴⁷

V tomto zákoně se říká, že -nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci. Zatčení se mohlo provést pouze na základě soudcovského příkazu řádně zdůvodněného.

Velmi důležitý byl § 4, který stanovil, že k zadržení „oprávnění orgánové veřejné moci smějí sice v případech zákonem stanovených někoho uvězniti, musejí však každého, koho uvěznili, v nejbližších čtyřiceti osmi hodinách buď propustiti nebo vydati příslušnému úřadu Příslušným úřadem rozuměti dlužno ten, jemuž dle případu přísluší po zákonu další řízení ve příčině osoby uvězněné.“

Závažný je také § 6, ve kterém se praví, že v případě zneužití moci příslušným úředníkem se trestá, pokud jde o úmyslné zneužití úřední moci, na základě trestního zákona. Zneužití moci, které nelze pokládat za úmyslné, se trestalo jako přešůpek vězením až do délky tří měsíců. Při recidivě byl úředník odsouzen k trestu odnětí svobody v tuhém vězení.

Zákon upravoval i podmínky, za kterých se mohla konat domovní prohlídka. Opět se tu pamatovalo na možnost provádění domovní prohlídky nikoli v souladu s tímto zákonem.

Zákon o ochraně osobní svobody tak patří k poměrně moderním zákonům a svědčí o tom, že mnohé rakouské zákony alespoň slovně šetřily základní občanská práva a svobody.

---

146 URFUS, V. *Právnická fakulta 1848- 1882*, in Dějiny Univerzity Karlovy III, Praha 1997. s.126.

147 PRAŽÁK, J. *Právo ústavní etc.*, cit.d. Zákon č. 87/1862 ř.z. Je publikován na s. 67- 69 přílohy.

6. Právo petiční

Jiří Pražák vymezuje právo petiční následujícím způsobem- „v širším slova smyslu vyrozumíváme peticí každou žádost, každý návrh, který se někomu činí. V užším slova smyslu nazývají se však peticemi toliko ony návrhy a žádosti, které se činí přímo vladaři nebo některému sboru zákonodárnému za jakési opatření spadající buď do oboru zákonodárství nebo veřejné správy.“¹⁴⁸

Ve velmi úzkém smyslu byly podle Pražáka žádosti ve veřejném zájmu, které byly podány zeměpánovi nebo zákonodárným sborům.¹⁴⁹

Petiční právo měly podle prosincové ústavy vedle jednotlivců i právnické osoby. Shromáždění tímto právem nedisponovala. Za ně podával petici jednatel, který formuloval požadavky vznesené na příslušném shromáždění. Státní zřízení měli pouze omezené petiční právo, a to na základě zvláštních předpisů. Právo petiční zaručené ústavou však bylo i jim garantováno.¹⁵⁰

Ve spolkovém zákonu z roku 1867 se praví, že petice spolků nesmí být podávány více než 10 osobami. Toto bylo stanoveno proto, aby se vyloučil jakýkoli nátlak.¹⁵¹

V tomto kontextu můžeme zmínit uherskou petiční stranu vedenou Ferencem Deákem, která zvítězila v červnových volbách roku 1861 a podala ihned k císaři Františku Josefovi petici. V té žádala vytvoření personální unie s Rakouskem Císař pak na počátku července 1861 reagoval panovník žádostí k uherským stavům o revizi uherských zákonů z roku 1848.¹⁵²

---

148 PRAŽÁK, J. *Rakouské právo ústavní*. Cit. d. s. 104.

149 Tamtéž.

150 Tamtéž, s. 105.

151 Viz § 23 zákona o spolcích 1867. Praví se tu- Petice nebo adresy, vycházejí-li od spolků, nesmějí být podány více než deseti osobami. Komentář k tomu in: PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*, cit. d. s. 105.

152 http://cs.wikipedia.org/wiki/Rakousko-uherské_vyrovnaní_etc.

7. O nedotknutelnosti vlastnictví

J. Pražák zdůraznil, že prosincová ústava stanovila v čl. 5 nedotknutelnost vlastnictví a že je možné jen v těch případech dopustit expropriaci, které stanoví zákon.¹⁵³

Vlastník měl obdržet za vyvlastněný majetek přiměřenou náhradu. Pražák dále uvedl, že povinným subjektem „v příčině náhrady, ovšem není stát jako takový, nýbrž jest jím onen podnik všeužitečný, v jehož prospěch bylo expropriace se domáháno.“¹⁵⁴

K expropriaci docházelo na základě občanského zákoníku a dalších předpisů jako byl např. horní zákon roku 1854.

Je ovšem třeba zdůraznit, že v rakouské monarchii neexistoval jednotný vyvlastňovací zákon. To byl závažný nedostatek, neboť při velkém množství speciálních zákonů „jest vypočtení těchto případů vůči všeobecnému předpisu § 365 obč. zák. nikoliv taxativně, nýbrž toliko příkladné.“¹⁵⁵

Podle J. Hoetzela se vyvlastněním rozumí výjimečný zásah do určitých subjektivních práv, zejména vlastnického práva ve prospěch obecně užitečného díla, kterým se práva ruší a zároveň se zakládají práva jiného, a to zpravidla za náhradu.¹⁵⁶

Hoetzel vycházel při vymezení pojmu vyvlastnění i všeobecného občanského zákoníku z roku 1811, kde se v § 365 praví následující-

„Žádá-li toho obecné dobro, musí člen státu za přiměřené odškodnění i úplné vlastnictví věci postoupiti.“ Paragraf 365 nepřipouštěl vyvlastnění bez náhrady. Pokud by k vyvlastnění bez náhrady mělo vůbec dojít, tak pouze ve výjimečných případech a pouze na základě zákona. Pokud by zákon o náhradě mlčel, mělo se zato, že náhrada má být vyplacena.¹⁵⁷

Ochrana vlastnictví byla v souladu s liberálním myšlením 19. století, ale, jak jsme viděli, neplatila bezvýhradně.

---

153 PRAŽÁK, J. *Rakouské právo ústavní*. Cit. d. s. 130.

154 Tamtéž, s. 132.

155 Tamtéž, s. 133.

156 HOETZEL, J. *Československé správní právo*. Praha 1934, s. 381.

157 PEŠKA, Z. *Československá ústava etc.cit.d.* 302.

8. Právo na vzdělání¹⁵⁸

Právo na vzdělání bylo spolu s právem na povolání zakotveno v článku 18: „Každý má toho vůli, vyvoliti si své povolání a vzdělati se k němu, jak a kde mu libo“. S právem na vzdělání úzce souvisela i jazyková otázka.¹⁵⁹

Školní výuka a tedy problematika jazyka na školách byla upravena odst. 3 článku 19: „V zemích, v kterýchž bydlí několik národů, zřízena buďte veřejná učiliště tím způsobem, by se každému národu dostalo náležitých prostředků, vzdělati se ve své řeči, aniž by byl kdo nucen, učiti se druhému jazyku zemskému“. K ustanovení tohoto odstavce však nikdy nevyšla prováděcí nařízení a i když ustanovení tohoto odstavce se jevilo spravedlivé a pokrokové, bylo od počátku záminkou národnostních konfliktů.¹⁶⁰

Dalším významným článkem byl článek 17. Podle tohoto článku bylo zakotveno, že „Věda a učení vědecké jest svobodné.“ „Každý občan státní má právo, ústavy vyučovací a vychovací zřizovati a na nich vyučovati, když dle zákona prokáže, že jest k tomu způsobilý.“ „Státu náleží v příčině veškerého vyučování vychovatelství právo nejvyššího řízení a dozorství.“

Tímto článkem pozbyla platnosti předchozí školská soustava, která byla založena na základě konkordátu a politického zřízení z předcházející doby. Pro charakter rakouského školství do té doby byl zejména významný článek V. Konkordátu, který přisuzoval podobu veškerého vyučování katolické církvi.¹⁶¹

Zákonem č. 48/1868 ř. z., byly do důsledku provedeny zásady, obsažené v prosincové ústavě, zdůrazňující vrchní řízení a dozor státu nad školstvím a výchovou a omezující církevní vliv na vyučování náboženství a náboženská cvičení.¹⁶²

Podle tohoto zákona byly nejvyšší správa a dohled nad veřejným vyučováním a vychováváním svěřeny do kompetence ministerstva vyučování.

---

158 Tato kapitola vychází zejména PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*. Karolinum: Praha 2009, s. 281.

159 K tomu srv. BURGER, H. *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867- 1918*. Vídeň 1995, s. 32 a násl.

160 KÁDNER, O. Školství v republice Československé. In: *Československá vlastivěda*. Díl X. Osvěta. Praha: Sfinx, 1931, s. 7 a násl.

161 ŠAFRÁNEK, J. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769- 1895*. Praha 1897, s. 90.

162 K tomu dále a podrobněji v kapitole náboženské právo.

Jeho pravomoci byly určeny říšským i zemským zákonodárstvím, řadou správních rozhodnutí, nařízeními a výnosy. Pečovalo o výklad a objasnění zákonů a o jejich zavedení do praxe. Reagovalo také na návrhy či námítky zemské školní rady, soukromým ústavům udílelo nebo naopak odnímal právo veřejnosti.

Podle ustanovení § 10 tohoto zákona k této správě byly v každém království a v každé zemi zřízeny zemská školní rada, okresní školní rada a místní školní rada.

Zemská školní rada byla nejvyšším dozorčím úřadem v zemi, kterému byly podřízeny všechny školy a ústavy vychovávací, ústavy ke vzdělávání učitelů a učitelek se školami cvičnými a také střední školství. Dohlížely na činnost okresních i místních školních rad, podávaly zprávy, námítky či návrhy z nižších instancí k ministerstvu kultu a vyučování.

Dle této rady byl správce země nebo jeho zástupce, šest zástupců volených zemským výborem, z nichž tři byli české národnosti a tři německé, čtyři referenti pro věci administrativní a hospodářské (dva čeští a dva němečtí), dvanáct zemských inspektorů (opět půl na půl podle národnosti), ad. Na jejich plenárních schůzích, kdy spolu jednaly český i německý odbor zemské školské rady, na které se rada dělila, se kromě jiného rozhodovalo i o zřizování škol menšinových a soukromých.¹⁶³

Okresní školní rada zahrnovala zpravidla veškeré školní obce, jejichž školy byly v témž okrese politickém. Tam, kde se v politickém okrese nacházely školní obce české i německé, tam se z nich utvořily dva okresy, z nichž jeden zaujal všechny školy české a druhý všechny školy německé. V těch okresech, kde počet menšinových škol byl tak nízký, že by se nevyplatilo zřídit pro ně okresní školní radu, tato rada zřízena nebyla. Tyto školy však měly být přiděleny pod okresní školní radu v jiném nejbližším okrese daného jazyka.

Pod okresní školní radu byly postaveny veškeré veřejné školy obecné, soukromé školy, odborné školy, apod. Předsedou této rady byl politický představitel okresního úřadu, dalším členem byl školní inspektor, zástupci každé náboženské společnosti, dva znalci školství a nejméně čtyři zástupci volení okresním zastupitelstvem. Tento počet zástupců určovala zemská školní

---

163 Sr. ŠAFRÁNEK, J. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769-1895*. Praha 1897.

rada. Funkční období bylo šestileté.¹⁶⁴

V každé školní obci byla zřízena místní školní rada, která se skládala ze zastupitelů společností náboženských, školy a obce školní. Školu zastupoval správce nebo řídící učitel nebo ředitel školy. Tam, kde bylo v obci více škol, povolal se do místní školní rady služebně nejstarší správce.

Starosta místa, kde se škola nacházela, vystupoval jako předseda místní školní rady. Ostatní členy místní školní rady volilo obecní zastupitelstvo. V místech, kde byly české i německé školy veřejné, bylo nutné zřídit pro každou zvláštní školní radu z příslušníků národnosti, pro kterou byla ta či ona škola určena. Tato rada se pak starala o činnost místní školy či škol. Dohlížela na její fungování, spolupůsobila při obsazování učitelských míst. Její funkční období bylo tříleté.¹⁶⁵

Školní výuka byla ještě upravena zákonem č. 62 z roku 1869 (14. května), který se však týkal pouze škol obecných, měšťanských a učitelských ústavů. O gymnáziích a vysokých školách zákon vydán nebyl a tato záležitost spadala pod říšské zákonodárství.

Zákonem č. 62/ 1869 ř. z., bylo stanoveno, že obec má zcela nebo z části zřizovat a vydržovat obecné školy při své váze.¹⁶⁶ Výslovně je zde zakotveno, že „o potřebné školy obecné nejprve mají míti péči obce místní a teprve kdyby důchody jich na zapracování potřeb škol obecných nestačily, má země jim přispěti, z kteréžto příčiny studijní fond se všemi závazky svými do správy její odevzdán byl.“ Okresy měly na tomto participovat jen výjimečně.¹⁶⁷

Dle ustanovení § 9 byla propůjčena práva rozhodovat o vyučovacím jazyku zemské školní radě: „kteráž vyslyševši ty, kteří školu vydržují, v mezích zákona o otázce té rozhodnouti má“.

Otázkou je jak by rozhodla zemská školní rada v případě, kdyby v některé obci valná část obyvatelstva byla např. národnosti české, okresní školní rada nebo obecní zastupitelstvo by se však tomu vzpíralo, aby pro české obyvatelstvo byla zřízena česká veřejná škola? Zákon na to odpovídá, že má býti rozhodnuto v mezích zákona.

---

164 Srv. tamtéž.

165 Srv. tamtéž.

166 Podle § 59 bylo stanoveno, že obecná škola musí být zřízena tam, „kde na hodinu dokola a dle průměru pětiletého jest více než 40 dětí školou povinných“.

167 ČELAKOVSKÝ, J. Zákony a nařízení u věcech obecného školství na ten čas platné v království českém. Praha 1878, s. VIII – IX.

V roce 1882 Taafeho vláda podala novelu k říšskému školnímu zákonu 62/1869 vypracovanou ministrem vyučování baronem Conradem z Eybesfeldu. Přijata byla roku 1883.¹⁶⁸ Tato novela značí první rozhodný ústup na dráze svobodného vývoje rakouského obecného školství, neboť ke slovu se opět dostala církev.¹⁶⁹

Patrné to je zejména doplněním § 48 zákona z 14. května roku 1869, který původně zněl: „Služba na veřejných školách jest úřad veřejný, jehož dojití mohou všichni občané rakouští rovnou měrou, nehledíc k vyznání náboženskému...“. Provedenou novelou bylo stanoveno již: „Služba na veřejných školách jest úřadem veřejným, jehož dosáhnouti může bez rozdílu každý státní občan, který vykáže spůsobilost svou k němu způsobem zákonitým. Za odpovědného správce školního...může ustanoven býti jen takový učitel, který také prokáže, že má spůsobilost vyučovati náboženství... onoho vyznání, ku kterémuž přináležejí většina žáků té školy a to podle průměru pěti ročníků předchozích.... Správa školní povinna jest učiniti se v dohlídce nad mládeží školní při cvičení náboženském řádně vytknutém prostřednictvím učitelů příslušného vyznání náboženského.“.

Novela z roku 1883 se samozřejmě netýkala pouze ustanovení tohoto paragrafu. Celkově došlo ke změně či doplnění u 22 dalších paragrafů.

Konkrétní právní úprava nechávala zřizování škol i postavení národů v nich na volné úvaze příslušných úřadů.¹⁷⁰ Otázka vzdělání měla pro národní spory vždy zásadní význam, jak z hlediska ovládnutí spisovného jazyka, tak mj. (jak uvádí R. Petráš) jistého kolektivního sebeuvědomění vůči příslušníkům jiných národů, které se u mnoha osob projevilo poprvé ve škole.

Jazyková otázka v otázce vzdělávání a školství se projevila mj. po vydání nařízení Streymayerových roku 1880, kdy došlo k jisté jazykové rovnoprávnosti v řeči vnější u soudů a politických úřadů. Vnitřní německá řeč zůstala nedotknutelná (viz dále kapitola jazykové právo). Na Streymayerovo nařízení z německé strany bylo reagováno založením výbojného spolku „Schulverein“. Ráz tohoto spolku se vyznačoval tím, že v českých obcích začal

---

168 Zákon, daný dne 2. května 1883, kterýmž se mění některá ustanovení zákona ze dne 14. května 1869.

169 KÁDNER, O. Školství v republice Československé. In: Československá vlastivěda. Díl X. Osvěta. Praha: Sfinx, 1931, s. 7 a násl.

170 SOBOTA, E. *Národnostní právo československé*. Brno 1927, s. 12.

zakládat německé školy pro české děti. Na založení „Schulvereinů“ bylo ze strany Čechů odpovězeno založením obranného spolku „Ústřední matice školská“, který všude, kde toho bylo potřeba, začal zakládat pro české děti české školy.¹⁷¹

9. Náboženské právo - svoboda vyznání

Ustanovení o svobodě víry se projevila již v listině základních občanských práv z roku 1848. Poté se setkáváme o právu na náboženské vyznání opět v ústavním zákoně č. 142/1867.

Podle ustanovení článku 14 byla zakotvena svoboda víry a náboženského vyznání: „Úplná svoboda víry a svědomí každému jest pojištěna.“ „Požívání práv občanských a politických nezávisí na vyznání víry; však povinností občanským nemůže býti vyznání náboženské na újmu.“ „Nikdo nemůže přidržován býti k nějakému výkonu církevnímu aneb k účastenství v nějaké slavnosti církevní, není-li postaven pod mocí někoho jiného, který dle zákona k tomu má právo.“

Článek 15 stanovil, že každá církev a náboženská společnost, která byla uznaná zákonem, měla právo na provozování náboženství, spravovat si své vlastní záležitosti, k potřebě náboženství si držet a užívat své ústavy apod.¹⁷²

Ze zákona uznané církve byly podle nařízení z 20. června a 13. října 1781 a 24. ledna 1850 č. 39 ř. z.:

- Katolická (římsko-řecko-arménská)
- Evangelická (vyznání luteránského a helvetského)
- Řecká pravoslavná
- Řecká spojená
- Židovská

---

171 HOŘICA, I. *O poměrech Čechů a Němců v zemích českých i v Rakousku se zřetelem k událostem v roce 1867.* Praha 1898, s. 7.

172 „Každá církev a společnost náboženská zákonem uznaná má právo, náboženství společně a veřejně provozovati, své záležitosti vnitřní a své moci pořádati a spravovati, ústavy, fundace a fondy ku potřebám náboženství, vyučování a dobročinnosti ustanovení držeti a jich užívat; jest však, jako každá společnost, poddána obecným zákonům státním.“ Článek 15 zákona 142/1867.

Zákonem neuznané náboženské společnosti byly vyznačeny v nařízení ze dne 16. listopadu 1851 č. 246 ř. z.: Přátelé světla, Němečtí katolíci, Svrchované obce křesťanské. Dle nařízení ze dne 26. listopadu 1858 č. 47 ř. z., dále ještě označeny tyto sekty: Nový Jeruzalém, Noví Salemité, Janští bratři, vyznavači čistého učení křesťanského, a dle nařízení z 20. července 1860 č. 183 ř. z. Nazarění.¹⁷³

Z toho vyplývá také, že pouze církve a náboženské společnosti, které byly uznány zákonem, mohly si stěžovat pro porušení práv zaručených na základě článku 15 zákona 142/1867.

Roku 1874 byl přijat zákon pod č. 68 ř. z. O zákonném uznávání náboženských společností. Podle ustanovení § 1 tohoto zákona, byly vyznavači víry, která nebyla do této doby zákonem uznaná, za náboženskou společnost, na základě splnění těchto podmínek: „1. Že jejich učení o víře, jejich služby Boží, jejich zřízení a zvolené jméno neobsahují ničeho proti zákonu nebo co do mravnosti závadného; 2. Že se zřídí jistotně alespoň jedna obec náboženská podle tohoto zákona zařízená a že bude mít stálost.“

Dalším ustanovením článku 16 bylo dokonce povoleno provozovat náboženství osobám takového vyznání, které nebylo zákonem uznáno pod podmínkou, že se nepřičilo zákonu a mravopochestnosti.¹⁷⁴

Právo stížností pro porušení článku 16 náleželo každému přívrženci vyznání náboženského, které nebylo zákonem uznáno. Otázka článku 16 se například projevila v rozhodnutí říšského soudu,¹⁷⁵ kde bylo řečeno: „Pokud však židovskému spolku modlitebnímu odbývání soukromých služeb božích výslovně není zakázáno, nýbrž jedině dovoleno není, thoru při tom vystavovati, pak jedná se jedině o otázku způsobu výkonu určité bohoslužby, vnitřní otázku kultusu, o kteréž rozhodovati není říšský soud povolán.“

Článkem 17 příslušelo ve školách vyučovat náboženství nebo

---

173 Právo spolčovací a shromažďovací podle zákonů ze dne 26. listopadu 1852 a 15. listopadu 1867. Zákon o právu spolčovacím ze dne 15. listopadu 1867. Vydal Höfer a Klouček, Praha 1892, s. 3-4.

174 „Přívržencům vyznání náboženského, které není zákonem uznáno, dovoleno jest, v domě náboženství provozovati, pokud takové provozování není ani proti zákonu, ani proti mravopochestnosti.“ Článek 16 zákona 142/1867.

175 Rozhodnutí říšského soudu ze dne 21. dubna 1890. In: Zeitschrift für Verwaltung, 1890, č. 41, s. 74.

náboženské společnosti, které se to dotýkalo.¹⁷⁶

Zde je na místě reprezentovat zákon z 25. května 1868 č. 48 ř. z.,¹⁷⁷ který stanovil základní pravidla poměru školy k církvi.

Ustanovením § 1 tohoto zákona bylo zakotveno, že státu příslušelo nejvyšší řízení veškerého vyučování a vychovávání a dohlížení a vykonáváno bude zákonem k tomu ustanovenými orgány. Ustanovením § 9 bylo určeno, že stát vykonává nejvyšší správu a dohled k veškerému vyučování a vychovávání skrze ministerstvo vyučování.

Podle § 2 bylo stanoveno, že každé církvi nebo náboženské společnosti náleží právo opatřovat a řídit vyučování a cvičení v náboženství vyznavačů různých věrouk ve školách obecných a středních a zároveň byl umožněn její dohled. Avšak další působení na vyučování v jiných předmětech ze strany církvi nebo náboženských společností bylo ze zákona vyloučeno.

Dalším ustanovením¹⁷⁸ bylo stanoveno právo užívat, ze strany všech státních občanů, škol a ústavů, které byly zřízeny státem, zemí nebo obcí, a to bez ohledu na vyznání víry. Tímto byla podtržena svoboda víry podle ústavního článku 14 zákona 142/1867.

Zákonem byla dána pravomoc církvim a náboženským společnostem zřizovat školy (na své náklady) k vyučování mládeže jistého vyznání víry (§ 4).

Učiteli, kteří mohli vyučovat náboženství, mohli být pouze ti, které prohlásil za způsobilé náležitý vrchní náboženský úřad (§ 6).

Knihy k vyučování musel schválit příslušný orgán zákonem stanovení. V případě náboženských knih bylo zapotřebí ještě souhlasu náležitého vrchního náboženského úřadu (§ 7).

Shrneme-li, zákonem č. 48/1868 ř.z. byla odňata pravomoc církevních úřadů nad školami. Na základě tohoto zákona jim příslušelo pouze řídit vyučování svého náboženství na obecných a středních školách a dohlížet nad ním. Naproti tomu bylo státu přiznáno nejvyšší řízení veškerého vyučování a dohlížení, které vykonával prostřednictvím svých orgánů, jimiž bylo ministerstvo vyučování a jemu podřízení zemští a okresní školní dozorcí,

---

176 „O vyučování náboženství ve školách přísluší péči míti církvi neb společnosti náboženské, již se dotýče.“ Článek 17 zákona 142/1867.

177 Zákon daný dne 25. května 1868, jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi.

178 § 3 zákona č. 48/1868 ř.z.

školními radami, které se skládaly ze zástupců zeměpanských a samosprávných úřadů, náboženských společností a učitelů. Zřízení a obor působnosti těchto orgánů bylo určeno zákonem ze dne 8. února 1869, který byl poté nahrazen zemským zákonem o dohlídce ke školám z 24. února 1873 č. 17.¹⁷⁹

Na závěr této kapitoly dodejme ještě, že již Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 toleroval různorodost náboženství ve svém ustanovení § 39 v případě soukromých práv: „Různost náboženství nemá vlivu na práva soukromá, jen pokud jest to u jednotlivých předmětů zákony zvláště nařízeno“.

Avšak s jistým omezením se setkáváme ve Všeobecném občanském zákoníku v ustanovení § 64, kde je zakotvena nemožnost sňatku mezi osobou křesťanského náboženství a osobou, jež nepatří ke křesťanské církvi a v ustanovení § 116, kde je stanovena nerozlučitelnost sňatku občanů náležejících v době sňatku ke katolické církvi. Tyto ustanovení platila při přijetí tohoto ústavního zákona a byla zrušena až novelou č. 320/1919 Sb. z. a n.¹⁸⁰

10. Jazykové právo

Již prvá rakouská ústava z roku 1848 zakotvila ve svém ustanovení § 4, že „Všem kmenům národním zaručuje se nedotknutelnost národnosti a jazyka jejich“. Také v návrhu Kroměřížské ústavy je v ustanovení § 21 přiznáno „nedotknutelné právo k hájení a pěstování své národnosti a jazyka zvláště“. Stát měl zaručovat stejná práva všech „jazyků v zemi obvyklých ve škole, úřadě a veřejném životě...“.

S vydáním prosincové ústavy roku 1867, která obsahovala ve svém článku 19 zák. 142/1867 zásadu národnostní rovnoprávnosti, byla tak opět otevřena cesta k uplatnění českých jazykových požadavků.

Podle článku 19 „Všichni národové v státě mají rovné právo, a každý národ má neporušitelné právo, chovati a vzdělávati národnost a řeč svou.“ Zároveň byla zakotvena rovnoprávnost „... všech v zemích obvyklých řečí ve škole, úřadě a v životě veřejném od státu se uznává“. V případě, že v některé

---

179 ČELAKOVSKÝ, J. *Zákony a nařízení u věcech obecného školství na ten čas platné v království českém*. Praha 1878, s. V.

180 BEDNÁŘ, F. *Sbírka zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních*. Praha 1929, s. 12.

zemi žilo více národů, byla ustanovením tohoto článku stanovena možnost vzdělat se ve své vlastní řeči: „V zemích, v kterýchž bydlí několik národů, zřízena buďte veřejná učiliště tím způsobem, by se každému národu dostalo náležitých prostředků, vzdělati se ve své řeči, aniž by byl kdo nucen, učiti se druhému jazyku zemskému“.

I když, tento článek 19 se stal pilířem jazykového práva v rakouských zemích, přesto se stal předmětem různorodých výkladů a názorových konfliktů. Z německé strany bylo proti slovanským národnostem uváděno, že obsahem tohoto článku je pouze zásada, která však ke svému provedení vyžaduje bližších zákonů, avšak jelikož tyto zákony nebyly vydány, zůstává v platnosti původní stav.¹⁸¹

Po přijetí prosincové ústavy – máme na mysli tohoto článku, zejména objevovaly pochybnosti jaký význam má pojem „řeč v zemi obvyklá“. Podle českého názoru podle znění zákona byla každá řeč v té které zemi a tudíž u všech úřadů a soudů této země obvyklá.

Ze strany německé bylo vykládáno, že řeč v zemi mluvená musí být u toho kterého soudu a úřadu v zemi užívána jen tehdy, je-li v tom kterém soudním nebo správním obvodu obvyklá. Podle německého názoru byl německý jazyk obvyklý ve všech českých zemích, avšak jazyk český pouze u některých úřadů a soudů, nikoliv tedy např. v okresech úřadů a soudů, které byly obývané většinovým německým obyvatelstvem, třeba by česká menšina byla sebevětší.¹⁸²

Konfliktem se staly dvě otázky. První bylo rozeznávání úřední řeči na vnější a vnitřní. Druhou byla forma bližší úpravy užívání řeči – zda v podobě zákona, či nařízení nebo nějakého interního výnosu. Pro úřední řeč vnější služby byly ze strany německé praxe uznány ustanovení článku 19 o užívání jazyků v zemích obvyklých. V případě vnitřní úřední řeči, tj. jazyka, v němž služba u úřadu se konala nebo v němž úřad korespondoval s jinými úřady, byla platnost německého jazyka alespoň v českých zemích nekompromisně hájena. V případě formy, kterou mělo být jazykové právo upraveno, si z počátku rakouská vláda vyhradila úpravu nařízením, teprve později přistoupila k názoru, že je třeba provést úpravu na základě zákona. Avšak k zákonodárné

---

181 Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 63.

182 Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 63-64.

úpravě nikdy nedošlo a výsledkem tohoto konfliktu byla jazyková nařízení (viz dále).¹⁸³

Jazyková otázka v českém politickém prostředí hrála významnou úlohu. To se projevilo v politickém dokumentu české a rakouské politiky roku 1871, ve Fundamentálních člancích. Zde se již začala vytvářet koncepce jazykové rovnoprávnosti a zajištění jazykových menšinových práv pro oba národy, které v Čechách tehdy žily.¹⁸⁴

Fundamentální články předpokládaly utvoření teritoriálních celků v podobě okresů, které by v oblasti soudní, správní i volební byly jednojazyčné. Dále se předpokládalo, že si každá obec zvolí svůj úřední jazyk s tím, že pokud 20% obyvatelstva tvoří jinojazyčnou menšinu, budou její jazyková práva plně respektována.¹⁸⁵

Tato úprava se dotýkala úředního a státního jazyka v tom směru, že jazyk okresního zastupitelstva, tedy převážné části obyvatel okresu, určoval současně jazyk státního okresního soudu a úřadu. Zároveň mělo být zachováno právo stran, pokud užívaly jiného jazyka, aby v něm mohly činit podání a požadovat vyřízení. V zemských orgánech měla být zavedena povinnost dvojjazyčnosti.¹⁸⁶

Český výklad ústavy požadoval zavedení češtiny jako jazyka veřejné i správní komunikace po celém území země a nikoliv jen v oblastech kde žili Češi. Toto žijící Němci na českém území odmítali a požadovali udržení privilegovaného postavení němčiny ve správě monarchie bez ohledu na proporcionalní podíl obyvatelstva, který nehovořil německy.

Centrální vláda, která se již několikrát pokusila o řešení česko-německého národnostního problému v Čechách roku 1880 vydala nařízení Streymayerova č. 14 z. z. pro Čechy a č. 17 z. z. pro Moravu. Ta byla určena politickým úřadům a soudům. Jimi byla potvrzena dosavadní praxe a tzv. vnější jazyk úřední se řídil jazykem podání. Zároveň němčina byla ponechána jako vnitřní jazyk.

Podstatným obsahem této úpravy tedy bylo, že se stranami a

---

183 Tamtéž, s. 63.

184 MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 304.

185 Tamtéž, s. 304.

186 Tamtéž, s. 304.

samosprávnými úřady se jednalo jak ústně tak písemně v jejich jazyku a zároveň ho bylo třeba užít i především v trestních věcech jako byla např. obžaloba či přelíčení. Jako vnitřní úřední řeč zůstala podle těchto nařízení němčina.

Na základě tohoto ustanovení pak došlo v roce 1882 k rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou. Výnosem č. 95/1882 ř. z. ministerstva vyučování, byl nařízen pro českou právnickou fakultu výkon teoretických státních zkoušek v německém jazyce, aniž by tento požadavek byl aplikován na znalost českého jazyka při zkouškách na univerzitě německé.

Pro úpravu poměrů v českých zemích existovaly dle R. Petráše dvě základní koncepce. První – separatistická, která prosazovala správní rozhraničení, které odpovídalo pokud možno hranici jazykové. Druhá – personální, jejíž snahou bylo udržet jednotu zemí, zejména Čech, a v nich prosadit dvojjazyčnost. Zatímco úsilí o udržení jednoty bylo podporováno, zejména českou stranou s čímž souviselo i tzv. státní právo, pak ze strany německé šlo spíše o rozdělení Čech.¹⁸⁷

Zásadním problémem při těchto koncepčních sporech byla častá snaha německých stran o oslabení českých pozic a zejména udržení vlastních privilegií z minulosti. To je patrné na příkladu tzv. svatodušního programu německých stran z roku 1889, který požadoval rozhraničení Čech podle jazykové hranice na kraje. Zatímco německé kraje měly být jednojazyčné, pak české kraje měly být dvojjazyčné. Na kraje měla navíc přejít většina agendy zemí, které by tak byly fakticky likvidovány, přitom české strany tradičně trvaly na jednotě historických zemí, jejichž tradice byly vnímány jako opora národních snah. Tento pokus (viz dále tzv. punktace) byl neúspěšný a došlo pouze k národnostnímu rozdělení některých zemských úřadů.¹⁸⁸

V roce 1890 byly navrženy „punktace“, které znovu upravovaly jazykové vztahy mezi Němci a Čechy (jak již bylo výše naznačeno) v tom smyslu, že by německá území zůstala německo-jazyčná a česká území dvojjazyčná, což byl kompromis, který česká strana odmítla.

Na základě tzv. punktací došlo ale v roce 1890 nařízením ministerstva

---

187 PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*. Karolinum: Praha 2009, s. 150-151. K tomu srv. také MARŠÁLEK, P. *České státní právo v 19. století*. In: *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*. Praha 2006, s. 468-487.

188 PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*. Karolinum: Praha 2009, s. 151.

spravedlnosti č. 7 věstníku v rámci organizace vrchního zemského soudu pro Čechy k zřízení dvou senátů a komisí pro osobní a disciplinární záležitosti, z nichž pro jeden se požadovala znalost obou zemských jazyků, pro druhý však znalost českého jazyka nikoliv. Toto nařízení bylo zrušeno až za samostatné Československé republiky, nařízením č. 56/1919 Sb.¹⁸⁹

V dalším následném období se vláda Kasimira Badeniho pokusila o další narovnání, která jsou známá pod označením Badeniho jazyková nařízení z roku 1897. Tato nařízení zavedla jak vnitřní, tak vnější jazykovou rovnoprávnost úřední řeči, tj. dvojjazyčnost úředníků, čímž narazila na rozhodný odpor německých stran.¹⁹⁰

Změna oproti minulému stavu se projevila jednak v tom, že, že povinnost k užívání českého jazyka ve styku se stranami a samosprávnými úřady byla Badeniho nařízením rozšířena pro obory státní správy¹⁹¹ a dále v tom, že do jisté míry byl prolomen princip výhradnosti německého jazyka ve vnitřním úřadování. To se projevilo ustanovením, že při veškerém úředním jednání byla stanovena povinnost používat jazyka, v němž bylo učiněno podání, pokud bylo jednání zahájeno z úřední povinnosti, bylo stanoveno užívat jazyka podle potřeby, a korespondence s jinými státními úřady¹⁹² v zemi byla přípustná v obou zemských jazycích.¹⁹³

Badeniho jazyková nařízení byla nahrazena roku 1898 tzv. Gautschovými nařízeními a rok poté byla zrušena tzv. Claryho nařízeními. Těmito nařízeními se vrátil stav užívání jazyka německého a českého před rok 1897, kdy byla vydána Badeniho nařízení.¹⁹⁴

Na Moravě a ve Slezsku byla národnostní situace poněkud odlišná. Jazyková otázka byla zde upravena v roce 1905 řadou zákonů, nazvaných „moravský pakt“. Jejich předmětem byla úprava vyučovacího jazyka podle národnostního principu, úprava jazyka v orgánech samosprávných na základě rovnoprávnosti, přičemž si samosprávné sbory volily svou jednací řeč. Zemský výbor byl zásadně dvoujazyčný a s úřady správními jednaly samosprávné

---

189 Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 63.

190 MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 304.

191 Předcházející Streymayerovy nařízení z roku 1880 pro obory státní správy neplatila.

192 Mimo vojenských.

193 Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 63.

194 Tamtéž, s. 304.

orgány ve svém jazyce.

Zároveň byla zavedena ochrana národnostních menšin v tom smyslu, že se připouštělo podání a nařizovalo jeho vyřízení v jazyku strany v obcích statutárních, v obcích kde žije alespoň 1/5 obyvatelů druhé národnosti, a v silničních výborech, pak pokud je v jejich obvodě alespoň jedna obec jiného jazyka.¹⁹⁵

Na počátku 20. století v otázce jazykové se setkáváme opět pouze s vládními návrhy, které by ji měly řešit. Jednalo se např. o vládní návrh předsedy Körbla z roku 1903 a předsedy Bienerttha z roku 1909. Podle těchto návrhů měla být jazyková otázka řešena vytvořením jednojazyčných obvodů, českých a německých a smíšených. Podle nařízení měla být rozhodující pro vnitřní úřadování úřední řeč obvodu a podle stejných principů i pro vnější úřadování. Na rozdíl od těchto návrhů např. návrh poslance Schauera z roku 1908 zachovával úplné rovné právo obou jazyků ve vnějším i vnitřním úřadování.¹⁹⁶

---

195 Tamtéž, s. 307. K tomu také srv. FASORA, L. HANUŠ, J., MALÍŘ, J., a kol. Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10. - 11. listopadu 2005 v Brně. Brno: Matice Moravská, 2005.

196 Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 64.

XIII. TISKOVÉ PRÁVO

Ještě než přejdeme k vývoji tiskového práva po roce 1867, je třeba informovat, že tiskové právo bylo definitivně upraveno po obnovení ústavnosti *tiskovým zákonem 6/1863*¹⁹⁷ a *zákonem o tiskovém řízení 7/1863*, které byly později novelizovány *ústavním zákonem 142/1867* a *zákonem 32/1869* a *zákonem 33/1869*.

Východiskem pro úpravu tiskového práva byl čl. 13 ústavního zákona 142/1867¹⁹⁸ z 21. prosince 1867. Tento zákon platil na území v „Čechách, Dalmatsku, Haliči a Vladimířsku s Krakovskem, v Rakousích pod Enží, Salcbursku, Štyrsku, Korutansku, Krajinsku, v Bukovině, Moravě, Slézsku, Tyrolsku, Vorarlbersku, Istriansku a Gradištku, též v městě a okršlku Trstském“.

Článek 13 tohoto ústavního zákona zakotvil, že „Každý má právo, mínění své v mezích zákon slovem, písmem, tiskem nebo vyobrazením volně pronášeti“. A dále, že „Tisku není dovoleno ani pod censuru dávat, ani propůjčováním koncesí obmezovati. Administrativní záповědi poštovské k zdejším věcem tištěným se nevztahují“.

Tímto tak byla zakázána předběžná cenzura a formálně zakotvena

---

197 Tímto zákonem byl, mimo jiné, zrušen systém koncesí i systém výstrah a odstraněna čistě policejní konfiskace. Ještě i v tomto zákoně se však projevovalo spojení systému preventivního se systémem represivním a obsahoval ještě mnoho předpisů, která upomínala na starší tiskové řády. Tento zákon se skládal ze tří částí. První část - §§ 1 až 8 – jedná o ustanoveních obecných, o oprávnění vydávat periodické tiskopisy, prodávat je a mít na skladě, oznamovací povinnost pro toho, kdo chtěl vydávat periodický tisk, o odnětí živnostenského oprávnění knihtiskařům, knihkupcům a jiným živnostníkům, pojmová ustanovení o tiskopisech a jejich rozšiřování.

Druhá část - §§ 9 až 28 – obsahuje ustanovení, která směřovala k zachování pořádku ve věcech tiskových a v tomto smyslu stanoví jednotlivých zásad, jako bylo například složení kauce: „Kauci položiti povinen jest každý vydavatel listu periodického, který vychází častěji, nežli dvakrát za měsíc a ve kterém, třeba jen podružně, rozbírají se politické příběhy denní neb se v něm píše o denních záležitostech politických, náboženských neb společenských, vyjmouc však listy vědecké a odborné, v nichž se jen vedle (podružně) píše o záležitostech denních a hlavním úkolem listů těchto spojených“ – §13.

Třetí část obsahovala tiskové právo trestní, tedy souhrn ustanovení o trestných činech, které byly spáchány obsahem tiskopisů.

198 Pod názvem „O obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených“.

svoboda tisku. Zároveň však byla zakotvena trestněprávní odpovědnost za obsah tiskopisu.

Avšak je zde třeba zdůraznit, že toto právo mohlo být podle ústavního zákona na základě zvláštního zákona omezeno, jak se praví v článku 20: „Pokud vláda odpovědná může práva, přivedená v člancích 8., 9., 10., 12. a 13., na čas a v některém místě zastaviti, vyměřeno bude zvláštním zákonem“. Právě z tohoto ustanovení můžeme dovodit formální zakotvení svobody tisku.

Dodejme, že zvláštní zákon týkající se omezení výše popsaného, tedy omezení práv uvedených v člancích 8, 9, 10, 12 a 13, byl přijat 5. května 1869 č. 58 ř. z., kterým bylo vládě vyhrazeno právo suspenze pro případy války, domácích nepokojů, „když se rozsáhlým způsobem objevují rejdy velezrádné neb jinak ústavě nebezpečné, aneb bezpečnost osobní ohrožující“.¹⁹⁹

Podle tohoto zákona dále bylo stanoveno, že v případě suspendování článků 8, 9, 10, 12 a 13 zákona 142/1867 ř.z., nebo některého z nich, mohly se vydat omezující policejní nařízení:

- co se týče dělání, prodávání, chování a nošení zbraně a věci ku střelivu náležejících;
- co se týče pasů a opovídaní;
- co se týče chování na veřejných místech a shromažďování lidí;
- co se týče dělání demonstrací a užívání znaků.

Přestoupení příkazů a záповědí e trestalo pokutou až do 1000 zl. nebo šest měsíců vězení.²⁰⁰

Úřady jako byly státní zastupitelství, policejní ředitelství, okresní hejtmanství dostaly právo zakázat vydání časopisů, rozšiřování tiskovin, které byly zakázány a sledovat a kontrolovat časopisy, které se k nám dostaly z ciziny.²⁰¹

Každý tiskopis musel být jako povinný výtisk odevzdán příslušnému policejnímu úřadu, popř. státnímu zastupitelství, které v případě že se v jeho obsahu našel trestný čin, mohlo zahájit trestní řízení proti autorovi, nebo

---

199 Právo spolčovací a shromažďovací podle zákonů ze dne 26. listopadu 1852 a 15. listopadu 1867. Zákon o právu spolčovacím ze dne 15. listopadu 1867. Vydal Höfer a Klouček, Praha 1892, s. 14.

200 Tamtéž, s. 14-15.

201 MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 299.

dokonce jen proti obsahu tiskopisu.²⁰²

Ustanovení o povinnosti skládat peněžité kauce²⁰³ pak postihovalo zvláště dělnické časopisy, které byly závislé na příspěvcích svých členů.

Podle ústavního zákona č. 144/1867 o moci soudcovské bylo v článku 11 stanoveno, že u všech zločinů a přečinů politických nebo obsahem tiskopisu spáchaných rozhoduje o vině obžalovaného porota. K provedení tohoto ustanovení - zavedení porotních soudů do tiskového soudnictví byly přijaty zákony č. 32/1869²⁰⁴ a 33/1869²⁰⁵.

a. Zákon č. 32/1869 ř. z.

Podle ustanovení § 1 zákona č. 32/1869 byly pro zločiny a přečiny vykonané tiskopisem stanoveny porotní soudy: „Od toho dne, kterého tento zákon moci nabude, konati se bude přelíčení v příčině všelikých zločinů a přečinů, vykonaných nějakým tiskopisem, před soudy porotními, a tito soudové budou o nich rozhodovati“.

Podle ustanovení § 3 mohlo být soudní stíhání zahájeno na návrh státního zástupce ale také na základě žaloby podané soukromou osobou: „Stíhání soudní má místo jedině k žalobě státního zástupce nebo soukromého žalobníka.“

Dále dle § 3 je stanoveno, že žalobu bylo nutné podat k příslušnému tiskovému soudu včetně přiloženého tiskopisu, kde měla být vyznačena místa, ve kterých byl obsažen domnělý trestní čin. „Žaloba podána buď k příslušnému soudu tiskovému, buď k ní přiložen spis tištěný, k němuž se vztahuje, a buďte zevrubně vyznačena místa, v kterých jest obsažen domnělý čin trestuhodný“.

Podle ustanovení § 4 byl tiskový soud povinen do 3 dnů od podání žaloby rozhodnout o zahájení soudního stíhání, pokud žaloba splňovala formální požadavky a byl tu důvod ke stíhání trestného činu. „Jestliže je žaloba formálně správná, rozhodne soud tiskový ve třech dnech od podání žaloby,

---

202 Tamtéž, s. 299-230.

203 Výše kauce byla např. ve Vídni 8000 zl., ve městech nad 60 000 obyvatel 6 000 zl., nad 30 000 obyvatel 4 000 zl. A všude jinde 2000 zl. Tato částka se krátila na polovinu, jestliže časopis nebyl vydáván více než třikrát týdně.

204 Zákon, daný dne 9. března 1869, jenž se týče zavedení soudů porotních pro zločiny a přečiny, vykonané spisy tištěnými.

205 Zákon daný dne 9. března 1869, jímžto se vydává a ode dne vyhlášení v platnost uvádí nařízení, jak se mají vzdělávati seznamy porotnické.

zdaliž tu jest příčiny k soudnímu stíhání oznámeného činu trestného...“ . Pokud se tiskový soud usnesl, že není důvodu ke stíhání či došlo k odmítnutí žaloby z jeho strany, bylo možné podat stížnost k vrchnímu zemskému soudu. „Usnese-li se soud tiskový na tom, že není příčiny k stíhání soudnímu, též odvrhne-li žalobu, může se na to vésti stížnost u vrchního soudu zemského.“

Pokud by žaloba směřovala k zločinu, podle ustanovení § 14 byl soud povinen obžalovanému, který si nezvolil svého právního zástupce, určit právního zástupce ex offio. „Směřuje-li žaloba k zločinu a opomenuli by obžalovaný zvoliti si zástupce, zřídí mu ho soud tiskový, pod neplatností, z povinnosti úřadu.“

Porotní soud podle ustanovení § 16 se skládal ze sboru soudců a dvanácti porotců. Sbor soudců byl ve složení: předseda, dva soudci a zapisovatel. Avšak pokud šlo o rozhodování zločinu, na který měl být uložen trest větší než pětiletý žalář, neskládal se sbor ze dvou ale čtyř soudců. Prezidentem zemského vrchního soudu byl na jeden rok jmenován náměstek prezidenta pro každý porotní soud, soudci a dva náhradníci z příslušníků tiskového soudu.

Dle ustanovení § 17 porotní soud zasedal každé tři měsíce. Prezident vrchního zemského soudu měl pravomoc stanovit kratší lhůtu k zasedání porotního soudu.

Zákonem byl také stanoven trest po porotce, který by se k jednání porotního soudu nedostavil nebo před skončením jednání z něho odešel. Trest byl stanoven ve formě pokuty až 50 zl. (§ 21). Další trest pro porotce byl stanoven ustanovením § 42. Dle tohoto ustanovení byla dána povinnost porotcům nevycházet z místnosti do doby, než učinili své rozhodnutí a zároveň jim bylo zakázáno hovořit s jakoukoli cizí osobou. Pokud by se proti těmto zákazům provinili, měli být potrestáni pokutou od 10 do 100 zl. V případě jiných osob, které by toto ustanovení porušili, byl stanoven trest vězení od 4 do 20 hodin.

Hlavní líčení před porotním soudem bylo veřejné, pod sankcí neplatnosti (§ 27). Avšak byla zakotvena tímto zákonem výjimka v případě neveřejného zasedání z důvodu mravopočestnosti a veřejného pořádku.

Před zahájením líčení museli porotci složit přísahu do rukou předsedajícího soudce. Podle § 30 museli porotci vstát a předsedající soudce

k nim promluvil těmito slovy: „Budete přísahati a slíbíte před Bohem, že chcete důkazy, které přivedeny budou proti obžalovanému i k jeho prospěchu, se vší svědomitou pozorností zkoušeti, že nechcete ničeho, co by obžalovanému bylo k dobrému nebo na škodu, bez uvážení nechávati, že chcete zákon, jemuž máte průchod zjednati, neodvráceně na zřeteli míti, že nechcete o věci, k níž se pře líčení vztahuje, s nikým leč se svými spoluprotci mluviti, a ani přízni ani nepřizni, bázni ani radosti z cizí škody sluchu nedávati, nýbrž že chcete nestranně a setrvale, jak se na poctivého a svobodného muže sluší, jedině dle průvodů ku prospěchu obžalovaného a proti němu přivedených a podlé svého přesvědčení na nich se zakládajícího tak rozhodnouti, jak z toho před Bohem a svým svědomím můžete odpovídati“. Poté předseda soudu se obrátil na každého porotce, který zdvihnul pravici a hlasitě odpověděl „Přísahám, tak mě pomáhej Bůh“.

Proti rozhodnutí porotního soudu bylo možné podat jediný opravní prostředek – zmatečnou stížnost. Zmatečná stížnost se podávala k nejvyššímu soudu a kasačnímu soudu. Oprávněn k podání zmatečným stížnosti byl žalobce, obžalovaný nebo jeho právní zástupce (§ 58). Zmatečnou stížnost bylo možné podat jen na základě důvodů stanovených v tomto zákoně – viz ustanovení § 59. Např. když soud nebo lavice porotní nebyla náležitě obsazena, hlavní líčení vztahující se k zločinu bylo vedeno bez obhájce, odpověď porotců nebyla zřetelná nebo neúplná nebo sama sobě odporující apod.

b. Zákon 33/1869 ř. z.

Ustanovení tohoto zákona stanovila, mimo jiné, kdo mohl a nemohl se stát porotcem, kdo byl k úřadu porotce nezpůsobilý a kdo měl právo úřad porotce odmítnout.

Podle ustanovení § 2 mohl úřad porotce zastávat každý státní rakouský občan, který:

- dosáhl věku 30. let
- uměl číst a psát
- rok bydlel v příslušné obci

- platil ročně nejméně 20 zl. přímé daně bez přírážky, nebo
- získal doktorát na některé zdejší univerzitě nebo vykonal s prospěchem maturitní zkoušku nebo některé předmětové studium na technických vysokých školách, nebo
- byl advokátem, notářem nebo profesorem, pokud nebyl osobou pod ustanovením § 3 a 4 z úřadu porotčího vyjmut.

Podle ustanovení § 3 nemohl úřad porotce vykonávat:

- duchovní některé církve nebo společnosti náboženské zákonem uznané a učitelé obecných škol
- úředníci státní ve skutečné službě postavení, až na profesory, a veškeré osoby vojenské
- osoby, zaměstnané při jízdě poštovské, při jízdě na železnici, při telegrafování a plavbě parní

Za nezpůsobilé k porotnímu úřadu byli dle ustanovení § 4 označeni osoby:

- které pro vady těla nebo ducha, nebyly schopni plnit povinnosti porotce
- nepožívaly všech občanských práv, zejména osoby prohlášené soudem za marnotratníky, osoby, kterým byl určen opatrovník, osoby, kterým bylo na majetek uvaleno konkurzní nebo vyrovnávací řízení a nebylo ukončeno
- byli odsouzeni trestním soudem, podle zákona nemohly být voleni do obecního zastupitelstva, osoby, proti nimž bylo vedeno trestní vyšetřování, obžaloba nebo byly ve výkonu trestu

Úřad porotce mohl odmítnout dle ustanovení § 5:

- dosáhl věku 60. let
- členové rady říšské a sněmů zemských v době zasedání
- osoby v císařské službě dvorské mohly úřad porotce odložit na příští kalendářní rok, taktéž veřejní učitelé, lékaři, hojiči a lékárníci, když jim představený úřadu nebo nejnižší politický úřad státní osvědčil, že je jich ve službě nebo v obci nevyhnutelně potřeba

- ten, kdo k vyzvání k němu učiněnému byl v době soudu porotního porotcem hlavním nebo náhradním, prost jest úřadu porotčího po 12 měsíců nejprve příštích od vykonání povinnosti své

Oba tyto zákony – zákon č. 32/1869 a zákon č. 33/1869 – byly nahrazeny ustanoveními trestního řádu č. 119 ř. z., z 23. května 1873, který zavedl porotní soudy obecně a stanovil řadu odchylek pro řízení ve věcech tiskových. Ten ve svém článku II. stanovil, že počítím jeho platnosti se bude projednávat hlavní líčení o všech obžalobách pro zločiny a přečiny spáchané obsahem tiskopisu před porotci. Trestní řád obsahoval dále ve své 27. Hlavě trestní řízení ve věcech tiskových, o kterém jednají ustanovení §§ 483 až 494. Tato ustanovení upravovala příslušnost, zabavení tiskopisu, a řízení objektivní.²⁰⁶

Výše zmíněný trestní zákon z roku 1862 byl ještě za Rakouska změněn ve prospěch tisku novelou č. 142/1868 ř. z., kterou bylo zrušeno zastavení časopisu následkem odsouzení, zmírněn systém tiskové nedbalosti a připuštěny námitky v řízení objektivním.²⁰⁷

I přes výše uvedenou novelu tiskového zákona bylo v následujícím období naznačováno, že ustanovení tiskového zákona se jeví pro rozvoj tisku nepříznivými. Zejména bylo poukazováno na to, že brání rozšiřování tiskopisů a tím se v Rakousku málo uveřejňuje, trh je zaplaven cizími výrobky, kterým nemůže konkurovat tiskařská rakouská živnost, řízení objektivní dává výkonnému orgánu příliš velké pole působnosti a často se proměňuje v cenzuru.²⁰⁸

Všechny tyto skutečnosti vedly na IX. zasedání říšské rady k podávání celé řady návrhů poslaneckou sněmovnou,²⁰⁹ směřujících ke změně četných ustanovení tiskového zákona. Velmi důležité byly také četné petice, které byly podané ze stran politických a literárních spolků a společenstev, grémií tiskařů, písmolijců, knihkupců, nakladatelů, odborných tiskových spolků, obchodních a

---

206 Všeobecný slovník právní. Díl V., Praha 1899, s. 68.

207 Slovník veřejného práva československého. Sv. IV., Brno 1938, s. 902.

208 Všeobecný slovník právní. Díl V., Praha 1899, s. 74.

209 Zejména to byly návrhy podané dr. Jacquesem, dr. Foreggerem, dr. Pacákem, Pernerstoferem, Hanckem a Dötzem.

živnostenských komor.²¹⁰

Přes četná vyzvání k návrhům a výborovým poradám se vláda zachovala pasivně nebo odmítavě. Přesto tiskový výbor poslanecké sněmovny navrhnul (již ne úplnou reformu všech ustanovení tiskových a procesních) alespoň reformu nejdůležitějších zastaralých tiskových předpisů v těchto bodech:

1. zrušit povinnost skládat kauce
2. zrušit všechna omezení kolportáže a drobného prodeje
3. zrušit novinářský kolek
4. v zásadě podržet objektivní řízení, avšak omezit prozatímní zabavení na vypočtené případy.

Následkem politických poměrů, kdy došlo ke změně vlády, nová vláda projevila již ochotu upustit od prozatímního zabavení ve všech těch případech, kdy by místo zabavení nalézal právo soudce právník a nikoliv porota a byla svolná ke zrušení povinnosti skládat kauce, a svobodnému zadávání jednotlivého prodeje tiskopisu a ke změně procesních předpisů, které se týkaly zabavení a odškodnění, pokud se zabavené stalo nespravedlivým způsobem.²¹¹

Trestní zákoník z roku 1862 byl po této politické situaci změněn novelou č. 161/1894, kterou byly zrušeny kauce i některá omezení prodeje tiskovin a zavedeny některé úlevy při konfiskaci.²¹²

Novela č. 164/1894 ze dne 9. července 1894 stanovila následující:²¹³

- Zrušení závazku skládat kauci při vydávání periodického tiskopisu.
- Zastavení dalšího vydávání periodického tiskopisu bezpečnostním úřadem, bylo-li nalezeno na peněžitou pokutu nebo na náhradu nákladů, a jestliže by zaplacení těchto obnosů nebylo vykázáno u státního zástupce do 8 dnů po dni, kdy nález nabyl právní moci.
- Povolení k prodeji periodických tiskopisů, o jehož udělení jedná §3 odst. 5 tiskového zákona a které je vyhrazeno politickému

---

210 Všeobecný slovník právní. Díl V., Praha 1899, s. 74.

211 Všeobecný slovník právní. Díl V., Praha 1899, s. 75.

212 Finančních úlev se dostalo tisku zákonem č. 30/1874 ř.z. Tímto zákonem byla zrušena daň z inzerátů. Dále zákonem č. 261/1899, kterým byl zrušen kolek z novin a kalendářů.

Slovník veřejného práva československého. Sv. IV., Brno 1938, s. 902.

213 Všeobecný slovník právní. Díl V., Praha 1899, s. 75.

zemskému úřadu, nemůže být při tuzemských periodických tiskopisech odepřeno tomu, který dle předpisů živnostenského řádu je oprávněn k samostatnému provozování živnosti. Povolení platí pro místnost úřadu oprávněnou, k provozování prodeje určenou a pro všechny tuzemské periodické tiskopisy, které byly ohlášené úřadu. Povolení může být odvoláno pouze z takových důvodů, pro které může úřad podle živnostenského řádu odejmout oprávnění k provozování svobodné živnosti.

- Má-li prodej tiskopisů být vykonán pevně stojícími nebo pohyblivými automaty, necht' schválí politický zemský úřad seznam tiskopisů určených k prodeji. Na automatu budiž uveden seznam tiskopisů v něm obsažených, obecnstvu přístupných.

- Náhrada za neospravedlněné zabavení: Ve všech případech, v nichž by, též po soudním potvrzení vykonaného zabavení toto zabavení, buď po provedené obžalobě, nebo při objektivním řízení po vykonaném řízení o námitkách, konečně platně bylo uznáno za neospravedlněné, dána buď osobně zabavením poškozené náhrada prokazatelné škody z pokladny státní, při čemž užito buď obou posledních vět § 491 trestního řádu.

- Udání závadného článku nebo závadných míst státním zástupcem nebo úřadem bezpečnostním při zabavení tuzemských periodických tiskopisů. Oddělitelné části tiskopisu, které nic trestného neobsahují, buďte ze zabavení vyňaty.

Rakouské tiskové právo pak bylo převzato do právního řádu ČSR. Avšak ještě za Rakouska byl učiněn pokus o celkovou reformu tiskového práva vládní osnovou z roku 1902, který ale ztroskotal. Podobný osud potkal také dva československé vládní návrhy nového tiskového zákona z roku 1921 a z roku 1932.

XIV. PRÁVO VOLEBNÍ

Při úvahách o právech občanských v rakouských ústavách 19. století nelze pominout právo volební, i když v ústavách se s výjimkou Schmerlingovy únorové ústavy z roku 1861 o právu volebním nehovoří. Schmerlingova ústava je však ústavou velmi netypickou, neboť v podstatě upravuje pouze zastupitelskou soustavu.

Volební právo bylo v Rakousku založeno na kurijním systému, přičemž do kurií byli voliči rozděleni na podkladě tzv. teorie zájmu. Existovaly tak kurie velkostatkářská, kde mohly volit i ženy, kurie průmyslových měst, obchodních a živnostenských komor a venkovských obcí.²¹⁴

Tento systém spojený s majetkovým cenzem znamenal nerovnost volebního práva, neboť čím byl méně majetných voličů, tím více měli mandátů. Čím bylo voličů více, tím získávali mandátů méně.

Právě volební právo do říšské rady a jeho úprava a praxe je zcela v rozporu se zákonem č. 142/1867 ř.z., tedy zákonem o všeobecných právech občanů státních, který vycházel ze zásady rovnosti.

Zajímavé jsou názory Fr. Palackého na zavedení všeobecného volebního práva. Podle Jana Kořalky Palacký v duchu konstitučního liberalismu shrnul ve své době běžné názory na volební právo. Podle něho by měli být k veřejným úřadům povoláni pouze lidé „nad jiné způsobilí a schopní.“²¹⁵

Ve vývoji volebního práva spatřujeme několik etap. Ústavou Schmerlingovou bylo zavedeno přímé volební právo do zemských sněmů. Roku 1873 pak bylo zavedeno přímé volební právo do říšské rady. Roku 1882 došlo na základě Taafeho reformy ke snížení volebního cenzu v městské a venkovské volební kurii na pět zlatých ročně.

Badeniho reforma volebního práva znamenala zavedení páté kurie bez majetkového cenzu. Roku 1907 pak došlo k zavedení všeobecného, rovného a tajného volebního práva. Zdaleka ale nebylo všeobecné, neboť nemohli volit

---

214 K vývoji volebního práva srv. MALÝ, K. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha 2003. s. 231-235.

215 Viz KOŘALKA, J. *František Palacký*. Praha 1998. s. 516.

vojáci a ženy. Všeobecné volební právo bylo zavedeno až v samostatném Československu v roce 1918.

Aktivní volební právo měli muži nad 24 let a pasivní volební právo zůstalo na hranici 30 let. Volební systém zůstal většinový se zásadou absolutní většiny.²¹⁶

Podobně se vyvíjelo i právo volební do zemských sněmů i do samosprávných sborů v obcích a okresech.

Nesporně zajímavé je porovnání voleb do říšské rady v českých zemích v letech 1907 a 1911.²¹⁷ Vidíme zde totiž poměrnou roztržitost spektra politických stran, které se do říšské rady dostaly.

---

216 Srv. KREJČÍ, O. *Kniha o volbách*. Praha 1994. s. 70.

217 Tamtéž.

XV. ANENSKÉ PATENTY

V pojednání o občanských právech v rakouské monarchii 19. století by neměla chybět kapitola o anenských patentech z 26. července roku 1914. Těmito patenty byl rozpuštěn český zemský sněm.²¹⁸ Český zemský se pak již nesešel, ani zemský výbor.

K rozpuštění českého sněmu došlo v důsledku nedobré finanční situace v Českém království. Němečtí poslanci na sněm, s úmyslem blokovat jednání sněmu, nedocházeli a finanční deficit nebylo možné na půdě českého sněmu tak řešit. Němečtí poslanci vedli obstrukci jednání českého sněmu již od roku 1908.

Vláda nakonec věc vyřešila tak, že rozpustila český zemský sněm a zřídila nouzově tzv. správní komisi, která měla mít na starosti výkon zemské správy a byla tak na ni přenesena pravomoc zemského výboru. Komise byla jmenována z řad vládních úředníků.²¹⁹

Zrušením českého zemského sněmu – zákonodárného orgánu a garanta občanských práv v Českém království došlo k vážnému zásahu do fungování zemské samosprávy, samosprávy, která byla nutným předpokladem efektivního působení českých správních institucí při zabezpečování ústavnosti.

---

218 K anenským patentům srv. zejména KUČERA, K. *K pozadí příprav anenských patentů*. In: POCTA AKADEMIKU VÁCLAVU VANĚČKOVI K 70. NAROZENINÁM. Praha 1975. S. 209-228.

219 HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989. s. 358.

XVI. OBČANSKÁ PRÁVA PO VYDÁNÍ ANENSKÝCH PATENTŮ

Po vydání anenských patentů došlo k suspenzi občanských práv. František Čáda toto dokládá zejména na základních politických právech.²²⁰ Nařízením vládním č. 158/1914 nastoupila tato suspenze občanských práv v život a došlo k počátkům „výminečného řádu rakouského.“²²¹

Pokud jde o svobodu shromažďovací a spolčovací, došlo k zesílenému dozoru státních orgánů nad jejich výkonem. Vláda rozpustila spolky, které sdružovaly slovanské příslušníky a organizaci sokolskou. Doporučila také výnosem ministerstva spravedlnosti soudcům a soudcovským úředníkům, aby se vzdali členství v sokolských jednotách.²²²

U svobody projevu došlo rovněž k větší kontrole jejího naplňování. Projevy proti rakouské monarchii se slovanským podtextem byly přísně postihovány. Fr. Čáda v citovaném článku uvedl např. vyhlášku policejního pražského ředitele Kunze ze dne 26. srpna 1915, která zakazovala prodej trikolor. Porušení tohoto zákazu bylo trestáno na základě Výpraskového patentu z roku 1854.²²³

Na tomto místě se podíváme ještě na omezení listovního tajemství. V době po vydání anenských patentů došlo k zpřísnění cenzury. K provedení cenzury listovní byly vydány zvláštní směrnice ihned 25. července 1914, a to nařízením ministerstva obchodu a vnitra pod číslem 162.²²⁴

František Čáda uvedl i omezení na úseku práva jazykového, osobní svobody a svobody tiskové.²²⁵

Citovaný článek Františka Čády velmi dobře ilustruje závěrečnou kapitolu ve vývoji občanských práv a svobod za Rakouska.

---

220 ČÁDA, Fr. *Ústavní právo rakouské za světové války*. Od jejího počátku až po svolání říšské rady roku 191. Otisk Vědecké ročenky právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sv. IX, 1930, s. 221- 264.

221 Tamtéž. s. 228.

222 Tamtéž. s. 234-235.

223 Tamtéž. s. 229.

224 Tamtéž. s. 233.

225 Viz ČÁDA, FR. *Ústavní etc.* cit.d.

XVII. JE ÚSTAVNÍ ZAKOTVENÍ OBČANSKÝCH PRÁV ZÁVAZNÉ?

Tato otázka je jen zdánlivě nelogická. Připomeňme právě v této souvislosti diskuse z doby první republiky. Profesor František Weyr²²⁶ a někteří další připisovali právnímu obsahu hlavy páté ústavy z roku 1920, kde byl upraven katalog občanských práv a svobod, jen malý význam. Hovořili o „monolozích zákonodárce“, které měly jen akademický význam. Poukazovali na to, že jde o jakési proklamace, které nesplňují povahu právní normy.

Profesor Zdeněk Peška ale zdůraznil, že podle jeho názoru jsou všechna ustanovení ústavy normativní povahy. Podle Pešky byl třeba hledat v obsahu ustanovení hledat příkaz či zákaz adresovaný státním orgánům, resp. Československým občanům.²²⁷

Teprve když nebylo možné na základě interpretace práva příkaz či zákaz zjistit, je třeba, aby zákonodárce prováděcím zákonem situaci napravil. Pak, ten, kdo aplikuje příslušné ústavní ustanovení musí hledat odpovědi právě v prováděcím zákonu.²²⁸

Poslední možností při aplikaci ústavněprávního ustanovení o občanských právech, je teprve možnost prohlásit ustanovení za „monolog zákonodárce.“ Peška uvedl, že tomuto výkladu svědčí i judikatura nejvyššího správního soudu, která našla v mnohých ustanoveních páté hlavy normativní charakter.²²⁹

Vraťme se ale ještě k Fr. Weyrovi. Ve své učebnici *Právo ústavní*²³⁰ píše, opět o „monolozích“, které nemají závaznost a jsou v podstatě jen proklamacemi.²³¹ Weyr i v této své učebnici popírá normativní význam občanských práv a poukazuje na rozdíl mezi politickým a normativním dosahem občanských práv a svobod.

Weyr uvádí v tomto kontextu- „kdyby si praxe právníká a politická

---

226 WEYR, FR. *Soustava. Československého práva státního*. Praha 1924..s.337.

227 PEŠKA, ZD. *Československá ústava a zákony s ní související*. I. díl. Praha 1935.s 295.

228 Tamtéž.

229 Tamtéž.

230 WEYR,Fr. *Právo ústavní*. Praha 1937.

231 Tamtéž.s. 248. Německá nauka podle Weyra rovněž snižovala význam občanských práv.

Naproti tomu francouzská nauka vycházela z jejich závaznosti.

uvědomila, že pojem „rovnosti“ jest (podobně jako pojem „svobody“) pouhým negativním jevem, značícím nedostatek rozdílů, pokud se týče překážek jest tato zásada platná byl by výslovný předpis, stanovící pozitivně onen negativní princip, patrně zbytečný, poněvadž se rozumí samo sebou.²³²

Názor Weyrův pokládám za velmi diskutabilní a přikláním se k názoru Peškovi a o závaznosti ustanovení o občanských právech. Je ovšem pravdou, jak tvrdí Weyr, že katalog občanských práv se obvykle opisoval z jiných ústav a mnohá práva lidem náležející od přirozenosti, nebývala do ústav zahrnuta. Rovněž neexistence ústavních garancí občanských práv přímo v ústavní listině může vzbuzovat pochybnost o jejich závaznosti přímo na základě ústavy.²³³

---

232 Tamtéž. s. 248.

233 Tamtéž. s. 249.

XVIII. ZÁVĚR

Ve své rigorózní práci jsem se zejména pokusil rozebrat úpravu občanských práv a svobod v rakouských ústavách 19. století ve spojitosti s vývojem občanské společnosti. Právní úprava v podstatě odpovídala liberálním koncepcím občanských práv i v jiných ústavách. Zvláště kroměřížský návrh ústavy byl založen v oblasti občanských práv na dodatku americké ústavy a ústavě belgické. Zásadní vliv na koncepci občanských práv v tomto návrhu ale měla francouzská Deklarace práv člověka a občana, která v sobě spojovala pohled občanskoprávní s lidskoprávním.

Velmi zajímavou kapitolu ve vývoji občanských práv tvoří právě kroměřížský návrh ústavy, který zásluhou Františka Ladislava Riegra byl založen na zásadě lidové suverenity. I když se tato zásada zásluhou vídeňského dvora do čela katalogu ústavních práv nedostala, přece jen mělo její prosazování liberálně smýšlejícími českými politiky velký význam pro další rozvoj ideje lidové suverenity.

Nejpodrobněji upravovala občanská práva prosincová ústava, která ovšem nebyla vždy naplněna v praxi. Zejména je to patrné na sledování uplatňování spolčovacích a shromažďovacích práva a práva na ochranu osobní svobody, ale i práva petičního a práva volebního.

Přesto lze konstatovat, že právní úprava občanských práv v rakouských ústavách 19. století byla poměrně liberální, i když šlo o ústavy oktrojované.

Při hodnocení praxe uplatňování občanských práv zakotvených v prosincové ústavě můžeme citovat slova J. Harny-, že valná část „požadavků ústavodárného shromáždění (má se na mysli kroměřížský sněm - pozn. P. H.) v oblasti občanských práv a svobod byla uzákoněna, a sice s odstupem téměř dvaceti let, od revoluce již v tak zvané prosincové ústavě z roku 1867, stále však nebylo dosaženo plné rovnosti občanů, jako nezbytné podmínky pro vznik občanské společnosti. Existovaly i poté křiklavé rozdíly v oblasti volebního práva, nerovnosti ve sféře jazykové a obecně národních práv a konečně nejvýznamnějším nedostatkem byla celá řada diskriminačních opatření a

zvyklostí namířených vůči ženám.“²³⁴

Nesporně však vývoj občanských práv v době formování se občanské společnosti a národně reprezentačního státu ukazuje vzájemné ovlivňování práva a občanské společnosti a posun k parlamentnímu systému. Vazby tu existovaly tedy v obou směrech.

Občanská společnost byla dalším závažným tématem mé práce a objevila se i v názvu, její utváření i s modifikacemi v průběhu druhé poloviny 19. století se promítalo do teoretického myšlení české politické elity (Fr. L. Rieger a d.) i do jednotlivých ústav, přičemž nešlo jen o práva občanská.

Je ale pravdou, že se myšlení o občanské svobodné otevřené společnosti promítalo do práva s různou intenzitou, ale v každé z ústavních dokumentů se odráželo, nejvíce samozřejmě v návrhu kroměřížské ústavy.

Bylo řečeno, že pouze únorová ústava neobsahovala katalog občanských práv, ale soustředila se na zastupitelskou soustavu a úprava přímé volby do zemských sněmů byly jasným rysem uvažování o pojmu občanská společnost.

Další výzkum v oblasti občanských práv v rakouských ústavách by se mohl nést v duchu srovnávacího přístupu k evropským ústavám národně reprezentačního státu. Rovněž by si zasloužilo rozpracovat aplikační rovinu, kde by se možná rozpor mezi ústavou *de iure* a *de facto* ukázal menším, než se doposud tradovalo.

Omezování občanských práv v rakouské monarchii zákonem nebylo ničím neobvyklým. Připomeňme odkaz Evy Broklové na J. Hoetzela, jednoho z tvůrců prvorepublikové ústavy z roku 1920. Broklová zdůraznila Hoetzelova slova, „že nový, nehotový stát s různorodým obyvatelstvem nemůže v ústavní listině zaručovati práv a svobod občanských bez omezení. Omezení v naší ústavní listině připuštěna nejdou...nad míru nezbytně nutnou.“²³⁵ Ve výjimečných případech- např. za války- mohlo dojít k jejich omezení.

Nesporně by bylo v budoucnu žádoucí porovnat úpravu občanských práv v prosincové ústavě a v ústavě první republiky z roku 1920. Ovlivnění

---

234 HARNA, H. *Kroměřížský sněm, impuls k vývoji parlamentarismu ve střední Evropě*, in: *Kroměřížský sněm etc. cit.d.* 17.

235 BROKLOVÁ, E. *První československá ústava*. Praha 1992. s. 17. Broklová odkazuje na práci HOETZEL, J. *Ústavní listina Československé republiky*. In: *Sborník věd právních a státních 1920*. s 1.

pozdější úpravy úpravou v prosincové ústavě je zřejmé, avšak pozornost by si zasloužilo porovnání aplikační a teoreticko-právní roviny.

Právě ve studiu aplikační roviny se projevuje i „chování“ občanské společnosti, která neovlivňuje pouze teorii, zákonodárství, ale i praxi. Samozřejmě, jak bylo výše naznačeno, vlivy jsou oboustranné.

Resumé

This work deals with the topical question - rights of citizens and human rights and the development of the civic society. The author is interested in the development of these rights in the 19th century in Austria. He analyses the constitutions and he deals with the application of citizens rights in the practice.

The important chapter is devoted to the development of European ideas about the equality and liberty. These principles were characteristic especially for the citizens society.

The author describes the preparation of the constitutional act in - Kroměříž- and its concept of the citizens rights. He stresses the principle that the source of the power in the state is based on the people.

In this work are also the ideas of the Czech thinkers and politicians analysed., especially the ideas written and proclaimed by Fr. Palacky and Fr. L. Rieger. Their ideas reflected also in the rights of citizens in Austria in 19th century. For it was however necessary to call off the statute book. It happened in the year 1848.

The problem of application of the civil rights lies in the difference of the legal regulation and real realization of these rights.

The special attention is devoted to the assembly and social law, right on the protection of personal liberty and the right to vote and the petition law. They are very important political rights and especially on them the author shows the difference in the constitution de iure and constitution de facto.

In the conclusion of the work the author draws attention to the fact that all Austrian constitutions included large catalog of citizens rights. This is important for further development of the constitutionalism.

Abstract

The work deals with the civic society and with the civil rights in the constitutions in the 19th century in Austrian monarchy.

The author stresses the link between the development of the civic society and the conception of the civil rights. He analyses the civil rights and tries to show the difference between the regular legislation and the reality, that means between the law and real practice.

The important place occupies in this work with the idea of the equality which could not be realised in the time of the existence of the aristocratic privileges.

Key words: civil rights, civic society, the constitution, Austrian monarchy

Abstrakt

Tato práce se zabývá občanskou společností a občanskými právy v 19. století v rakouské monarchii.

Autor zdůrazňuje souvislost mezi vývojem občanské společnosti a koncepcí občanských práv. Analyzuje občanská práva a ukazuje rozdíl mezi právní úpravou občanských práv a skutečnou realitou, to znamená mezi stavem *de iure* a *de facto*.

Důležité místo zaujímá idea rovnosti, která nemohla být realizována, dokud existovaly šlechtické výsady.

Klíčová slova: občanská práva, občanská společnost, ústava, rakouská monarchie

PRAMENY A LITERATURA

- ADAMOVÁ, K. *Úsvit moderního konstitucionalismu*. Praha 2007.
- ADAMOVÁ, K. *Občanská práva a svobody v rakouských ústavách 19. století*.
In: Vývoj české ústavnosti. Praha 2006.
- ADAMOVÁ, K. *Idea státní moci a suverenity lidu v návrhu kroměřížské ústavy*. In: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Kroměříž 1998.
- ADAMOVÁ, K. *Úsvit moderního konstitucionalismu*. Praha 2007.
- ADAMOVÁ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010.
- BRAUNEDER, W. Die historische Entwicklung der modernen Grundrechte in Österreich. St. Pölten 1987.
- BROKLOVÁ, E. *První československá ústava*. Praha 1992. s. 17. Broklová odkazuje na práci HOETZEL, J. *Ústavní listina Československé republik*.
In: Sborník věd právních a státních 1920.s 1.
- ČÁDA, F. Ústavní právo rakouské za světové války, Od jejího počátku až po svolání říšské rady roku 191. Otisk Vědecké ročenky právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sv. IX, 1930, s. 221- 264.
- ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Praha 1893.
- ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I.
- Dějiny evropského kontinentálního práva (KOL. AUTORŮ). Druhé doplněné vydání. Praha 2004.
- Dějiny Univerzity Karlovy III 1802- 1918/ redaktor svazku HAVRÁNEK, J./ Praha 1997.
- GAJON, K. *Praha 1991*. Uspořádal a poznámkami opatřil RIEGER, B., Praha 1898. s. 9. Palackého článek Co jest konstituce. Praha 1848.
- GAVRECKÁ, M. *Hans Kudlich v revoluci 1848-1849*. In.: Kroměřížský sněm etc.cit.d. s.167-177.
- GERLOCH, A., HŘEBEJK, J., ZOUBEK, V. *Ústavní systém České republiky*. Praha 1996.
- HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*. Praha 1998, něm. znění

- Heidelberg 1994.
- HARNA, H. *Kroměřížský sněm, impuls k vývoji parlamentarismu ve střední Evropě*, in: Kroměřížský sněm etc. cit.d.
- HAVRÁNEK, J. Z poddaného občanem a voličem- prožitek roku osmačtyřicátého, in. Kroměřížský sněm etc. Cit.d. s.313-318.
- HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989.
- HOETZEL, J. *Československé správní právo. Část všeobecná*. Praha 1937.
- INCIARDI, J. A. *Trestní spravedlnost*. Praha 1994.
- KADLEC, K. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha 1921.
- KINCL, J. a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha 1983.
- KIRSCH, M. *Monarch und Parlamentarism 19. Jahrhundert*, Gottingen 1999.
- KOŘALKA, J. Jednání kroměřížského sněmu v dopisech Františka Palackého jeho ženě Terezii. In Kroměřížský sněm etc.
- KOŘALKA, J. *František Palacký*. Praha 1998.
- KREJČÍ, O. *Knih o volbách*. Praha 1994.
- KUČERA, K. *K pozadí příprav anenských patentů*. In: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám. Praha 1975.
- MALÝ, K. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha 2003.
- MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010.
- MALÝ, K. *Die allgemeine Rechte der Staatsbürger in Österreich in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: Vývoj české ústavnosti etc. s.432-450.
- MALÝ, K. *Policejní a soudní persekuce dělnické třídy ve druhé polovině 19. století*. Praha 1967.
- MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha 1995.
- MALÝ, K. *Sprache – Recht und Staat in der tschechischen Vergangenheit*, in: J. Eckert – H. Hattenhauer (eds.): *Sprache – Recht – Geschichte*, C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg 1991, s. 57–281.
- MARŠAN, R. *Vliv cizích ústav na ústavní zákony rakouské z let 1848 až 1849*
Se zřetelem na ústavní zákonodárství let šedesátých, především na ústavu prosincovou. Knihovna Sborníku věd právních a státních 1910.
- OLECHOWSKI, Th. *Ein Beitrag zur österreichischen Medienrechtsgeschichte*.

- Wien 2004.
- MASARYK, T. G. *O demokracii* (výbor ze spisů a projevů).
Minulost našeho státu v dokumentech. Praha 1971.
- NEUDORFLOVÁ, M. L. *České ženy v 19. století*. Praha 1999.
- PALACKÝ, Fr. Spisy drobné. (sestavil RIEGER, B.) Praha.
- PEKAŘ. *O smyslu českých dějin*. Praha 1990.
- PRAŽÁK, J. Právo ústavní. Ústava říšská, Praha 1902.
- Řeči Dr. Frant. Ladisl. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech z let
1848-1849. Praha 1883.
- SCHAMA, S. *Občané- Kronika francouzské revoluce*. Praha 2004.
- SCHELLE, K. *Dějiny českého ústavního práva*. Ostrava 2010.
- SOUKUP, L. *Občanská práva a svobody v kroměřížském návrhu ústavy*. In:
Kroměřížský sněm etc.
- SPRINGER, A. *Protokolle des Verfassungs- Ausschusses im Oesterreichischen
Reichstage 1848-1849*. Leipzig 1885.
- TOBOLKA, Z. V. Politické dějiny československého národa. Praha 1932.
- TUREČEK, J. *Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva*. Praha
1956.
- URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982.
- URFUS, V. *Právnická fakulta 1848- 1882*, in Dějiny Univerzity Karlovy III,
Praha 1997. s. 126.
- VESELÝ, Zd. *Dějiny české politiky v dokumentech*. Praha 2005.
- VESELÝ, Zd. *Dějiny české politiky*. Cit.d. Praha 2005.
- VOJÁČEK, L. *Projekty české a moravské zemské ústavy v roce 1848*. In:
Kroměřížský sněm etc., cit.d.
- VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Formování české občanské společnosti ve druhé polovině
19. a na počátku 20. století*. Praha 1993.
- WEYR, Fr. *Soustava československého práva státního*. Praha 1924.
- WEYR, Fr. *Právo ústavní*. Praha 1937.
- ŽALOUDEK. K. *Encyklopedie politiky*. Praha 1999.

Zákony

texty rakouských ústav

volební zákonodárství

zákon 87/1862 ř.z.

zákon č. 134/ 1867 ř.z.

zákon č. 135/1867 ř.z.

zákon č. 32/1869 ř.z.

zákon č.33/1869 ř.z.č.62/1869 ř.z.

zákon č. 17/1907 ř.z.

Anenské patenty t roku 1913